

Mijá ednam

Samebyarnas Laponiaprogram

Varsågod,

Vi presenterar härmed samebyarnas gemensamma Laponiaprogram. Programmet utgår från samebyarnas bedömning av vilka frågor som är viktiga i förhållande till själva världsarvet och dess värden samt ger synpunkter på en fortsatt utveckling av den samiska kulturen och dess näringar. Vi finner det motiverat att föra en öppen diskussion om dessa frågor och lämnar också förslag som tjänar dessa syften.

Lapplands världsarv – Lapponia - är det enda kombinerade natur- och kulturvärldsarvet i Norden och ett av fyra världsarv med kvarvarande urbefolkning. Det är en utmaning för alla att vårda och utveckla områdets natur- och kulturarv och ekonomiska näringar.

Vi är nio samebyar som i olika grad är berörda av världsarvsområdet och har därför medverkat i Laponiaprogrammets tillkomst på olika sätt. Vi som i första hand arbetat med programmet är

Tuorpon, Jåhkågasska, Sirkas, Unna Cearus och Báste

Övriga samebyar som berörs är:

Luokta-Mavas, Gällivare sameby, Udtjá och Sierrí,

Läsanvisning för denna ”Webupplaga”:

Denna webupplaga innehåller inga bilder i den löpande texten. De är borttagna av kostnadsskäl.

Tyvärr kan vi inte heller erbjuda fyra stora utvigningskartor som finns i pappersutgåvan.

Pappersutgåvan kan beställas från Samebyarnas kansli i Jokkmokk, Åsgatan 26, 962 31 Jokkmokk, tel 0971 – 101 30 eller 102 22 eller genom insättning på postgiro 191 6836 - 8.

Den kostar 40 kr + B-porto 27.50 kr.

Omslagsbild: Jan Gustavsson, Åjtte Fjäll- och Samemuseum
Ansvarig utgivare: Michael Teilus, Samebyarnas kansli i Jokkmokk
Redaktör: Karin Lindahl, Taiga Konsult AB
Tryckeri: T-Parken, Gällivare

Eftertryck medges om källan anges.

Mijá ednam- vårt land

För dem som vandrade var landet Det Vida Hemmet. Där levde inte många. Där fanns inga byar eller samhällen. Människan färdades, likt allt annat i markerna. Markerna visade hur människan skulle leva. Och hon lärde sig var viltet fanns, när man skulle fiska och när man skulle låta markerna vila. Varje tid hade sina marker. Inom denna cirkel levde den upplysta fjällmänniskan, år efter år. Generationer kom och försvann.

Det var innan ord som turist, hänglås och motor fanns. För skogens och fjällets människa var markerna heliga. För en äldre same som bärgat sig under ett långt liv betyder än i dag ord som skyddsvärde, unik natur och världsarv lika mycket som uttrycket Ilmme gullá för en naturbyråkrat.

Och så idag, ännu ett ord som aldrig funnits förr. Laponia. Ett nytt och främmande uttryck, allt oftare använt om de marker vi lever i. För de flesta samer som har sina liv och sin bakgrund i detta område är det ingenting mer än ett nytt påfund från någonstans i söder.

Nu ska markerna värnas, heter det. Och om man upptäcker guld? Finns det männe möjlighet till undantag? I rikets intresse?

Inga fler förbud, lovar de. För vem? Varför får en renskötare inte jaga älg i Sarek?

Vilken kunskap om Laponia är bra? Och vem ska få del av den? Den gamle renskötaren har lärt sig att leva i markerna under ett halvt sekel. Men numer försvinner hans kunskaper ofta med honom. Det är viktigt för överlevnaden att förstå hur man byter en drivrem på en snöskoter. Bland folket i Laponia finns enormt mycket kunskap. Men den kunskap som sprids är forskarnas, biologernas.

Det mest okända i Laponia är nog folket. Som skuggväsen har de färdats i detta land. Enstaka folkforskare och alpinister har noterat deras existens. Efterhand har forskningen kring samerna vuxit, men få har försökt förstå hur vårt folk betraktat landet. Hur samhörigheten mellan människa och natur varit och hur den förändrats. Fastän det retar många hävdar samerna rätten till landet. Med uttrycket mijá ednam - vårt land - menas att markerna tillhör oss. I uttrycket ligger också det motsatta - att vi hör till markerna. Trots allt.

Många är skeptiska till Laponia men det är inte världsarvet i sig som man misstror. Det är en sedan decennier ingrodd misstro mot myndigheter som kommer till uttryck. Men många inser att allt detta nu måste läggas bakom oss, att det gäller att göra det bästa av saken. För området fick inte sin status bara för sin ovanliga natur, det är den samiska kulturen och dess värden som gjort att området nu heter Laponia. Det är ett viktigt erkännande för samerna. Och kanske är det ett steg in i en ny era, in i en tid då även deras historia, liv och ambitioner är värda något.

Det är inte länge sedan insikten att vi tillhörde landet var en självklarhet. För dem som lever med renskötseln är det helt naturligt än idag. Renen föds och lever i dessa marker, och renen tillhör dem. Den känsla som den gamle renskötaren får varje sommar då den första renhjorden samlats vore viktig att få nedskriven. Hans tankar då han efter en god vinter ser detta hav av djur, med ett otal grymtande små renkalvar.

Till vem sänder han en tacksam tanke? Till dem som grundade Laponia? Eller till markerna - mijá ednam?

*John-Erling Utsi
Jokkmokk 1999*

INNEHÅLL

1.	INLEDNING.....	6
2.	SAMEBYARNAS VISION FÖR LAPONIA – EN SAMMANFATTNING.....	8
3.	LAPPLANDS VÄRLDSARV – LAPONIA.....	10
4.	LAPONIA – ETT SAMISKT KULTURLANDSKAP ATT VÅRDA, VÅRNA OCH UTVECKLA.....	12
4.1	Ett samiskt kulturlandskap.....	13
4.2	Natur och kultur.....	14
4.3	Svensk kolonisation.....	14
4.4	Industriell exploatering.....	16
4.5	Samer i dagens Lapponia.....	17
4.6	Sammanfattning och slutsatser.....	19
5.	MÄNNISKOR OCH NATUR – BEVARANDESTRATEGIER.....	20
5.1	Naturskyddstankarnas rötter.....	20
5.1.1	Naturskydds rörelsen i Sverige.....	21
5.2	Naturskydd och urbefolkningar.....	23
5.2.1	Den klassiska naturskyddsmodellen.....	24
5.2.2	Självkritik och omsvängning.....	25
5.3	Praktiska exempel – andra världsarv, parker och förvaltningsmodeller.....	27
5.4	Sammanfattning och slutsatser.....	31
6.	SAMEBYARNAS MILJÖARBETE OCH LAPONIA.....	32
6.1	Det samiska miljöarbetet.....	32
6.2	Ambitioner och målsättningar.....	33
6.3	Samebyarnas miljöarbete i Lapponia.....	34
6.4	Sammanfattning och slutsatser.....	35
7.	SAMISKA NÄRINGAR I LAPONIA.....	37
7.1	En utvidgad verksamhet för samebyarna.....	37
7.2	Renskötsel.....	39
7.2.1	Renskötseln och markvegetationen.....	40
7.2.2	Rovdjursförvaltning.....	42
7.2.3	Strategiskt viktiga områden.....	45
7.2.4	Renskötselns infrastruktur.....	46
7.2.5	Renskötsel för framtiden.....	47
7.3	Jakt och fiske.....	47
7.3.1	Reglering och lagstiftning.....	48
7.3.2	Jakt och fiske i Lapponia.....	49
7.4	Turism.....	50
7.4.1	Samisk turism – vad är det?.....	51
7.4.2	Samisk turism i Lapponia.....	52

7.5	Samiska produkter.....	53
7.6	Sammanfattning och slutsatser.....	54
8.	EN LEVANDE SAMISK KULTUR.....	56
8.1	Det samiska språket.....	57
8.2	Samiska kulturmiljöer i Laponia.....	59
8.3	Sammanfattning och slutsatser.....	61
9.	KUNSKAP OCH INFORMATION.....	62
9.1	Forskning och dokumentation.....	62
9.2	Utbildning.....	63
9.3	Information.....	65
9.4	Sammanfattning och slutsatser.....	66
10.	FÖRVALTNING OCH SKÖTSEL.....	67
10.1	Förvaltning.....	68
10.2	Säkerställande och skötsel.....	70
10.3	Sammanfattning och slutsatser.....	71
	REFERENSER.....	73
	BILAGOR:	
	Bilaga 1. WWFs ekoturismkriterier.....	77
	Bilaga 2. Samebyarnas Laponiprojekt.....	79
	Bilaga 3. Samebyarnas förslag – en sammanställning.....	83
	KARTOR: OBS Ej med i denna Internet-upplaga	
	1. Berörda samebyar och Laponia	
	2. Översikt av renskötselns viktigare platser och funktioner	
	3. Renskötselns årstidsland: vår- och sommarland	
	4. Renskötselns årstidsland: höst- och vinterland	

INLEDNING

1996 utsågs ett stort område i Gällivare och Jokkmokks kommuner till Lapplands världsarv, Lapponia. Det är det enda kombinerade natur- och kulturvärldsarvet i Norden och ett av världens fyra världsarv som bebos av urbefolkningar. Med världsarvstiteln följer både möjligheter och förpliktelser som alla inblandade parter måste beakta och ta ställning till. Det är en utmaning för samebyarna och det omgivande samhället att kombinera skydd, vård och utveckling av områdets natur- och kulturarv med en ekonomiskt bärkraftig samisk utveckling. Samebyarnas Laponiaprogram uttrycker samebyarnas gemensamma vision för Lapponia. Dokumentet innehåller också byarnas konkreta ståndpunkter när det gäller frågor om områdets skydd, förvaltning och skötsel. Det är samebyarnas förhoppning att programmet ska ligga till grund för en dialog med övriga inblandade parter liksom beslut om Laponias framtida förvaltning och skötsel.

Programmet utgår från samebyarnas bedömning av vilka frågor som är viktiga i relation till världsarvet och dess framtid. Det grundar sig på byarnas syn på området och dess värden samt koncentrerar sig på frågor som är betydelsefulla för ett bevarande av Laponias naturvärden och en fortsatt utveckling av den samiska kulturen och dess näringar. Dokumentet gör alltså inte anspråk på att heltäckande belysa alla aspekter och konsekvenser av Laponias tillkomst och utveckling. Programmet har utvecklats i en process där byarna aktivt medverkat, och de förslag som presenteras baseras på resultaten av gemensamt genomförda seminarier och grupparbeten i byarna. Processen har formats utifrån samebyarnas behov och förutsättningar. Ett brett deltagande och meningsfullt inflytande för byarnas medlemmar har eftersträvats.

Samebyarna eftersträvar en helhetssyn när det gäller lägesbeskrivning såväl som analys och åtgärdsförslag. Detta, i kombination med ämnesområdets omfattning, gör rapporten relativt omfattningsrik. Texten är uppdelad i tio kapitel som behandlar olika frågor i relation till världsarvsområdet. Kapitel två – ”Samebyarnas vision för Lapponia” – sammanfattar på ett övergripande plan samebyarnas viktigaste synsätt och ståndpunkter. Kapitel tre och fyra beskriver Lapponia, motiven för världsarvsutnämningen, det samiska kulturlandskapet m.m. Samebyarnas syn på miljöfrågor och egna miljöåtaganden redovisas i kapitel sex. De följande kapitlen handlar bl.a. om samisk näringsutveckling, kultur-, kunskaps- och informationsfrågor. Avslutningsvis behandlas världsarvets förvaltning, säkerställande och skötsel. Samebyarnas konkreta förslag finns redovisade i punktform under rubriken ”Samebyarna föreslår” i slutet av varje kapitel samt sammanställda i bilaga 3. Samtliga kapitel avslutas med en sammanfattning i det återkommande avsnittet ”Sammanfattning och slutsatser”. En sammanställning av samebyarnas förslag på åtgärder och fortsatta projektaktiviteter finns i bilaga 2.

I texten används för enkelhetens skull benämningen ”samebyarna” när de berörda samebyarna, dvs. de som arbetat med Laponiaprogrammet, ger uttryck för synpunkter, förslag, åsikter, m.m. I den här rapporten avser alltså ordet ”samebyarna” de nio samebyar som är direkt och indirekt berörda av Lapponia och som deltagit i utvecklingen av programmet. Inga andra samebyar ska förknippas med de synpunkter och åsikter som presenteras. När texten ger uttryck för åsikter och värderingar som inte direkt refereras, t.ex. i avsnitten ”Sammanfattning och slutsatser” och i ”Samebyarnas vision”, tillhör de också samebyarna som arbetat med programmet.

Det här arbetet har möjliggjorts tack vare medel från Länsstyrelsen i Norrbottens län samt EU. Michael Teilus på Samebyarnas Kansli i Jokkmokk har varit projektledare och samordnat samarbetet mellan samebyarna. Taiga Konsult AB har ansvarat för utredning, analys och redaktionellt arbete. Det huvudsakliga arbetet med programmet har skett under 1999.

Många personer har medverkat till programmets innehåll och utformning. Samebyarna och redaktören tackar alla som bidragit med material och synpunkter. Ett särskilt stort tack riktas till Åsa Nilsson-Dalhström, Jörgen Bohlin, Peter Segerström, Sunna Kuoljok, Gunilla Edbom, Ann Danaya Usher och Marcus Colchester som bidragit med värdefulla synpunkter och material, till Eva Gunnare som hjälpt till med det redaktionella arbetet, till Henrik Blind som gjort kartorna, till fotograferna som bidragit med bilder samt till Gerd Olsson på Hotell Rallarrosen i Porjus.

SAMEBYARNAS VISION FÖR LAPONIA – EN SAMMANFATTNING

Vårt liv – vårt land

För oss är Laponia landet där vi lever, där våra förfäder funnits och där renen lever. Marker som vi bebott och förvaltat i årtusenden, och som vi genom ”urminnes hävd” betraktar som våra. Vi välkomnar besökare och vi kräver inte ensamrätt till markerna. Men vi vill själva få möjlighet att utveckla vår kultur, våra näringar och våra liv - i Laponia liksom i övriga delar av Sápmi. Vi vill själva besluta om egna angelägenheter, och vi vill ha fullt inflytande i övriga frågor som berör vår kultur. Vi vill fortsätta att leva och verka i Laponia. Därför vill vi bevara och utveckla området. Det vill vi göra utifrån våra egna förutsättningar; vår samiska kultur, rennäringen och vårt förhållande till naturen och markerna.

Bevara och utveckla – hållbart nyttjande

Traditionellt har vi samer betraktat naturen, kulturen och försörjningen som en oskiljbar helhet. Vi har levt av, och i, naturen och varit aktsamma om att leva på ”överskottet” av vad naturen gett. Långsiktigt bärkraftiga samiska näringar förutsätter att vi inte går över gränsen för det ekologiskt hållbara. Vi har levt och färdats i Laponia i tusentals år - nästan utan att lämna spår efter oss. För många människor framstår därför våra marker som vildmark.

Idag påverkas vi av det svenska samhället. Utbyggnad av vattenkraften, skogsbruk, bebyggelse och en mängd andra krav och pålagor har gjort det omöjligt att leva på det gamla sättet. Valmöjligheterna minskar och trycket på de kvarvarande markerna ökar. Vår livsstil har också påverkats av det framväxande industri- och konsumtionssamhället. Kravet på lönsamhet gör att gränserna för det långsiktigt uthålliga ibland tänjs eller överskrids.

Vi inser att om vi ska fortsätta att leva på rennäringen så måste de traditionella värderingarna gälla. Vi har också ett ansvar att bevara en levande natur, ett fungerande ekosystem och en rik biologisk mångfald till de efterkommande. Därför måste vi hitta lösningar som passar det nya samhället men som bygger på det traditionella samiska sättet att förhålla sig till naturen. Det är möjligt att vi måste förändra attityder och arbetssätt inom våra egna näringar. Vi, som alla andra, måste också minska onödigt konsumtion och försöka leva resurssnålt. Allt vi gör ska anpassas så att miljön inte tar skada – varken i Laponia, i andra områden som vi nyttjar eller på andra platser i världen.

En levande samisk kultur

Vi välkomnar Laponias världsarvsutnämning som så tydligt betonar värdet av den nu levande samiska kulturen och det samiska kulturlandskapet. Det förpliktar alla att verka för att en levande samisk kultur kommer att fortsätta att finnas i området. Men en kultur måste utvecklas i en gynnsam riktning för att leva, och ett kulturlandskap kan bara bibehållas genom

ett samspel mellan människan, hennes sätt att nyttja naturresurserna och landskapet. En levande samisk kultur i Laponia förutsätter levande samiska näringar i området.

Grunden för den samiska kulturen, i Laponia och i övriga delar av Sápmi, är de traditionella samiska näringarna; renskötseln, jakten och fisket som i den samiska försörjningen utgör en helhet. Vi vill fortsätta att bedriva och utveckla de traditionella näringarna. Men vi vill också utveckla nya verksamheter i samisk regi. Samisk turism, samisk information, förvaltnings- och skötseluppgifter i parkerna är exempel på nya verksamheter som vi vill ta oss an. Vi ser positivt på en s.k. vidgad samebykompetens och förbereder oss för nya verksamhetsområden. Vi betonar att näringsutveckling i Laponia bör vara småskalig, varsam mot naturen och ekologisk hållbar. Men den får inte lamslås av begränsningar och förbud.

Familjen och hemmet, med levande traditioner och ett talat samiskt språk, är en nyckel till samisk identitet och kulturutveckling. Vi tror att generella insatser för att underlätta kunskapsöverföring mellan generationerna, för att uppmuntra användning av det samiska språket, för att anpassa undervisning, barn- och äldreomsorg till samiska förhållanden, m.m. är nödvändiga för att bevara en levande samisk kultur i Laponia. Vi anser att samiska och svenska ska vara officiella språk i Laponia.

Förvaltning med samisk majoritet

Vi samer har förvaltat Laponia i flera tusen år. Vi har kunskap, tradition och motivation att fortsätta förvalta Laponia utan att lämna stora spår i landskapet - trots nya tider och modern teknik. Vi är fast beslutna att ta vårt ansvar för bevarandet av naturen och den biologiska mångfalden och vi anser oss vara särskilt väl lämpade att bevara den samiska kulturen i området. Vi stödjer till fullo målen för världsarvet och vill utforma våra egna strategier för att nå dem. Vi välkomnar också en jämbördig samverkan med andra parter.

För att uppnå målen med världsarvet måste det finnas ett brett lokalt stöd för både mål och medel. Samverkan mellan oss själva, övrig orsbefolkning, kommunerna, det lokala näringslivet, myndigheter, statliga verk, universitet och andra är därför både önskvärt och nödvändigt. Men vi samer som i generationer har levt, och lever, i Laponia och som är beroende av området för vår försörjning, bör rimligtvis ha kontroll över den framtida utvecklingen i området. Vi anser därför att Laponia ska få en förvaltningsform som garanterar alla lokala parter inflytande och där majoriteten i beslutsfattande organ är samisk.

Vi ser Laponia som en stor möjlighet – ett område där världssamfundet gett oss ett tydligt stöd och ansvar för att bevara och utveckla den samiska kulturen och det samiska kulturlandskapet. Vi vill se Laponia som ett område där nya modeller och lösningar, i syfte att uppnå en ekologiskt hållbar, socialt befrämjande och ekonomiskt bärkraftig samisk utveckling, kan prövas.

3. LAPPLANDS VÄRLDSARV – LAPONIA

Laponia i Sverige.

Den 6 december 1996 utsågs Laponia - "The Laponian Area" - i Sverige till världsarv av UNESCO:s världsarvskommitté. Grunderna för utnämningen var i korthet dess rika biologiska liv, sitt historiska värde för den samiska kulturen och sitt värde som samiskt kulturlandskap (Mulk, 1997). Idag finns 582 världsarv av vilka nio ligger i Sverige (UNESCO, 1999 och Riksantikvarieämbetet, 1999). I december 1998 var 445 stycken kulturobjekt, 117 var naturobjekt och 20 var kombinerade arv (UNESCO, 1999). Fyra stycken har hittills blivit utsedda som "kulturlandskap" med närvaro av en nu levande kultur. De är Uluru-Kata Tjuta och Kakadu National Parks i Australien, Tongariro National Park på Nya Zeeland samt Laponia i Sverige. De "levande kulturerna" utgörs av aboriginer, maorier samt samer (Nilsson-Dahlström, 1998). Den samiska kulturen och det levande kulturlandskapet i Laponia värderades högt då området bedömdes av

ICOMOS (the International Council on Monumental Sites vars experter bedömer kulturobjekten för UNESCO). I ett officiellt brev från Margareta Biörnstad, ordförande för ICOMOS i Sverige, till ICOMOS huvudkontor i Paris, sågs bland annat:

"Enligt vår åsikt är det en mycket viktig nominering eftersom den lägger till de kulturella aspekterna och värderingarna till ett landskap som tidigare mest har betraktats som vildmark. Nomineringen tar alltså med i beräkningen resultaten från både humanistisk och naturvetenskaplig forskning under de senaste decennierna. Ytterligare ett viktigt värde är den nu levande kulturen och det faktum att samerna själva godkänner nomineringen.

Som det anges i nomineringsdokumenten innehåller det föreslagna området alla typer av områden som är viktiga för den samiska kulturen, baserad på renskötselns behov av betesmarker för alla årstider, kalvningsland, förflyttningar, migration och säsongsbosättningar, jakt och fiske etc. Det finns också extensiva arkeologiska lämningar vilka på ett utmärkt sätt reflekterar olika tidsperioder, markanvändning och klimatzoner" (Biörnstad, 1996).

Fakta - Världsarvskonventionen

När UNESCO grundades 1948 beslutades det att organisationen skulle arbeta för beskyddandet av "männliga arv", böcker, konst, historiska platser, m.m. Därför antog UNESCO:s generalkonferens en konvention om beskyddande av kulturella arv i händelse av väpnad konflikt, den s.k. Haagkonventionen från 1954, samt en konvention om beskyddande av natur- och kulturarv i världen, den s.k. Världsarvskonventionen från 1972 (Nilsson-Dahlström, 1998). Sverige skrev under konventionen 1984 och idag har 157 stater undertecknat den (Riksantikvarieämbetet, 1999 och UNESCO, 1999).

Världsarvskonventionen introducerades av UNESCO med motiveringen att människor i alla tider skadat skönheten och karaktären i sin omgivning, vilket lett till utarmning av världens kulturella, estetiska och viktiga arv. Enligt UNESCO var det nödvändigt att säkerställa världens kvarvarande "arv", och världsarvskonventionen ska ses som ett "internationellt instrument i form av en rekommendation till medlemsstaterna" (UNESCO, 1962). Det fanns till att börja med tre kategorier av arv; naturarv, kulturarv och "kombinerade arv" (s.k. mixed sites), som har både natur- och kulturvärden. 1992 ersatte begreppet "kulturlandskap" det tidigare begreppet kombinerade arv. Begreppet kulturlandskap introducerades för att betona det viktiga förhållandet mellan människor och deras omgivning (UNESCO, 1996).

Världsarvskonventionen anger sex olika kriterier för kulturarv och fyra för naturarv (se nästa faktaruta). Kulturlandskap ska uppfylla både natur- och kulturkriterier.

Enligt UNESCO ansågs Lapponia uppfylla naturkriterierna ett, två och tre (se faktaruta nedan) och utnämndes till världsarv därför att: *”Området är ett framstående exempel på hur jorden utvecklats, speciellt geografiskt, och hur ekologiska och biologiska förändringar sker idag. Det finns också magnifika naturfenomen av exceptionell skönhet, liksom viktiga naturliga miljöer för bevarandet av biologisk mångfald”* (Riksantikvarieämbetet, 1996).

Lapponia ansågs också uppfylla kulturkriterierna tre och fem och motiveringen till utnämningen lød: *”Lapplands världsarv i norra Sverige, vilket sedan förhistorisk tid varit bebott av samer, är ett av de bäst bevarade exemplen på ett nomadområde i norra Skandinavien. Det inkluderar boplatser och betesmarker för stora renhjordar, en sed som en gång i tiden var mycket vanlig och som kan härledas till ett tidigt stadium av mänsklighetens ekonomiska och sociala utveckling”* (Riksantikvarieämbetet, 1996).

Enligt Världsarvskonventionens femte artikel, förbinder sig de underskrivande staterna att verka för att *”effektiva och aktiva åtgärder för skydd, bevarande samt presentation av kultur- och naturarv inom landets gränser kommer till stånd”* (översatt från UNESCO, 1999). Åtagandet inkluderar t.ex. att utveckla nödvändiga policies, vidta erforderliga juridiska, vetenskapliga, tekniska och ekonomiska åtgärder samt att integrera skyddet och bevarandet av världsarvet i omfattande planeringsprogram. ”Vården” av världsarv ska vara en pågående process. Att skriva in ett objekt på världsarvslistan är, enligt Riksantikvarieämbetet, *”meningslöst om man inte vårdar det eller låter utvecklingen förstöra de kvaliteter som en gång gjorde objektet till ett värdigt världsarv”* (Hoberg 1997).

Om ett land inte fullföljer sina skyldigheter riskerar de att få sina objekt strukna från världsarvslistan. Eventuella hot mot ett världsarvsobjekt kan anmälas till Världsarvskommittén, och om anmälan är berättigad samt problemen allvarliga kan objektet placeras på en särskild lista över världsarv i fara. Den listans huvuduppgift är att uppmärksamma världssamfundet på naturliga, eller av människan skapade, situationer som hotar de värden som en gång motiverade en inskrivning på världsarvslistan. Objekt på listan för hotade världsarv är berättigade till särskild uppmärksamhet och räddningsaktioner (Hoberg, 1997).

Fakta - Unescos Världsarvskriterier (Varje nominerat objekt ska uppfylla minst ett av kriterierna)

NATUROBJEKTET SKALL:

Vara framträdande exempel på viktigare utvecklingsstadier i jordens historia omfattande livets ursprung, pågående geologiska processer i bildningen av ytformerna eller betydelsefulla geomorfologiska eller naturgeografiska former.

Vara framträdande exempel på betydelsefulla pågående ekologiska och biologiska processer i utvecklingen av terrestra, limniska, kustnära och marina ekosystem och växt- och djursamhällen.

Innehålla enastående natursköna naturfenomen eller områden av särskilt estetisk betydelse.

Innehålla de mest betydelsefulla och enastående naturliga miljöerna för bevarande av biologisk mångfald omfattande hotade arter av universellt värde för vetenskap och naturvård.

KULTUROBJEKTET SKALL:

1. Representera ett mästerverk av mänskligt skapande.
2. Ha haft stort inflytande i en viss del av världen under viss tid, över utvecklingen inom arkitektur eller teknologi, monumentalkonst, stadsplanering eller i utformningen av landskap.
3. Vara ett unikt vittnesbörd om en kulturyttring eller om en civilisation som lever eller som har försvunnit.
4. Vara ett framträdande exempel på en typ av byggnad eller arkitektoniskt eller teknologiskt sammanhang eller landskap som visar ett betydande stadium i mänsklig historia.
5. Vara ett framträdande exempel på en traditionell mänsklig bosättning eller markanvändning som är representativ för en kultur, särskilt när den har blivit sårbar under inflytande av irreversibla förändringar.
6. Vara direkt eller nära förknippat med idéer eller trosföreställningar, eller med framstående konstnärligt och litterärt arbete av världsomspännande betydelse (ett kriterium som bara används i särskilda undantagsfall, eller i kombination med andra kriterier)

4. LAPONIA – ETT SAMISKT KULTURLANDSKAP ATT VÅRDA, VÄRNA OCH UTVECKLA

Området som blivit utnämnt till Lapplands världsarv, "Laponia", är 9 400 kvadratkilometer stort, 20 mil i öst-västlig och åtta mil i nord-sydlig utsträckning (Naturvårdsverket, 1996). Det ligger i Norrbottens län, innefattar delar av både Jokkmokks och Gällivare kommuner samt större eller mindre delar av Luokta-Mavas, Tuorpon, Jåhkågasska, Sirkas, Unna Cearus (Sörkaitum) och Bäste (Mellanbyn) fjällsamebyars samt Gällivare skogssamebys marker. Dessutom har Sierri och Udtjá skogssamebyar vissa rättigheter i Laponia. Området inrymmer också nationalparkerna Padjelanta, Sarek, Stora Sjöfallet och Muddus, naturreservaten Sjaunja och Stubba samt de angränsande områdena Tjuoldavágge, Lájtávrrredeltat och Sulidälbmámassivet.

Nationalparker och naturreservat i Laponia.

Den östra delen av Laponia består av en mosaik av vidsträckta skogar och myrar. Skogen är så gott som opåverkad av skogsbruk eller annan exploatering och är en del av det norra barrskogsbältet, taigan, som sträcker sig runt hela norra halvklotet. Längre västerut tar lågfjäll och så småningom högfjäll vid. Längst i väster breder mjuka fjällhedar ut sig på de kalkrika skiffrar som omger sjöarna Virihávrrre och Vastenjávrre. Landskapet som till stor del formats av is och vatten innehåller märkliga geologiska bildningar och många rika naturtyper med ett mångskiftande växt och djurliv. Här finns stora myrvidder, oregerade vattendrag och delaland med djungelliknande vegetation bredvid dramatiska högfjäll och glaciärer (Naturvårdsverket, 1999a).

För forskare och naturvårdare är Lapponia med dess relativt opåverkade miljöer en sista tillflyktsort för många växter och djur som lever ett tillbakaträngt liv i produktionsinriktade skogs- och jordbrukslandskap. Många människor beskriver Lapponia som ”vildmark” – en av Europas största och sista. En plats där man vill kunna fly den egna ”civilisationen”. För de flesta samer är Lapponia landet där förfäderna funnits och verkat under lång tid – ett hem. Ett område som inrymmer både möjligheter till försörjning, kultur och egna rötter bakåt i tiden.

4.1 Ett samiskt kulturlandskap

De äldsta spåren efter mänsklig aktivitet i världsarvsområdet är funna vid de stora fjällsjöarna. Spår efter eldstäder, förvaringsgropar och redskap, som pilspetsar och skrapor, visar var boplatserna legat. Vid sjön Gårtjejavre (Kårtjejaure) finns en boplatz som är 7000 år gammal. På den tiden var klimatet varmare och skog av tall, al och björk växte i området där människorna levde av jakt, fiske samt insamling. Hundratals fångstgropar vittnar om jaktens betydelse. Alltsedan stenåldern har jägare anlagt system av gropar längs med djurens vandringsleder för att fånga vildren och älg. Fångstjakt med gropar förekom ända in på 1600-talet men förbjöds också 1864. Så kallade Stalotomtningar finns spridda i hela Lapponiaområdet. Det är lämningar efter förhistoriska jaktboplatser som förekommer utmed renarnas vandringsstråk i de högre belägna fjälldalarna (Mulk, 1997).

Den intensiva renskötseln som baseras på att hålla tama renhjordar, utvecklades under 1600-talet. Det finns många likheter men även skillnader mellan de förhistoriska jägarnas bruk av landskapet och renskötarens. För både jägaren och tamrenskötaren var jakt och fiske av stor betydelse. Båda använde renen som drag- och packdjur. För jägaren var renen huvudsakligen ett kollektivt bytesobjekt som delades inom gruppen. Tamrenskötseln innebar en drastisk förändring i synen på renen från bytesdjur till egendom. Den ledde till ett mobilt levnadssätt med täta flyttningar alltefter renarnas betesbehov. Ett nytt sätt att bruka landskapet utvecklades där renbete och tillgång på bränsle styrde valet av flyttvägar och boplatser. Tamrenskötseln ersatte helt vildrensjakten under 1700-talet och det finns gott om spår och lämningar i landskapet efter den intensiva renskötseln. Längs med flyttningslederna finns lämningar efter boplatser, kalvningsplatser, skiljningsgården, mjölkgården, ledarmar m.m. (Mulk, 1997). Tamrenskötseln har utvecklats och förändrats under 1800- och 1900-talet men lever kvar än idag.

I Lapponiaområdet har två former av renskötsel utvecklats; en fjällsamisk och en skogssamisk. Det är framför allt naturlandskapets olika förutsättningar som resulterat i olika flyttningsmönster och skötselformer. Skogssamerna flyttar mellan olika biotoper inom ett mindre område i skogslandet. Fjällsamerna flyttar mellan fjäll- och skogsområden. Under 1800-talet var det vanligt att fjällsamerna flyttade från Bottenvikskusten, där man tillbringade vintern, till sommarlanderna i de västliga fjällen eller vid Atlantkusten (Mulk 1997). Familjerna flyttade med rajd.

I sommarlandet märktes kalvar och ibland hade man renskiljning. Familjerna stannade med renarna där betet var bra tills det var dags att flytta österut igen. Under 1900-talet har renskötseln successivt övergått från att vara mycket intensiv till att bli mer extensiv, dvs. renarna rör sig friare och familjerna flyttar inte på samma sätt med sina renar. I Bådjeländdaområdet kom förändringen delvis som en följd av att samer från de nordligaste samebyarna tvångsflyttades till området (Bergstrand et al, 1998). Sverige och Norge enades 1919 om en ny renbeteskonvention som bl.a. reglerade de svenska samernas rätt till renbete i Norge. Med den nya konventionen förlorade samer från Karesuando socken stora delar av sina sommarbetesland och tvingades flytta till sydligare samebyar (Kvenangen, 1996).

Karesuandosamerna hade andra vanor och traditioner som de tog med sig söderut, och till dem hör den extensiva renskötseln. De sista rajderna gick genom Sarek på femtio- och sextioalet och inom Tuorpons sameby så sent som på sjuttioalet. Sedan dess har flyg, bil och lastbil använts alltmer vid flyttningarna och renarna vandrar friare mellan de olika årstidsbetena, övervakade av renskötare.

4.2 Natur och kultur

De flesta av dagens forskare är ense om att begreppen natur och kultur är kulturellt konstruerade; innehållet i begreppen varierar mellan folkgrupper, tidsepoker och tidsanda (Ellen, 1996; Ingold, 1996). Begreppet landskap är på samma sätt kulturellt betingat. Uppfattningen av landskapet har en mental dimension som hänger samman med betraktarens kulturella bakgrund. I den traditionella samiska schamanistiska föreställningsvärlden betraktades naturen som besjälad. Sett ur det perspektivet var landskapet ofta både en plats där förfäderna levit sedan lång tid tillbaka, samt ett s.k. kognitivt, ett mystiskt och magiskt, landskap med många olika dimensioner. Till det kognitiva landskapet hör berättelser om platser där något särskilt hänt, platser till vilka minnen är knutna eller platser som är kända av något annat skäl (Mulk, 1997).

I den västerländska kultursfären upplevs landskapet ofta som den omgivning där mänsklig påverkan märks och går att mäta, beskriva eller diktera (Keuchler, 1993). Här är landskapet ofta förknippat med odlandet, jordbrukslandet och boskapsskötseln. I Norrland ansågs marken vara en öde vildmark innan den sydliga kulturen, med järnvägsbyggnad, gruvdrift, m.m. satte sina spår i marken. Den samiska närvaron i området påverkade inte nämnvärt bilden av fjällen som ödsliga och vilda. I ett betänkande från Naturskyddskommittén år 1907 står t.ex. att läsa att den samiska befolkningen *”är så intimt förknippad med naturen inom sitt territorium, att den så att säga kompletterar denna”* (i Sörlin et al, 1991).

Idag har man påbörjat en dokumentation av den gamla samiska kulturens fysiska spår i fjällvärlden. Men de är för de flesta människor inte lika synliga och påtagliga som den sydiskandinaviska kulturens lämningar och avtryck. Den normgivande definitionen av landskapet har alltså blivit att det visserligen är ett samiskt kulturlandskap – men likafullt avlägset, vilt och orört (Green, 1999).

4.3 Svensk kolonisation

På 1500-talet var samebyarna fortfarande självstyrande och självständiga ”samhällen” som betalade skatt till den svenska kungen (Hultblad, 1968). År 1606 införde Karl IX den sockenindelning som existerar än idag och samerna blev på ett mer påtagligt sätt underordnade det svenska skattesystemet, nationella intressen och andra administrativa regelverk. Den svenska statsmakten expanderade ånyo västerut då silver upptäcktes i Nasafjäll, 1635. Arbetskraft rekryterades med tvång och samer ålades bl.a. skyldigheten att transportera malmen österut (Kvist, 1992). Mot slutet av århundradet påbörjade den svenska staten en energisk kolonisations politik. I det s.k. Lappmarksplakatet utlovades femton års skattefrihet åt nybyggare som bosatte sig i Lappland och snabbt växte nybyggen upp längs älvdalarna (Hultblad, 1968). Nybyggarna var svenskar och finnar samt så småningom även samer som lämnat de traditionella näringarna. Under 1800-talet anlades nybyggen även i

fjälldalarna (Mulk, 1997). Så skedde t.ex. i Aktse, beläget vid Rapadalens mynning i Laponia, där den samiska familjen Länta började med kreatursskötsel och blev bofast 1830.

Nybyggarna i fjällområdet hade ofta svårt att överleva enbart på boskapsskötsel och kompletterade försörjningen med jakt och fiske. Konflikter mellan nomader och nybyggare var vanliga. Nybyggarna gjorde intrång på nomadernas renbetesmarker, och det hände att renarna skadade nybyggarnas hö. Många gånger fungerade dock samarbetet mellan nomader och nybyggare bra och man hade stor nytta av varandra (Mulk, 1997).

Den svenska bebyggelsen av Jokkmokk och Gällivare socknar ökade i slutet av 1700-talet på grund av storslagna planer på att utvinna och vidareförädla malm, bl.a. i Gällivare och Kvikkjokk. Planerna förverkligades inte i stor skala, men mycket av bebyggelsen längs de tänkta transportlederna bestod (Hultblad, 1968).

Den svenska statens samepolitik har genomgått många faser från det att Lappland inlemmades i den svenska kungens styre, 1550, till dess att ”Lappväsendet” avskaffades 1971 (Kvist, 1992). Kvist beskriver hur den under århundradena resulterat i flera olika former av förtryck och diskriminering. Under gruvdriftsepoken, 1635-1673, tvångsrekryterades samisk arbetskraft. Visserligen tvångsrekryterades även ickesamer, men förhållandena under vilka den samiska arbetskraften nyttjades beskrivs trots allt som diskriminerande. Kolonisationspolitiken medförde att många samer övergick till jordbruk. De traditionella samiska näringarna blev ekonomiskt marginaliserade och samerna förlorade sin rätt till land. Under den s.k. assimileringspolicyn, 1846-1913, tillkom diskriminering av samer på etniska grunder. Samerna sågs då tillhöra en underlägsen kultur – dömd att assimileras eller gå under. Strävanden efter assimilering efterföljdes av en, i princip mer uppskattande, men förmyndande segregationspolitik som i praktiken skapade ett rasistiskt system. Samerna ansågs oförmögna att sköta sina egna angelägenheter och behövde därför bli omhändertagna av den svenska staten och dess myndigheter. Så småningom har även denna politik övergivits för den nuvarande som betonar samisk integration. Tidigare diskriminerande, eller till och med rasistiska synsätt, har emellertid påverkat värderingar och synsätt. En rimlig slutsats är också att den påtvingade anpassningen till den svenska kulturen, liksom förtrycket av samisk religion och språk, haft en direkt utarmande effekt på den samiska kulturen.

Den svenska kolonisationen, svensk politik och regelverk, har i allra högsta grad påverkat förutsättningarna för samer och renskötsel i Laponia. Förutom de generella effekter som påpekats ovan, kan mer specifikt nämnas fastställandet av riksgränsen mellan Norge och Sverige 1751. Den s.k. Lappkodicillen innebar att de renskötande samerna tvingades bli svenska eller norska medborgare samt ge upp sina landegendomar i Norge respektive Sverige (Kvenangen, 1996). Trots rätt till nyttjande av viss betesmark utgör riksgränsen än i dag en barriär för ett traditionellt, och i samebyarnas mening, bästa möjliga utnyttjande av betesresurserna. Den har också fått negativa sociala och kulturella effekter. Renbeteslagens tillkomst 1886, samt dess förnyade version 1928, innebar vidare en splittring av det samiska folket. Endast de samer som helt ägnade sig åt renskötsel fick tillgång till samebyns rättigheter i form av jakt-, fiske och renskötselrätt. Andra blev utan rättigheter trots att de hade samisk bakgrund. Bofasta samer fick inte längre rätt till sin mark, ej heller ta del av den jakt- och fiskerätt som förbehölls renskötarna (Kvenangen 1996). Under 1900-talet har framför allt nationalparksbildningarna fört med sig restriktioner när det gäller jakt, fiske och annan markanvändning i Laponia. Dessutom påverkar naturligtvis generell lagstiftning, såsom rennäringslagen, också verksamheten i världsarvsområdet. Rennäringslagen begränsar t.ex. samebyarnas möjligheter att ägna sig åt kommersiell verksamhet annan än renskötsel (se avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”). Likaså påverkar bebyggelse och

exploatering av mark och vatten utanför världsarvsområdet förutsättningarna för renskötseln i Lapponia (se avsnitt 4.4, "Industriell exploatering"). Införandet av fri småviltjakt och handredskapsfiske i fjällområdena är ett sentida exempel på hur det svenska regelverket påverkar förutsättningarna för markanvändning i fjällområdena och i förlängningen även de samiska näringarna.

4.4 Industriell exploatering

Redan på 1600-talet påbörjades brytning av silver i Lapplands fjälltrakter. Sverige behövde nya inkomstkällor för att finansiera sin insats i det trettioåriga kriget. 1635 började man bryta silver i Nasafjäll. Snart bröt man silver även på andra platser i fjällområdet. Silvergruvan i Älggávárre, som ligger mitt i Sarek och alltså i Lapponia, härrör från den här epoken (Mulk, 1997). Bergsbruket i Lappland tog emellertid inte riktigt fart förrän vid sekelskiftet då industrialiseringen på allvar nådde norra Sverige. Det var framför allt den råvarubaserade industrin, skogsbruk och gruvdrift, som expanderade (Sörlin, 1988).

Exploateringen av älvarna, de stora kraftverksbyggena, startade också vid den här tiden. Under några få decennier förvandlades Norrland från en tämligen oviktig utpost till en region av enorm nationell betydelse. I genomsnitt svarade den glest befolkade regionen för ungefär en tredjedel av Sveriges totala export. Per capita var exportbidraget under den här perioden tre gånger så stort som i resten av landet (Sörlin, 1988).

Även om de största exploateringarna skett utanför det som idag utgör Lapponia, har de påverkat det omgivande landskapet och det samiska livet i området på ett genomgripande sätt. Detta gäller såväl skogsbrukets utveckling som vattenkraftsutbyggnaderna i Stora och Lilla Lule älv. Skogsbruket i Jokkmokk och Gällivare kommuner har under det senaste seklet drastiskt omvandlat naturlandskapet nedanför fjällen. Andelen gammal skog (>160 år) har dramatiskt minskat och skogsbilvägar med tillhörande kalavverkningar har effektivt fragmenterat (dvs. sönderdelat och splittrat upp) skogslandskapet.

Skogsbrukets utveckling har, enligt samebyarna, haft en negativ effekt på renskötseln då det begränsar tillgången på lämpligt vinterbete. Kalavverkning och markberedning gör att marklaven minskar eller blir mer svåråtkomlig och bristen på gammal skog har gjort hänglaven sällsynt. Hänglaven har traditionellt haft en viktig roll som kompletterande foder då markbetet av olika skäl varit begränsat. Sönderdelningen av landskap och landskapsavsnitt gör det dessutom svårare att hålla ihop och förflytta renarna.

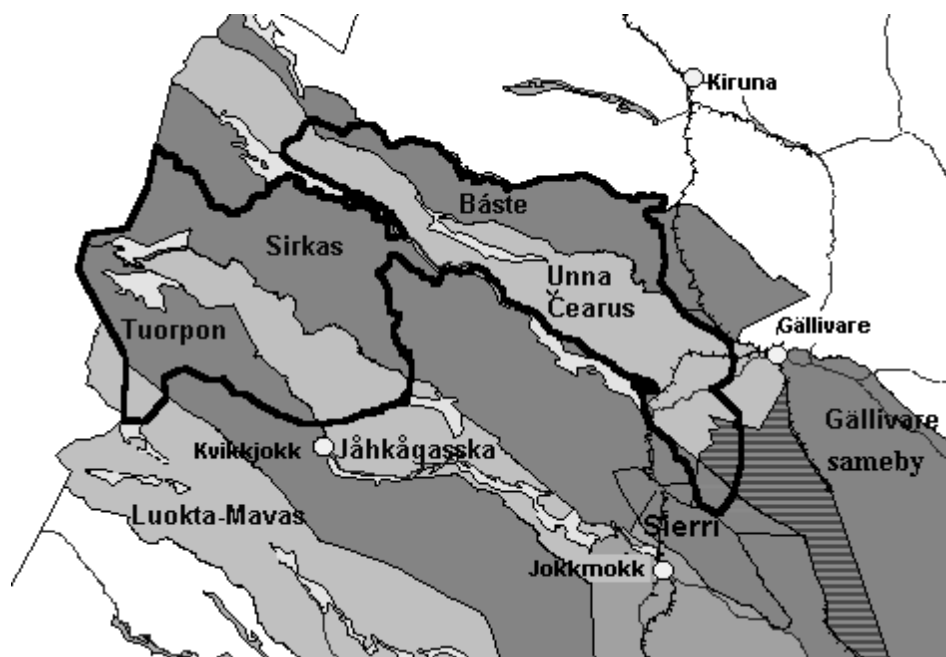
Såväl Stora som Lilla Lule älv har reglerats, femton kraftverk har byggts och fem stora magasin som tangerar Laponias gränser har anlagts i fjälldalarna. Regleringen av Luleälven har inte bara medfört att stora markarealer, bosättningar, betesmarker och områden med synnerligt rikt växt- och djurliv hamnat under vatten. Hydrologin och klimatet i stora delar av älvdalen har påverkats och livsbetingelser för såväl växter som djur och människor har drastiskt förändrats (Sundborg, 1977, jfr Sjörs, 1976).

Markerna inom Laponias gränser har i mycket liten utsträckning utsatts för direkt påverkan av den industriella exploateringen i det omgivande landskapet. Samebyarna som delar av året nyttjar Lapponia, och renskötseln som näring, har däremot påverkats, och påverkas, av t.ex. vattenkraftsutbyggnader och skogsbruk. Exploateringen av skog och vatten utanför Lapponia utgör en viktig del av förutsättningarna för renskötseln i de aktuella samebyarna och kan indirekt påverka deras sätt att nyttja markerna i Lapponia. Framtiden för de växter och djur

som ska värnas i Lapponia beror också på vad som händer med landskapet i stort utanför världsarvsområdet.

4.5 Samer i dagens Lapponia

Nio samebyar är i varierad utsträckning verksamma inom Lapponia; fjällsamebyarna Luokta-Mavas, Tuorpon, Jåhkågasska, Sirkas, Unna Cearus (Sörkaitum) och Báste (Mellanbyn) samt skogssamebyarna Udtjá, Sierrri och Gällivare (se figur 3). Fjällsamebyarna, med undantag av Luokta-Mavas, har en betydande del av sina marker och verksamhet inom Lapponia. Världsarvets sydvästra hörn, delar av Sulitälbmámassivet, ingår i Luokta-Mavas renbetesland men nyttjas inte helt för renskötsel på grund av terrängförhållandena. Gällivare skogssameby har delar av sitt renbetesland i Muddus (Laponias östra del), medan skogssamebyarna Udtjá och Sierrri endast har särskilda rättigheter i Lapponia. Rättigheterna avser t.ex. skoteråkning och landningstillstånd i samband med fiske och renskötselarbete som normalt bedrivs utanför Lapponia.

Samebyar som berörs av Lapponia

Organisatoriskt är samebyn att likna vid en slags ”ekonomisk förening” med enskilda rennäringsutövare som bedriver renskötsel inom samebyns betesområde. Den är hårt och detaljerat reglerad genom rennäringslagen från 1971. Samebyn erbjuder emellertid också en social tillhörighet och utgör ett geografiskt område, oftast utsträckt i öst-västlig riktning och indelat i sommar-, vår-, höst- och vinterbetesmarker (se kartor 3 och 4, ”Renskötselns årstidsland”). Fjällsamebyarnas öst-västliga utsträckning kan uppgå från fem till tjugo mil från sommarland till vinterlandet, medan skogssamebyarna är något rundare till formen.

Samebyarna varierar i storlek. Störst är Sirkas med 101 renskötsselföretag. Därefter kommer Tuorpon med 47 stycken, Unna Cearus med 36, Gällivare med 35, Báste med 31, Luokta-Mavas med 30, Jåhkågasska med 26, Udtjá med 12 och Sierrri med 2. I byarna finns alltså drygt 300 renskötsselföretag som i större eller mindre utsträckning nyttjar mark och vatten i

Laponia. Det sammanlagt högsta tillåtna renantalet för de aktuella fjällsamebyarna är 54 000 renar och för skogssamebyarna 10 800. Renantalet varierar år från år, framförallt beroende på betesförhållandena. Antalet renar i samtliga byar har dock sjunkit kraftigt under de senaste åren eftersom vintrarna har varit ogynnsamma med mycket snö, svåra betesförhållanden och en växande rovdjursstam.

Fjällsamebyarna har sina åretruntmarker mellan riksgränsen mot Norge och odlingsgränsen (se karta 1, "Berörda samebyar och Laponia"). De inkluderar alltså en större del av Laponiaområdet. Alla samebyarna har vinterbetesmarker nedanför odlingsgränsen, men endast mindre delar av vinterbetesmarkerna berörs av världsarvsområdet. De nordvästra delarna av Laponia utgörs av fjällsamebyarnas sommar- och kalvningsland. Tuorpon och Jåhkågasska har sina sommarvisten Stálluokta och Árasluokta vid sjön Virihávrrre i Bádjelándda. Även Sirkassamerna har sommarvisten runt sjöarna Vastenjávrre, Sállohávrrre, och Guvtjávrre (Kutjaure) i Bádjelándda. Dessutom vistas flera familjer i vistena Sáltoluokta, och Bietsávrrre (Pietsaure). Sirkas sameby har även sommarvisten som ligger utanför Laponias gränser, t.ex. i Sijddojávrrre, öster om Sarekfjällen. Det högalpina Sarek är sommarland för Sirkas och Jåhkågasska och används vid flyttningarna till och från Bádjelándda. Jåhkågasska har dessutom viktiga vårsommar- och höstbetesmarker vid Pårek i Sareks södra del. Unna Cearus (Sörkaitum) och Báste (Mellanbyn) har sina sommarvisten i Ritsem respektive Siiddasjavri (Sitasjaure) på norra sidan av Stora Luleälven. Sjávnnjá med vidsträckta myrar och en småkuperad terräng är ett viktigt höst- och vårländ för dem. I Muttos (Muddus) och Stubba, Laponias ostligaste delar, finns gammal skog med goda lavmarker och hänglav. De används som vinterbetesmarker av Unna Cearus (Sörkaitum) och Sirkas. Delar av Muttos ingår dessutom i Gällivare skogssamebys betesmarker.

Laponia omfattar marker som är av stor kulturell, social och ekonomisk betydelse för samebyarna. Landet och markerna representerar hemmet, historieboken, arbetsplatsen, skafferiet och bankkontot på samma gång. Det förhållningssättet vill samebyarna kunna behålla och utveckla.

I samebyarna finns familjer och individer som lever uteslutande på renskötsel, jakt och fiske. Det vanliga är emellertid familjer där den ena parten är i renskogen, och den andra har ett annat jobb. Det är svårt att försörja en hel familj på de traditionella samiska näringarna och alla byamedlemmar ryms inte i renskötseln. Många samer söker sig också andra vägar, skaffar sig utbildning och arbetar utanför de traditionellt samiska näringarna. I samebyarna finns alltså individer och familjer med skiftande förutsättningar, behov och intressen, inte minst i förhållande till Laponia.

Trots att många av samebyarnas medlemmar arbetar utanför renskötseln, är rennäringen ändå ryggraden i byarnas verksamhet. Idag begränsar rennäringens byarnas möjligheter att kollektivt driva annan verksamhet än renskötsel, och renskötseln utgör därför den viktigaste verksamheten. Renskötseln är dessutom en central del av det kulturella och sociala livet. Jakt och fiske hör också till de traditionella samiska näringar som fortfarande är viktiga i hushållens ekonomi. I byarna finns en stark vilja att fortsätta utveckla renskötseln till en ekologiskt hållbar, socialt befremjande och ekonomiskt lönsam samisk näring i, och utanför, Laponia (se kap 7, "Samiska näringar i Laponia – gammalt och nytt").

4.6 Sammanfattning och slutsatser

Samer har levt i det som nu blivit Lapponia i tusentals år. Under de senaste seklerna – kanske längre – har de i första hand levt av tamrenskötsel. Under större delen av perioden har de emellertid försörjt sig på jakt och fiske. Landskapet kan för det otränade ögat te sig som vildmark men är full av spår från mänsklig aktivitet. Spåren är ofta små, och landskapet har inte påverkats nämnvärt av jordbruk eller industriell exploatering. Likväl är det ett kulturlandskap där människa och natur existerat och utvecklats i en ömsesidig dynamik. ”Bevarandet” av både natur- och kulturvärden förutsätter alltså en samisk närvaro och ett fortsatt samiskt nyttjande av landskapet.

När UNESCO utsåg Lapponia till världsarv gavs det samiska kulturlandskapet, och närvaron av en nu levande samisk kultur, stor betydelse. Sverige har alltså förpliktigt sig att ”skydda” och ”bevara”, inte bara det unika kulturlandskapet med lämningar och spår av den gamla samiska kulturen, utan den nu levande samiska kulturen i området. En förutsättning för en levande kultur är utveckling, och det är bara samerna, kulturbärarna själva, som kan vara drivande i en sådan process. Utnämningen av Lapponia ställer alltså svenska politiker och myndigheter inför en ny utmaning. Det är uppenbart att bevarandet av ett kulturlandskap med närvaro av en nu levande kultur ställer andra krav på såväl arbetssätt som förvaltningsstrategier än skydd av enbart kulturvärden eller historiska lämningar.

Lapponia kan inte ses, eller behandlas, isolerat från omgivningen eller från historien. Att ”bevara” ett levande kulturlandskap och den samiska kulturen i området förutsätter, enligt samebyarna, möjligheter att fortsätta utveckla renskötseln och andra samiska näringar. Men det handlar också om att kunna bibehålla det samiska språket, att överföra gammal kunskap till den yngre generationen och hålla myter och berättelser vid liv. Mycket av detta kan inte åstadkommas i ett begränsat geografiskt område som Lapponia utan hänsyn till utvecklingen runtomkring. Världsarvsområdet är trots allt inte isolerat från omvärlden eller från historien. De delar av samebyarnas marker som hamnat innanför världsarvets gränser kan alltså knappast betraktas isolerat från samebyarnas övriga marker. Det regelverk som styr renskötseln och andra samiska näringar i Lapponia kan inte heller diskuteras utan hänsyn tagen till de förutsättningar som styr näringarnas utveckling utanför Lapponia. Tidigare och pågående exploatering av de aktuella samebyarnas marker utanför världsarvsområdet måste t.ex. beaktas då renskötselns villkor och framtid i Lapponia diskuteras. Effekterna, i de samiska såväl som i det svenska samhället, av flera hundra år av diskriminerande politik måste beaktas när olika parters ståndpunkter utvärderas och t.ex. förvaltningsformer diskuteras.

Från samebyarnas utgångspunkt, är bevarandet av en levande samisk kultur i Lapponia en fråga som handlar om en nödvändig utveckling av byarna som helhet. Det fråntar inte världsarvet och utnämningen av Lapponia något av sitt värde. Inte heller utesluter det riktade åtgärder och speciellt anpassade regelverk för Lapponia. Däremot belyser det vikten av kompletterande insatser av mer generell karaktär för att uppnå syftet med världsarvet Lapponia.

5. MÄNNISKOR OCH NATUR - BEVARANDESTRATEGIER

Så länge idén med nationalparker och reservat funnits, har konflikter mellan bevarandebestyrkelsen och människor som botten och verkat i de skyddsvärda områdena existerat. Ambitionerna att "skydda" naturen, växter och djur, har ofta hamnat på kollisionkurs med lokalbefolkningars önskan efter social och ekonomisk utveckling. Det gäller i allra högsta grad urbefolkningar som dessutom ofta hävdar rätten till sina marker, sina traditionella försörjningssystem och självbestämmande. De växande problemen och konflikterna i samband med områdesskydd har under de senaste tio åren varit ett aktuellt tema i den internationella naturvårdsdebatten. Ämnet har också studerats och debatterats av sociologer, antropologer och företrädare för diverse socialt inriktade intresseorganisationer. I litteraturen och den internationella debatten finns kunskap och erfarenhet som är användbar också i ett svenskt perspektiv, inte minst när det gäller Lapponia. En insikt om vilka idéer och värderingar som ligger till grund för naturskyddsiden, underlättar också förståelsen för de problem och möjliga lösningar som är förknippade med olika bevarande- och förvaltningsmodeller. Det här avsnittet syftar därför till att ge en översiktlig orientering om "parkernas" historia samt den debatt som de varit, och är, föremål för.

5.1 Naturskyddstankarnas rötter

Nationalparksiden bygger på tanken att det bästa sättet att skydda naturen, känsliga ekosystem och hotade arter, är att begränsa människors tillträde och användning av den (Usher, 1998). Idén att mänskligheten är separerad från naturen verkar ha ett långt förflutet i den västliga civilisationen. Till skillnad från många urbefolkningars religioner där man inte nödvändigtvis gör skillnad på det vi kallar natur och kultur, berättar den kristna och judiska traditionen om ett ursprungligt tillstånd där människan blev given herravälde över djuren. Även de gamla grekerna såg naturen och vildmarken som ett hot mot staden och civilisationen. Det här synsättet spreds så småningom till den "nya världen" med fundamentalistiskt kristna pionjärer (DiSilvestro i Colchester, 1994). När de första kolonisatorerna kom till Amerika från ett tätbefolkat Europa återuppväcktes den gamla, otrygga relationen till naturen. Man kom för att odla marken och fann en vildmark. Där var definitivt för mycket av "det vilda" för att det på den tiden skulle uppskattas (Nash, 1982). Deras nybyggarexistens verkade istället vara beroende av förmågan att tämja naturen då de försökte försörja sig i det som framstod som en ogästvänlig vildmark. Tanken att det amerikanska samhället hade till uppgift att "erövra vildmarken" blev senare en politisk målsättning (DiSilvestro i Colchester, 1994).

Men miljöförhållanden och attityderna till dem förändrades allt eftersom nationen utvecklades. År 1890 hade den amerikanska västern officiellt erövrats, och därefter har värdet på den kvarvarande vildmarken ökat i takt med att arealen minskat (Nash, 1982). I slutet av artonhundratalet, då "civilisationen" expanderade allt snabbare på vildmarkens bekostnad, växte ett nytt synsätt fram; en motreaktion mot de tidiga kolonisatorernas uppfattning om vildmarken som "ond" och hotande. Med det nya synsättet betraktades istället den vilda naturen som en fristad från civilisationens "sjukdomar", något som alltså borde bevaras för den mänskliga själens rekreation (Colchester, 1994). De tidiga amerikanska naturskyddarna

hade ett idealiserat och högst känslomässigt förhållande till naturen och vildmarken. John Muir, som var en av nationalparksrörelsens förgrundsgestalter skrev:

”Jag hyser fasligt lite sympati för den själviska karaktären hos den civiliserade människan, och om ett raskrig skulle bryta ut mellan de vilda djuren och ”Lord Man”, skulle jag vara frestad att sympatisera med björnarna” (Usher, 1998, jfr Colchester, 1994).

Vildmarksbevarandet vilade, och vilar fortfarande, på ett synsätt där naturen och människan betraktas som varandras motpoler. Naturen kan beskrivas som allt från kaotisk och farlig till perfekt och ursprungligt vacker – men alltid som något som är separerat från ”oss”. Följaktligen låg nyckeln till bevarandet av det ”vilda” och ”ursprungliga” i förmågan att hålla civilisationen borta, att stänga den ute. Att hålla vägar, dammar, städer och föroreningar borta, att stoppa utvecklingen, i de ”orörda” områdena. Det här synsättet har inte bara legat till grund för utvecklingen av det amerikanska nationalparksprogrammet. Det har också på ett kraftfullt sätt format det globala tankemönstret, lagstiftning m.m. kring naturskydd (Usher, 1998).

Den moderna nationalparksidén föddes alltså i USA men har sedan spridits runt världen tillsammans med den grundläggande föresatsen att natur måste bevaras utan mänsklig inblandning (Colchester, 1998). Många av de områden som blev föremål för parkbildning var emellertid långt från obebodda eller orörda. Yellowstone Park, som var världens första större nationalpark och en modell för sina efterkommande, etablerades på Crow, Blackfeet och Shoshone-Bannock indianers traditionella territorium år 1872. När parken bildades ville inte indianerna, eller ”buffelätarna” och ”rotgrävorna” som de benämndes i den samtida litteraturen, lämna området frivilligt. Sommaren 1877 dödades 300 människor i sammandrabbningar mellan indianer och tillsyningsmän, och 1886 överlämnades förvaltningen av parken till den Amerikanska armén. Under många år etablerades parker med den s.k. Yellowstone-modellen som förebild, och människor flyttades ut från marker där de levde i århundraden, ibland med våld (Kemf, 1993). Förnekande av lokalbefolkningens behov och rättigheter, påtvingad statlig kontroll och till och med tvångsfördrivning i samband med parkbildningar är alltså inga nya problem, trots att de debatterats intensivt under de sista tio åren. De är inte heller problem som är begränsade till parkbildningar i tredje världen, eller en effekt av det ökande befolkningstrycket. Enligt många kritiker är det snarare problem som är inbyggda i själva nationalparksmodellens idé. (Usher, 1998).

5.1.1 Naturskydds rörelsen i Sverige

De fasta hållpunkterna i den svenska naturskydds rörelsens tidiga historia är åren 1904 och 1909. Det förstnämnda året föreläste den tyske professorn Hugo Conwentz om naturskydd i Sverige, och kort därefter föreslog lektor Karl Starbäck i riksdagen en utredning om vilka ”skyddsåtgärder som borde vidtagas”. Det resulterade fem år senare i en lag om naturminnesmärken samt instiftandet av tio nationalparker. Samma år, dvs. 1909, bildades också Svenska Naturskyddsföreningen (Sundin, 1981).

De första nationalparkerna placerades företrädesvis i avlägsna, ekonomiskt ointressanta områden i Lappland. Inte en enda av de första parkerna låg i Götaland, med undantag för Gotska Sandön. Detta hade också sin logik i att det även i Sverige var ”vildmarken” och det föregivet ursprungliga som skulle skyddas. Sådan natur fanns i de glest befolkade områdena i norr (Sörlin et al, 1991). Att samebefolkningen länge utövat sin näring i fjälltrakterna ansågs, som redan påpekats i föregående kapitel, inte utgöra något hinder eftersom de är *”så intimt förknippade med naturen inom sitt territorium att de så att säga kompletterar denna”*.

(Naturskyddskommitténs betänkande, 1907). Dessutom, menade man, skulle samerna utgöra en turistattraktion (Sörlin et al, 1991).

Det fanns två huvudsakliga anledningar till inrättandet av de svenska nationalparkerna; behovet av orörd natur för framtida forskning och viljan att stärka nationalkänslan. Tankarna kring naturskydd kom från liknande diskussioner i USA och Tyskland, där man sedan mitten av 1800-talet förespråkade ett ökat skydd mot exploateringar av naturen. Men de svenska nationalparkerna blev inte bara naturmuséer och nationalmonument, utan också en påminnelse om civilisationens förstörelse och en skyddad plats där de stressade stadsmänniskorna kunde ägna sig åt vila och rekreation (Sörlin et al, 1992).

Den tidiga naturskyddsrörelsen i Sverige bars upp av biologer, främst botanister och geologer. På samma sätt som man inom fornkunskapen och folklivsforskningen under 1800-talet skapat en skatt av fornminnen och folkminnen, trädde nu naturforskarna fram för att skänka fosterlandet sina naturminnen där tyngdpunkten låg lika mycket på ”minne” som på ”natur”. Bevarandebegreppet riktades därför inte bara mot fosterländska paradlandskap och platser. Majoriteten av fridlysningar, mer än 500 de första 25 åren, gällde enstaka objekt som märkvärdiga bestånd av ormgran, egendomliga flyttblock och märkvärdigt vuxna träd (Sörlin, 1999).

Ett skäl till instiftande av parker och naturminnen var forskarnas eget intresse att bevara natur för framtida forskning och kunskapsuppbyggnad. Men i bevarandet låg även ett upphöjande av naturen till en nationell klenod. En lång rad områden fick en ”status” som de tidigare inte haft. Detta är, enligt Sverker Sörlin, troligtvis ett mer realistiskt sätt att se på hur naturskyddsområden kommer till, och kommer till, som ett resultat av vunnen status. Han använder begreppet kanonisering, ett begrepp som används för auktorisering av helgon. Ordet anger att det handlar om ett upptagande av naturobjekt i ett slags relikskrin. Relikskrinet var på den tiden nationens. När kanoniseringen är genomförd vidtar, enligt Sörlin, en process i andra riktningen: att lära ut att dessa platser är värdefulla och varför. Den processen har regelmässigt innehållit pedagogiska utmaningar, inte minst gentemot de människor som levt i närheten av de skyddsvärda objekten och ofta nog haft en annan syn på skyddsvärdet (Sörlin, 1999).

Svenska Naturskyddsföreningen har spelat en huvudroll i kanoniseringen av naturen. Föreningen har också haft en stark förankring i städerna, långt från de områden som skulle skyddas (Sörlin, 1999). Svenska Turistföreningen, som bildades redan 1885, har också haft en viktig roll genom att effektivt sprida budskapet om Sverige som ett land dominerat av natur. Särskilt norra Sverige framhölls för sina vackra fjäll och glaciärer då turismen i slutet av 1800-talet inriktades mer mot friluftsliv och äventyr (Sörlin et al, 1992).

I efterhand ter sig det tidiga svenska naturskyddsarbetet som tämligen ensidigt. Det växte visserligen fram ur en dynamisk natursyn, men var nästan uteslutande inriktat på statiskt bevarande av orörd natur, s.k. preservation. Det vilar, enligt idéhistorikern Bo Sundin, något ”musealt” över den tidiga naturskydds-rörelsen. Blicken riktades mer mot rester av det förgångna och mindre mot framtidens löften och behov (Sundin, 1981). Det framgår särskilt tydligt vid en jämförelse mellan den tidiga svenska naturskydds-rörelsen och den samtida ”bevaranderörelsen” i USA. Där utvecklades förutom ”preservation” så småningom även begreppet ”conservation”. De amerikanska preservationisterna leddes bl.a. av filosofen John Muir och företrädde, som tidigare beskrivits, tanken att man måste skydda delar av vildmarken för att människorna skulle kunna dra sig undan civilisationen. Den andra gruppen, ”conservationists”, var ingenjörer, jägmästare, agronomer, dvs. nyttjare av naturresurser snarare än filosofer och naturvetenskapliga forskare. De började tidigt inse att naturresurserna

inte gick att exploatera hur som helst eftersom de i så fall inte skulle räcka länge. De hade ett bredare perspektiv på naturskyddet. Framtida generationers nyttjande av naturen, såväl för produktion som för rekreation, ingick i deras vision (Sörlin, 1999). Sådana inslag fanns också i den tidiga svenska naturskydds rörelsen, men de var svaga. Därför fanns det ingen motpart till den grupp av vetenskapsmän, framför allt hemmahörande i en systematisk botanisk Uppsalaskola, som kom att driva frågan i Sverige. Kanske är det också anledningen till att det i Sverige inte förekom någon bredare debatt om naturskyddsfrågan. En motsvarighet till den mycket häftiga debatt som fördes i USA både i kongressen och i massmedia får vi i Sverige först nästan 100 år senare med miljödebatten under 1970-talet (Ödman, 1982).

Så småningom kom den svenska naturskydds rörelsens intresse att vidgas från den orörda och avlägsna naturen till hembygdens natur och kultur. Hembygdsrörelsen hade växt kraftigt under seklets början och banden med naturskydds rörelsen var starka. Argumentet för naturskydd var nu inte längre att urskilja och bevara tidsjupet i naturen, det fosterländska minnet. Nu behövdes naturen för avspänning och vederkvickelse för de många människorna. I likhet med andra strömningar i det tidiga folkhemmet, tog naturskyddet på sig en vårdande och tillrättaläggande roll. Det svenska landskapet fick likheter med det svenska "folkmaterial": en social elit tog på sig uppgiften att ordna det till det bästa (Sörlin, 1999).

Det var inte förrän på 1970- och 1980-talen som hushållsperspektivet, s.k. conservation, bröt in på allvar i den svenska naturskyddsdebatten, även om miljöfrågorna sedan femtiotalet successivt tagit plats på dagordningen. Med anammandet av begrepp som kretslopp, uthållig utveckling och ekologisk effektivitet har man i praktiken tagit till sig tanken att resurser ska användas förnuftigt och långsiktigt för samhällets och människans bästa (Sörlin, 1999). De nya tankarna har fått stort genomslag t.ex. när det gäller energi- och trafikfrågor, avfall och kemikalier. Det klassiska naturskyddet, t.ex. nationalparksbildning, har däremot varit föremål för jämförelsevis lite debatt i Sverige – även under sen tid. Nationalparks konceptet och nationalparks lagstiftningen har heller inte förändrats särskilt mycket sedan 1909 då den första nationalparks lagstiftningen trädde i kraft (jfr SFS 1909:56, §1-8, Lag angående naturminnesmärkens fredande, Lag angående nationalparker). Sedan dess har emellertid drygt tjugofem nationalparker och drygt 1 693 naturreservat bildats. Det kan också vara värt att notera att drygt 90 procent av den idag existerande nationalparksytan ligger i fjällområdet i Norrbottens län (Naturvårdsverket, 1997).

5.2 Naturskydd och urbefolkningar

Ungefär tjugo procent av jordens yta bebos av urbefolkningar och s.k. traditionella folk (översättning "traditional peoples"). De har ofta funnits i dessa områden i tusentals år. Deras marker sammanfaller till stor del med de områden i världen som har höga naturvärden och därför identifierats som viktiga för bevarande av den biologiska mångfalden. Därför utgörs också många av dagens skyddade områden av urbefolkningars traditionella landområden. Fem procent av världens yta, utspridd i 130 länder, ingår i 7 000 officiellt "skyddade områden", dvs. naturreservat, nationalparker och dylikt (Kemf, 1993 och Oviedo et al, 1999). Urbefolkningar har en central roll i förhållande till det globala naturskyddet. De är ofta för sin försörjning beroende av att kunna fortsätta nyttja de skyddsvärda ekosystemen och drabbas många gånger hårdast av de restriktioner, t.ex. begränsningar av tillträde eller nyttjande, som tillkommer i samband med naturskydd. Samtidigt är urbefolkningar ofta förvaltare av traditionell kunskap och brukningssystem som kan vara av stort värde för ett långsiktigt hållbart nyttjande av de skyddade områdena (Oviedo et al, 1999). Dessutom "förvaltar" de idag en stor del av världens skyddsvärda "oskyddade" ekosystem på sina traditionella

territorier, faktiskt en betydligt större areal än de som ingår i officiella naturskyddsområden. Urbefolkningar har alltså en nyckelroll när det gäller en framgångsrik förvaltning av världens mest skyddsvärda ekosystem – vare sig de officiellt erkänns som förvaltare, blir föremål för skyddsåtgärder eller flyttas ut ur tilltänkta parker och reservat.

5.2.1. Den klassiska naturskyddsmodellen

Naturvårdare har successivt tvingats inse sanningen, nämligen att de flesta av dagens nationalparker har påverkat sina tidigare invånare på ett negativt sätt. Idén att naturskydd handlar om att bevara ”vildmark” har varit så stark att naturvårdsintressena endast motvilligt insett att urbefolkningar, liksom övrig lokalbefolkning, har rättigheter även i skyddade områden. Likväl är de flesta skyddade områden bebodda; i Sydamerika är 86 procent av de skyddade områdena bebodda och ungefär 80 procent bebos och nyttjas av urbefolkningar. 1985 uppskattade IUCN (The World Conservation Union) att cirka 70 procent av världens skyddade områden var bebodda (Dixon och Sherman i Colchester, 1994).

Sedan nationalparksidén föddes har många skyddade områden tillkommit utan att människor som bott i, eller nära, områdena tillfrågats eller involverats. Ofta har lokalbefolkningen flyttats iväg. Alternativt har de förlorat tillgång till mark, vatten eller andra resurser som de traditionellt förfogat över (Kemf, 1993). Ibland har urbefolkningar fått bo kvar i skyddade områden på villkor att de fortsätter sin ”traditionella” livsstil, en s.k. påtvingad primitivism (Goodland i Colchester, 1994). Kritikerna menar också att vinsterna från naturskyddsinitiativen ofta fördelats ensidigt och snarare tillfallit externa grupper med intresse i naturskydd än lokalbefolkningen (Ghimire et al, 1997).

Idag kan man konstatera att de känsliga ekosystem och kulturlandskap som ingått i skyddade områden ofta har påverkats negativt av att de människor som varit dess traditionella förvaltare avlägsnats (Kemf, 1993). Det är inte ovanligt att samma lokalbefolkning som arbetar för att rädda sina marker från storskalig exploatering, dammbyggnad, skogsavverkning m.m., flyttas ut eller får sina rättigheter beskurna i samband med parkbildning. Det är inte heller ovanligt att man med människorna flyttar ut markanvändning, t.ex. bete, som bidragit till att skapa de naturvärden som skulle skyddas. En följd av utflyttningarna har dessutom ofta varit att människor försöker flytta tillbaka, eller fortsätter att nyttja de förlorade resurserna, men utan ett långsiktigt ansvarstagande. Lokalbefolkningen blir då ett ”hot” mot parken och naturvärden, istället för en samarbetspart som aktivt bidrar till bevarandet av de resurser man är beroende av. Resultatet är ofta konflikt, och det är inte ovanligt med mycket fientliga attityder mot både parkerna och de myndigheter som är satta att sköta dem. För bittra och besvikna människor som känner ett område väl, är det inte speciellt svårt att sabotera de mest ambitiösa naturvårdsprojekt (Usher, 1998).

Det klassiska bevarandearbetet tenderar dessutom på andra sätt att förstärka den ofta redan existerande klyftan mellan lokalbefolkning och centralmakt. Initiativen till parker, världsarv, m.m. kommer ofta från individer eller grupper som sitter utanför den aktuella regionen, eller till och med utanför det egna landet. I sin strävan att få till stånd ett rättsligt skydd för naturvärdena, skapar initiativtagarna ofta hellre allianser med myndigheter och stat än med lokalbefolkningen. Nationalparkslagstiftning, eller andra juridiskt bindande restriktioner, tvingar sedan lokalbefolkningen att ändra sitt sätt att nyttja markerna, kanske även sin försörjning. Resultaten blir ofta ytterligare polarisering och konflikter snarare än långsiktiga lösningar (Colchester, 1994).

Problemet är emellertid inte bara att potentiella lokala samarbetspartners istället blir motståndare till naturvårdsinitiativen. Det är inte ovanligt att en okänslig styrning och manipulation av de lokala försörjningssystemen slår sönder lokala markanvändningssystem. De lokala systemen bygger ofta på etablerade sociala relationer mellan olika brukare liksom stor kunskap om de aktuella ekosystemen. Hos lokalbefolkningen – urbefolkning och övriga – finns odiskutabelt värdefull kunskap om de områden som ska skyddas. Många menar idag att det är här bevarandearbetet borde börja. Istället, påpekar kritikerna, har de traditionella bevarandestrategierna marginaliserat och underminerat lokalbefolkningen, vars rätt till mark och politiska inflytande många gånger redan varit mycket begränsat (Usher, 1998).

Naturvårdare världen över har under de senaste åren börjat att inse att det är ineffektivt att stänga in den biologiska mångfalden i parker och samtidigt ignorera den större politiska och sociala verkligheten. Så länge som föroreningar och ekologiskt ohållbar markanvändning förekommer utanför parkerna, är parkernas framtid i fara (DiSilvestro i Colchester, 1994). Man har också insett att inrättande av parker, utan hänsyn tagen till lokalbefolkningens behov, önskemål och rättigheter, kan skapa olösbara sociala problem. De kan i slutändan riskera att omkullkasta de naturvårdsresultat man önskade uppnå, och på så vis utgöra ett hot av samma dignitet som de man ursprungligen ville undanröja (Colchester, 1994).

5.2.2. Självkritik och omsvängning

På senare år har insikten att naturskydd inte kan betraktas isolerat från frågan om ekonomisk och social utveckling trängt in i de mest traditionella och tongivande internationella naturvårds- och biståndsinstitutionerna. Hit hör t.ex. Världsnaturfonden (WWF), IUCN, United Nations Environmental Programme (UNEP) och Världsbanken.

Redan 1975, på sin tolfte kongress, antog IUCN en resolution som erkände värdet och vikten av ”traditionella levnadssätt” liksom den kunskap som gör det möjligt för människor att leva i ”harmoniförhållanden” med sin miljö. Resolutionen rekommenderade bl.a. regeringar att hitta metoder för urbefolkningar att låta sina marker ingå i ”skyddade områden” utan att behöva ge upp ägande, nyttjande eller bruksrätter. Samma resolution innehöll också starka skrivningar mot att flytta ut människor ur parker, liksom att skapa skyddade områden utan tillräckligt samråd med de närmast berörda (Colchester, 1994).

Behovet av att sammanlänka naturskydds- och utvecklingsfrågor bekräftades ytterligare i ”Världsstrategin för Naturskydd” (World Conservation Strategy) som presenterades av IUCN, UNEP och WWF 1980. Dokumentet ”Caring for the Earth”, som också publicerades av IUCN, UNEP och WWF, 1991, pekar ut kopplingen mellan naturskydd och utveckling som en ”särskilt viktig” del av deras strategi för s.k. Sustainable Living (Hållbart Levnadssätt). Speciellt betonade man vikten av att lokalsamhällen ges möjlighet att själva ta hand om sin miljö (Fisher, 1995). Under 1996 antog både WWF och IUCN policies och resolutioner som handlar om urbefolkningar och deras rättigheter. Det genomgående temat är ett ökat erkännande av urbefolkningars rättighet att nyttja och äga mark samt ha kontroll över markanvändningen i sina traditionella landområden. Som ett steg mot ett förverkligande av det nya tänkandet har IUCN reviderat sina definitioner av olika typer av skyddade områden i enlighet med de antagna resolutionerna (Colchester, 1998 och IUCN, 1994).

Under de här åren har det också utvecklats en rad olika modeller för att undvika, eller lindra, de nu välkända negativa effekterna av klassiskt naturskydd. Till dessa hör införandet av olika typer av zoner och buffertzoner i, och runt, skyddade områden. En annan modell är s.k. vinstdelning, dvs. att lokalbefolkningen får del av vinsterna från t.ex. nationalparker. Att

skapa jobb för lokalbefolkningen som guider, bärare, inom turism m.m. provas också, liksom olika former för konflikthantering och partnerskap mellan parkförvaltning och lokalbefolkning. Erfarenheterna av den här typen av initiativ varierar, och många bedömare kommer tillbaka till frågan om inflytande och kontroll. Lokalbefolkningens aktiva och meningsfulla deltagande ses av många experter som en förutsättning för att målsättningarna för naturskydd samt social och ekonomisk utveckling ska kunna förenas och förverkligas (Fisher, 1995 och Colchester, 1994). Berörda urbefolkningar uppfattar det inte nödvändigtvis som en rättvis affär när de i utbyte för rätten att äga och bruka marken får delar av vinsterna från en nationalpark. Flera naturvårdare har också börjat inse att de omedelbara problem som man förknippar med ett överlåtande av kontroll till ursprungs- och lokalbefolkning, dvs. delaktighet i beslutsfattande, kan uppvägas av långsiktiga fördelar (Colchester, 1994 och Hannah, 1992).

I samma anda skriver Gonzalo Oviedo, ansvarig för urbefolkningsfrågor i WWF:

”Urbefolkningars, och andra förtryckta minoriteters, kamp för sin rätt till självbestämmande liksom respekt för kulturell mångfald har stort inflytande på det nya paradigmet för skyddade områden (eng. ”protected area paradigm”) som håller på att utvecklas. Det finns en växande insikt att den nuvarande naturskyddsmodellen (eng. ”protected areas”) inte kan genomföras till priset av lokalbefolkningars rättigheter, kultur och traditioner, utan måste anpassas till att respektera urbefolkningarnas rättigheter samt kulturer.”

Oviedo konstaterar också att det i dag finns en trend *”bort från de utestängande skötselmodellerna för skyddade områden”* och mot *”inbegripande (eng. ”inclusive”) modeller som tillåter en hög grad av lokalt deltagande”*. Han förutspår vidare att *”statligt skyddade områden i ökad utsträckning kommer att förvaltas genom samarbetsavtal mellan myndigheter, lokalbefolkning, ideella organisationer, kommuner och andra lokal aktörer”*. Han gör bedömningen att *”myndigheternas roll i reglering, styrning och övervakning kommer att minska. Samtidigt kommer förvaltningssystem och skyddsinstrument att bli mer decentraliserade då makt successivt överförs till lokala enheter”* (Oviedo, 1999).

I linje med den nyorientering som Oviedo beskriver har WWF och IUCN nyligen gjort ett gemensamt utlåtande med ett antal grundläggande principer och riktlinjer för urbefolkningar, ”traditionella folk” och skyddade områden. De slår bl.a. fast att:

- skyddade områden bara kommer att överleva om de, i bred bemärkelse, uppfattas som värdefulla för nationen som helhet och lokalbefolkningen i synnerhet
- urbefolkningars markrättigheter i områden som bebos av urbefolkningar måste respekteras
- urbefolkningars kunskap, upptäckter och bruksformer har mycket att tillföra skötsel och förvaltning av skyddade områden.

IUCN:s Världskongress för Naturskydd (World Conservation Congress, WCC) har dessutom uppmanat IUCN att *”godkänna, stödja och delta i utveckling och implementering av en tydlig policy om skyddade områden på urbefolkningars mark eller territorier”*. Policyn ska, enligt WCC, utgå från *”ett erkännande av mark- och bruks/nyttjande rättigheter, ...och rätten att på ett meningsfullt sätt delta i förvaltningen av skyddade områden”* (Oviedo, 1999).

Ett antal internationella konventioner har också bidragit till den nya synen på lokal- och urbefolkningens roll i naturskyddsarbetet. Hit hör ILO:s konvention nr 169, som ju särskilt behandlar rättigheter för urbefolkningar, Riokonventionens Agenda 21, som betonar lokalt

deltagande, samt konventionen om biologisk mångfald, särskilt artikel 8j som handlar om traditionell kunskap.

5.3 Praktiska exempel – andra världsarv, parker och förvaltningsmodeller

Laponia är inte det första världsarvet där många intressen ska jämkas samman. Det är inte heller det enda stället där ett kulturlandskap med en nu levande urbefolkning ska ”bevaras”. Det är också uppenbart från de föregående textavsnitten, att det finns gott om dokumenterad erfarenhet från olika typer av naturskyddsmodeller. Resonemanget har emellertid hitintills varit tämligen teoretiskt. Från ett Laponiaperspektiv kan det vara intressant att titta lite närmare på några olika konkreta exempel. Hur har man gjort med de andra kombinerade världsarven? Hur har man löst problemen i andra länder som har ungefär samma förutsättningar som Sverige, t.ex. Kanada och Alaska? Hur ser spännvidden ut mellan de mest progressiva exemplen och de mer traditionella initiativen? Var finns de?

Till att börja med kan vi konstatera att det inte längre finns *en* nationalparks- eller naturskyddsmodell. Även en ytlig sökning ger exempel som spänner från den klassiska ”folk-ut-och-vakter-in- modellen” till parker som ägs, förvaltas, bebos och nyttjas av lokalbefolkningen. I det här avsnittet kommer ett urval av exempel att presenteras. Beskrivningarna är mycket översiktliga och syftar i första hand till att ge läsaren en allmänorientering utifrån ett antal frågor som kan betraktas som särskilt centrala i parkdiskussionen i allmänhet och i relation till Laponia. De är; lokalbefolkningens rättigheter till mark och nyttjande av mark, representation i eventuellt styrorgan och möjligheter till meningsfullt inflytande samt tillgång till naturresurser.

Som tankelek kan vi konstruera en skala där vi placerar in olika länder och initiativ utifrån deras ambition och juridiska förutsättningar att tillgodose lokalbefolkningars, och speciellt urbefolkningars, rättigheter och önskemål i skyddade områden. Igen, är rättigheter till mark, representation i beslutsfattande organ samt tillgång till naturresurser de avgörande faktorerna då ett antal subjektivt utvalda exempel granskats. På en sådan skala skulle troligtvis Australien inta en topplacering, då den australiensiska lagstiftningen går längst i att tillgodose, i det här fallet, rättigheter för den aktuella urbefolkningen. Utifrån de granskade exemplen, skulle Kanada, USA och Nya Zeeland följa därefter. I botten hamnar Tanzania, Nepal och Oman. Sverige skulle troligtvis placera sig någonstans i mitten, kanske mellan Nya Zeeland och Tanzania, inte sämst men inte heller särskilt progressivt. Två isolerade exempel på parker från Bolivia och Indien har också studerats. De är inte nödvändigtvis representativa för parklagsstiftning och policy i länderna som helhet, men likväl intressanta som positiva exempel. Båda skulle hamna i den övre delen av skalan, med det Bolivianska exemplet nära toppen.

Australien (se box 1) är det land som gått längst när det gäller att tillgodose rättigheter för urbefolkningar i skyddade områden. Här finns också två av de tre världsarv, som förutom Laponia, har utnämnts i kulturlandskapskategorin och som bebos av en nu levande urbefolkning. De två världsarven är Uluru-Kata Tjuta och Kakadu National Park. I Australien äger urbefolkningen, aboriginerna, marken i de aktuella parkerna. Parkerna är belägna på deras traditionella territorium och aboriginerna har majoritet i beslutsfattande parkstyrelser.

Box 1: Australien; Uluru-Kata Tjuta och Kakadu National Parks

Efter mer än tio års kamp fick aboriginerna i början av 90-talet äganderätt till sina traditionella landområden i fyra nationalparker som ligger i Australiens s.k. Northern Territory. Aboriginerna har även kontroll över förvaltning och

skötsel i parkerna. Två av dem, Uluru-Kata Tjuta och Kakadu National Park, har också blivit utsedda till världsarv i kulturlandskapskategorin (Cordell, 1993).

Genom en förändring i den australiensiska nationalparkslagstiftningen möjliggjorde man i slutet på sjuttioalet nationalparksbildning på mark som aboriginerna äger, eller gör anspråk på. Rätten till marken i de planerade parkerna överläts till aboriginerna under förutsättning att de skulle upplåta den för parkbildning. Formellt "leasar" den australiensiska staten marken av aboriginerna. Kakadu National Park var den första parken som kom till på det här sättet (Weeks, 1978).

I skötsel föreskrifterna för Kakadu National Park står bl.a. att man ska underlätta för aboriginerna att bosätta sig i parken samt uppmuntra till ett ökat deltagande i parkens angelägenheter. Ambitionen är att parkens skötselplan ska utformas utifrån aboriginernas kultur och deras förhållande till sina marker. Entreprenörer, (turism, safari etc.) måste ansöka om tillstånd för verksamhet i parken och parkstyrelsen är ålagd att konsultera de traditionella ägarna och andra eventuellt berörda aboriginer innan tillstånd ges. Eventuell forskning i parken får inte "störa" de "traditionella ägarna" och inte heller inkräkta på deras privatliv. Parkstyrelsen består av totalt 14 personer, och aboriginerna är i majoritet. Två av representanterna som inte är aboriginer, en anställd från Northern Territory Tourist Commission och en naturvårdsexpert, ska dessutom godkännas av aboriginerna (Kakadu National Park Board of Management, 1991)

Uluru-Kata-Tjuta National Park blev formellt aboriginiskt territorium år 1985, under förutsättning att staten fick leasa området som nationalpark. 1991 bodde omkring 150 aboriginer i parken. Enligt den första skötselplanen för Uluru-Kata Tjuta skulle aboriginerna erhålla 75 000 australiensiska dollar om året i leasingavgift samt 20 procent av alla intäkter (Uluru-Kata Tjuta National Park, Plan of Management 1991). I leasingavtalet står också att alla tillgängliga medel ska användas för att uppmuntra aboriginisk administration, skötsel och kontroll över parken. Genom utbildningsprogram ska aboriginerna ges den kompetens de behöver för att så många som möjligt ska kunna involveras i skötseln av parken. Aboriginisk affärsverksamhet och kommersiella initiativ ska uppmuntras. Parkstyrelsen har rätt att förbjuda tillträde till vissa delar av parken som utnyttjas av aboriginerna eller betraktas som heliga. Styrelsen består av 10 medlemmar, varav 6 är aboriginer. Vid styrelsemöten ska alla frågor diskuteras både på engelska och på det lokala språket pitjantjatjara, och tolkning ska tillhandahållas (Uluru-Kata Tjuta National Park, Plan of Management 1991).

Kaa-Iya National Park i Bolivia (se box 2) är ett exempel där den aktuella urbefolkningen visserligen inte formellt äger marken men har huvudansvaret för att utveckla skötselplaner och tillika kontroll och inflytande över skötsel och förvaltning i parken.

Box 2: Kaa-Iya National Park i Bolivia

Izozogerna är en urbefolkning som bor i Gran Chaco-regionen i Bolivia. De har länge arbetat för rätten till sina traditionella landområden, framför allt för att kunna skydda dem från ett expanderande storbordbruk. Izozogerna försörjer sig som småjordbrukare, jägare, fiskare och samlare och är direkt beroende av oexploaterade landområden (Arambiza, 1998)

Izozogernas traditionella politiska organisation kallas idag CABI, "Kaptenskapet för övre och nedre Izozog". Redan 1990 påbörjade CABI förhandlingar med den Bolivianska staten om möjligheterna att få till stånd ett skyddat område. Utgångspunkterna, från Izozogernas sida, var att själva få ansvara för förvaltning och styre av sitt traditionella landområde samt få möjlighet att skydda områdets naturresurser från storskalig exploatering.

Kaa-Iya National Park skapades 1995. Izozogerna, resresenterade av CABI, utsågs tillsammans med National Bureau for the Conservation of Biodiversity (DNCB), till ansvariga för skötsel, förvaltning och administration av parken. CABI ingick sedan ett avtal med den nordamerikanska organisationen Wildlife Conservation Society (WCS) för att få hjälp att genomföra sina åtaganden. CABI:s/WCS:s uppgifter är att inventera och dokumentera området med avseende på izozogernas försörjningssystem, befintliga naturresurser, heliga platser, m.m., att genomföra vetenskapliga studier och inventeringar av flora och fauna samt att bedöma hur ett hållbart nyttjande av resurserna kan ske. De ska också genomföra utbildningsinsatser samt utveckla en skötselplan för s.k. integrerad skötsel (eng. "integrated management") av Kaa-Iya National park (Arambiza, 1998).

CABI äger alltså inte formellt marken i nationalparken, men har trots detta långtgående rättigheter när det gäller nyttjande av naturresurser såväl som inlyftande över förvaltning och skötsel. Intressant i sammanhanget är att initiativet till parken kom från izozogerna själva, och CABI har genom att själv välja sina samarbetspartners behållit initiativet och kontrollen över processen. Miljöorganisationerna, deras krav och synpunkter, var alltså inget som tvingades på CABI, utan något som izozogerna valde att integrera i sin egen strategi för parkens utveckling (Arambiza, 1998).

I Kanada (se box 3) äger urbefolkningarna, "First Nations," inte sina traditionella marker, med undantag för Nunavut i norr där inuiterna just fått äganderätt till ett stort landområde. First Nations förhandlar vanligtvis om sin rätt att nyttja marken med den kanadensiska staten. Urbefolkningarna äger alltså inte heller mark i nationalparker som överlappar deras tradition-

ella landområden. Däremot har de, särskilt i vissa parker, långtgående nyttjanderätter samt representation i parkstyrelserna. Ett annat intressant exempel där den aktuella urbefolkningen inte äger marken, men ändå har långtgående nyttjanderätter och inflytande över parkförvaltningen, är Rajaji National Park i norra Indien. Van Gujjarerna, områdets nomadiska urbefolkning, lever av buffelskötsel och är beroende av nationalparkens marker bl.a. för vinterbete. I skötselplanen för parken läggs idag stor vikt vid Van Gujjarernas traditionella kunskap, och de har fått en aktiv roll i såväl skötsel som förvaltning (Hussian et al, 1998)

Box 3: Nationalparker i Kanada

I Kanada förhandlar urbefolkningarna om sina markrättigheter (nyttjanderätter) med den federala regeringen. Nationalparksföreskrifterna för en viss park beror alltså till viss del på utfallet av de markrättsliga förhandlingarna (Weeks, 1986). Kanadensiska nationalparker kan vara ganska olika, då förhållandena skiljer sig i olika delar av landet. Urbefolkningarnas direkta beroende av naturresurser i parkerna är t.ex. betydligt större i norr än i söder. Men det finns också många gemensamma drag i de kanadensiska parkföreskrifterna.

Kanada har inte erkänt urbefolkningars äganderätt till traditionella landområden som sammanfaller med naturskyddsområden. Däremot tillåter man regelmässigt ett relativt långtgående nyttjande av parkernas naturresurser. I Gwaii Haanas National Park har t.ex. Haida-folket tillåtelse att fritt färdas med båt, att samla traditionell föda och växter avsedda för medicin eller ceremonier, att fälla träd för särskilda ändamål, att jaga landdäggdjur och fällfånga pälsdjur, att fiska i färskvatten m.m. (Final Agreement mellan Haida och the Gvt. of the Yukon). I de flesta kanadensiska parker får urbefolkningen handla inbördes med ätbara fisk-, vilt- och växtprodukter samt kommersiellt med skinn och päls. Urbefolkningen har dessutom rätt att uppföra byggnader, stigar, "camps" m.m. i anslutning till sina aktiviteter (Champagne och Aishihik First Nations Final Agreement mellan Champagne och Aishihik First Nations och The Gvt. Of the Yukon).

I Kanada har man också garanterat urbefolkningarna inflytande över parkernas förvaltning och skötsel genom representation i parkstyrelserna. Nationalparksföreskrifterna reglerar sammansättningen på styrelserna, och som regel utgör representanter för berörda urbefolkningar upp till femtio procent av deltagarna (Parks Canada, 1979).

De flesta kanadensiska parkföreskrifter betonar också att utveckling, skötsel och övervakning av parkerna ska erbjuda berörda urbefolkningar ekonomiska möjligheter. Positiv diskriminering vid tjänstetillsättning och offertförfarande är således regel (Parks Canada, 1979).

Alaska är den stat i USA som mer än andra inbjuder till jämförelser eftersom både de naturliga och sociala förhållandena är relativt jämförbara med norra Sverige. I Alaska har urbefolkningarna krävt egna landområden, och som en del av en uppgörelse som träffades 1971 tilläts de välja ut 44 miljoner hektar mark som de nu förfogar över. Dessutom utsågs 80 miljoner hektar, utanför urbefolkningarnas områden, till nationalparker, skogs-, flod- och viltreservat (Alaska National Claims Settlement Act, 1971). En anledning till de stora avsättningarna var att man redan tidigt såg en framtid i den ökande turismen (Weeks, 1986). I parkerna tilläts nyttjande av naturresurser för husbehov, och lokalbefolkningen (urbefolkningar och övriga) har ett visst inflytande över förvaltning och skötsel via s.k. rådgivande organ. De rådgivande organen har till uppgift att se över och utvärdera olika förslag, skötselplaner och policier som berör området (Alaska National Claims Settlement Act, 1980).

På Nya Zeeland ligger det tredje världsarvet med nu levande urbefolkning, Tongariro National Park (Tongariro National Park Management Plan, 1990). Här har staten symboliskt "lämnat tillbaka" traditionella landområden till olika maoristammar, under förutsättning att de i sin tur omedelbart återgäldade marken till staten för nationalparksbildning. Maorierna äger alltså inte formellt mark i nationalparkerna idag, men statens återgivande av marken har haft en viktig symbolisk innebörd. Maorier är representerade i styrelserna för de parker som ligger på mark de gjort anspråk på, om än i begränsad omfattning. I Tongariros styrelse, som består av åtta personer, nomineras en person av Tarnaki Maori Trust Board (National Parks Act 1952, med tillägg 1977). Nationalparksbestämmelserna på Nya Zeeland tillåter inte ett fullständigt traditionellt nyttjande av parkernas naturresurser. Av och till har myndigheterna

tillåtit begränsad skörd av ätliga växter i de områden som traditionellt nyttjats av maorierna och som nu ingår i nationalparkerna.

Jämfört med de allra flesta svenska nationalparker, kan samtliga exempel som hittills nämnts betraktas som mer långtgående när det gäller erkännande av lokal- och urbefolkningars rättigheter samt möjligheter till inflytande. Samernas rättigheter till sina traditionella landområden har hittills inte erkänts fullt ut – vare sig i eller utanför nationalparkerna. Samerna har viss nyttjanderätt i de svenska parkerna, men den är inte lika långtgående som i Australien eller Bolivia. En stor svaghet i det här sammanhanget är också att den svenska parklagstiftningen varken kräver eller uppmuntrar någon form av lokalt inflytande i förvaltningen av parkerna. Trots detta finns det emellertid i några få, relativt nybildade svenska parker, stiftelser eller ”rådgivande organ” där lokala intressenter är representerade och har visst inflytande.

För att ge ett rättvist perspektiv på jämförelserna, bör man emellertid också nämna att det i många delar av världen fortfarande bildas nationalparker på ungefär samma sätt som i Yellowstone för drygt hundra år sedan. I Afrika har t.ex. inte särskilt mycket förändrats. Ofta har nationalparksbildningar medfört omfattande förflyttningsprogram för parkens mänskliga invånare. I nästan alla fall har detta lett till att parkerna idag är omringade av människor som utestängts från planeringsarbetet, inte förstår ändamålet med dem, inte får någon del av vinsterna och följaktligen inte heller stöder deras existens (Adams et al, 1992).

Den berömda nationalparken Serengeti i Tanzania (se box 4), är ett lysande exempel på hur ett konsekvent negligierande av lokalbefolkningens behov och kunskap, inte bara resulterat i svåra sociala problem, utan även lett till ekologiska effekter som nu hotar själva syftet med parken.

Box 4: Viltreservat i Tanzania och Kenya

Professor Bernhard Grzimek var en av de drivande personerna bakom etableringen av Serengeti nationalpark i Tanzania. Parkens primära syfte var att skydda de stora och spektakulära djuren på den afrikanska savannen. Den skyddsvärda, viltrika savannen finns på båda sidor om gränsen mellan Tanzania och Kenya. Om massajerna, en av områdets urbefolkningar, sa han: *(de) "har inget att göra i Serengeti överhuvudtaget... En nationalpark måste förbli i ett stadium av ursprunglig vildmark för att vara effektiv. Inga människor, inte ens urbefolkningar, bör få leva inom dess gränser"* (översatt citat från Adams et al, 1992).

Redan 1904 inrättade den brittiska kolonialmakten två reservat på den kenyanska savannen. De körde bort alla boskapsskötande massajer som tidigare levit i området från Mount Kenya till den Tanzaniska gränsen. Under flera omflyttningsprogram har sedan massajer och andra boskapsskötande folk flyttats runt i olika reservat i både Kenya och Tanzania, ibland som ett resultat av naturskyddsorganisationernas krav, ibland för att tillmötesgå storviltjägares intressen och nu på senare år som ett resultat av den lukrativa turismen i naturskyddsområdena (Peluso, 1993). Tvångsförflyttningarna av de människor som tidigare bott i parken har medfört svåra sociala, ekonomiska och miljömässiga problem. Allt större arealer mark utanför parken har odlats upp för att försörja den växande befolkningen. Det har lett till konflikter mellan jordbrukare och boskapsskötare, eftersom betesarealerna successivt minskat i storlek (Leader-Williams et al, 1996). I vissa fall har massajerna tvingats utarma den omgivande savannen till öken, eftersom de är beroende av brännved och inte haft annat val än att låta sina boskapshjordar överbeta de begränsade landområden som finns kvar (Adams et al, 1992). Tjuvskytte och illegal avverkning inne i parken är andra svåra problem (Leader-Williams et al, 1996). Dessutom har man på senare tid upptäckt att savannmiljöerna i de områden där boskapsskötseln förbjöds, alltså inne i parken, visar tecken på stress och utarmning. En studie gjord av Kenya Rangeland Ecological Monitoring Unit visar att det faktiskt finns en högre koncentration av vilt i de områden som kontinuerligt betats av massajernas boskap, än i de områden där boskapen stängts ute. Forskarna menar idag att man tidigare inte förstätt sambanden - och det ömsesidiga beroendet - mellan massajernas markanvändning och områdets djurliv. Man har heller inte haft klart för sig att pastoralismen i området faktiskt bidrar till en högre koncentration av vilt (Johnsen, 1998).

Sedan 1989 har myndigheterna, med hjälp av IUCN, därför försökt genomföra ett ny plan som betonar social och ekonomisk utveckling såväl som bevarande (Serengeti Regional Conservation Strategy, 1992). Listan på liknande historier kan göras lång. Till de mer välkända hör också den om Royal Chitwan National Park i sydvästra Nepal. Där har man försökt skydda de sista nepalesiska noshörningarna, tigrar, leoparder, bufflar och elefanter

genom att flytta ut mer än 20 000 människor till de redan tätbefolkade omgivningarna (UNESCO:s Descriptions of Natural World Heritage Properties och Milton et al, 1980). Ett annat världsarv med problem är Arabian Oryx Sanctuary i Oman, där naturvårdskonsulter utan en enda samråd rekommenderade utflyttning av det lokala nomadfolket och deras kameler. Marken som de använt sedan generationer skulle användas för inplantering av oryxer – en art som försvunnit från regionen. 1996 dödades 30 av totalt 160 individer genom tjuvjakt (UNESCO:s Description of Natural World Heritage och Chatty, 1998).

5.4. Sammanfattning och slutsatser

Hela nationalparksidén bygger på att det bästa sättet att skydda naturen är att begränsa människors tillträde och nyttjande, att naturen, och speciellt ”vildmarken”, bör skyddas från all mänsklig aktivitet. Med det här synsättet följer också den självpåtagna rätten hos en grupp människor, företrädda av ”naturvårdarna”, att skydda natur som de klassificerar som vild, från andra grupper av människor som kan ha en helt annan syn på marken, dess värden och nyttjande. Här ligger roten till många av de problem och konflikter som nationalparksidén gett upphov till från dess att den först föddes och började praktiseras.

Idag har de etablerade internationella naturvårdsorganisationerna insett att det är ineffektivt att inrätta olika typer av skyddade områden utan att ta hänsyn till lokalbefolkningens behov. Att på olika sätt utestänga de närmast berörda människorna från sina skyddade områden, deras resurser och skyddsprocessen i sig, har många gånger visat sig vara direkt kontraproduktivt. Idag har även de mer konservativa naturvårdsorganisationerna insett att nyckeln till ett gott samarbete med lokalbefolkningen - och till ett lyckat naturvårdsresultat – är respekt för deras rättigheter och möjlighet till inflytande och kontroll.

Urbefolkningar har en nyckelroll när det gäller att ”bevara” biologisk mångfald och världens kvarvarande skyddsvärda naturområden. Den insikten har föranlett de stora internationella naturvårdsorganisationerna att ta fram särskilda riktlinjer och program för urbefolkningar och naturskydd. Entydigt betonar de idag betydelsen av att urbefolkningarnas traditionella rättigheter erkänns. Särskilt omnämns rätten till mark och nyttjande av naturresurser, liksom urbefolkningarnas aktiva deltagande i förvaltningen av skyddade områden.

Den tidiga naturskydds rörelsen i Sverige bars upp av forskare, framförallt botanister, och framstår i en internationell jämförelse som relativt ensidigt inriktad. Debatten, särskilt om naturskyddet och dess metoder, har också varit svag. Den har egentligen aldrig varit föremål för en bred, offentlig och principiellt inriktad debatt, även om enskilda lokala konflikter i samband med parkbildningar diskuterats. Kanske är det därför som lagstiftning och metoder för det svenska naturskyddet förändrats förvånansvärt lite sedan de första nationalparkerna bildades. En internationell jämförelse av de svenska nationalparkerna och dess föreskrifter antyder också att Sverige ligger en bra bit efter de länder som tagit täten när det gäller att tillgodose lokal- och speciellt urbefolkningars rättigheter och önskemål i skyddade områden. I så ekonomiskt och geografiskt olika länder som Australien, Bolivia, Indien och Kanada finns nationalparker som antingen ägs, eller förvaltas med betydande inflytande, av urbefolkningar.

6. SAMEBYARNAS MILJÖARBETE OCH LAPONIA

Det som vi idag kallar miljötankande är inget nytt i den samiska kulturen eller i de samiska näringarna. Att värna om betesresurserna, markerna, viltet och fisken har, enligt samebyarna, varit en förutsättning för att långsiktigt kunna leva på de samiska näringarna och överleva i Sápmi. En respekt för naturen och det levande finns också djupt rotad i den samiska kulturen. Men det innebär inte att det idag är överflödigt att tydliggöra samebyarnas ståndpunkter och ambitioner när det gäller miljön. Det innebär inte heller att samebyarna anser att det saknas anledningar för ett aktivt samiskt miljöarbete eller en miljöanpassning av de egna näringarna.

Det här kapitlet ger en kort översikt av samebyarnas miljöarbete; ambitioner och målsättningar, hittillsvarande arbete samt planer för framtiden. Trots att miljöfrågorna traditionellt är integrerade i den samiska kulturen och verksamheten, behandlas de i det här programmet i ett separat kapitel. Ett skäl till detta är att miljöaspekterna är en viktig del av Laponiaarbetet. Fjällmiljön är speciell och känslig för vissa typer av störning. I Laponia finns unika naturvärden som bör bevaras. Tydlighet vad gäller synen på miljö- och naturvårdsfrågor är därför önskvärd. Att behandla miljöarbetet i ett separat kapitel är också ett sätt att undvika upprepningar samt klargöra att det är en viktig del av samtliga efterföljande avsnitt, närings- såväl som kultur- och förvaltningsfrågor. I det moderna miljöarbetet (jfr miljöbalken från januari 1999) jämföras och integreras arbetet med skydd och vård av natur- och kulturmiljöer. Samebyarna stödjer ett sådant synsätt, men behandlar av praktiska skäl kulturmiljöfrågorna i kapitel 8. Med undantag av avsnitt 6.3 ”Samebyarnas miljöarbete i Laponia” diskuteras inte Laponia separerat från byarnas övriga marker och arbete. Det generella miljöarbetet måste omfatta samebyarnas hela verksamhetsområde för att vara meningsfullt och effektivt. Riktade projekt kan däremot med fördel styras till Laponia eller andra områden med särskilda behov eller förutsättningar.

6.1 Det samiska miljöarbetet

Traditionellt har samerna, liksom många andra urbefolkningar, betraktat jorden som levande och besjälad. Det har varit en självklarhet att naturen ska nyttjas – men inte förbrukas. Samebyarna konstaterar i sin vision att samerna ”levt av, och i, naturen samt varit aktsamma om att leva på överskottet av vad naturen gett”. Kretsloppstänkande, ett sentida fenomen i den svenska miljödebatten, var av nödvändighet en självklarhet i det samiska självhushållet som många nu levande samer fostrats i.

Det organiserade samiska miljöarbetet påbörjades av de samiska riksorganisationerna. Från början var det mest inriktat på att bevara och freda naturmiljöer och ekologiska förutsättningar för de samiska näringarna. Efterhand har de samiska organisationerna även insett det nödvändiga i att ta egna initiativ på miljöområdet. 1976 aktualiserade det Nordiska Samerådet (numera Samerådet) behovet av ett samiskt miljöprogram. Vid Nordiska Samekonferensen i Åre, 1986, antogs ett miljöprogram som omfattar en samisk miljösyn och ett handlingsprogram för att bevara och främja miljön i Sápmi. Det svenska Sametinget presenterade 1995 sin ”Redovisning av Sametingets miljösyn” som syftar till att skydda det samiska natur- och kulturlandskapet (Samernas Riksförbund, 1996).

Behovet av att sammanlänka det samiska miljöarbetet med frågan om inflytande och rättigheter är centralt i sametingets dokument. I det samiska samhället finns en maktlöshet och uppgivenhet inför den yttre påverkan som de egna markerna och den egna kulturen varit utsatt för. Möjligheterna för samerna själva att styra eller hindra exploatering av markerna upplevs som små eller obefintliga. Miljöeffekterna av den egna verksamheten framstår vid en jämförelse med dammbyggen, gruvdrift och skogsbruk som relativt små – om än inte obefintliga.

Insikten om behovet av att miljöanpassa de egna näringarna, liksom att medvetandegöra sambandet mellan den egna livsstilen och miljön, har likväl slagits fast centralt såväl som lokalt (Samernas Riksförbund, 1996 och Laponiaseminarier med samebyarna, maj 1999).

För att underlätta samebyarnas interna arbete med miljö- och demokratifrågor har Samernas Riksförbund tagit fram ett s.k. arbetsunderlag; ”Samiskt Vägval”. Materialet lägger grunden för ett omfattande miljöprogram för rennäringen men bygger på tanken att den slutgiltiga produkten ska utvecklas i dialog med näringsutövarna själva. Den processen har påbörjats men ännu inte slutförts. Samiskt Vägval behandlar grundläggande frågor om kultur- och livsstilsfrågor, om påverkan på rennäringen av jord- och skogsbruk, vattenkraft, gruvsdrift liksom rennäringens egen användning av transporter, motorfordon, bränslen m.m.

Det samiska miljöarbetet bedrivs också rent praktiskt i en mängd olika forum där en pågående dialog med politiker och företrädare för andra markanvändningsintressen sker. Ett exempel är den s.k. gränsbeteskonventionen där samebyarna, bl.a. Sirkas sameby, verkar för att utöka möjligheterna till renbete på norska sidan om riksgränsen. Skälet är i första hand miljömässigt; att skapa möjligheter för ett från ekologisk synvinkel mer optimalt utnyttjande av betesresurserna. Ett annat exempel är sametingets aktiva medverkan i utvecklingen av miljö-kvalitetsmål för fjällregionen, ”Storslagen Fjällmiljö”. Samebyarnas ser positivt på detta.

6.2 Ambitioner och målsättningar

Sametingets miljösyn är ett omfattande dokument som behandlar stora frågor om rättigheter och inflytande samt miljömål och konkreta miljöfrågor. För tydlighetens skull har samebyarna valt att precisera ett antal övergripande, miljörelaterade, principer som byarna anser bör ligga till grund för all verksamhet i Sápmi – i och utanför Lapponia. Målsättningarna gäller andra aktörers aktiviteter i lika hög utsträckning som samebyarnas egen verksamhet.

- Alla naturresurser ska nyttjas på ett långsiktig hållbart sätt, dvs. rennäring, turism, jakt, fiske och annan användning av naturresurser ska bedrivas med hänsyn till naturens långsiktiga produktionsförmåga.
- Den biologiska mångfalden, i landskapet, i ekosystemen och i organismerna, dvs. på den genetiska nivån, ska bevaras.
- Kretsloppsprinciperna ska gälla, dvs. uttag av ändliga naturresurser får inte ske snabbare än nybildningen, spridning av naturfrämmande ämnen ska minimeras till så låga nivåer att de inte är skadliga och omsättningen av resurser måste anpassas till vad de naturliga kretsloppen klarar av (dvs. systemen får inte överbelastas med i och för sig naturliga ämnen som kväve).

- Försiktighetsprincipen ska gälla.

De övergripande principerna ligger till grund för byarnas interna miljöarbete. Följande punkter är, enligt byarna själva, särskilt prioriterade:

- Markanvändning: minimering av markslitage från bete och terrängfordon, betestryck på långsiktigt hållbara nivåer.
- Energi och transporter: minskad användning av motorfordon och bränslen, övergång till mer miljövänliga bränslen, övergång till förnyelsebara energikällor.

- Biologisk mångfald: livskraftiga rovdjursstammar i Sverige, fungerande och för alla parter acceptabel rovdjursförvaltning.
- Avfall och kemikalier: källsortering, utfasning av miljöstörande kemikalier.
- Livsstilsfrågor: ökad medvetenhet och kunskap hos samebyarnas medlemmar om betydelsen av den egna livsstilen och konsumtionen.
- Arbetsmiljön: minskning av arbetsskador, fysisk och psykisk stress.

I rennäringslagen (RNL, 65a §) finns också en bestämmelse som föreskriver rennäringen ett s.k. miljömål. Rennäringen ska alltså bedrivas med *”bevarande av naturbetesmarkernas långsiktiga produktionsförmåga så att dessa ger en uthålligt god avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls”*.

6.3 Samebyarnas miljöarbete i Laponia

Samebyarna är angelägna om att skydda miljön i Laponia, och således de egna resurserna, från olika typer av icke hållbar exploatering. Historiskt har storskaliga naturingrepp i de nyttjade områdena orsakats av andra aktörer än samebyarna själva. En allt för stor och okontrollerad turisttillströmning, exploatering av naturresurser, försurande nedfall, etc., är exempel på verksamheter som kan påverka miljön i Laponia på ett negativt sätt. Exploatering av marker och miljöer utanför världsarvsområdet kan också skada miljön i Laponia. Även om rådande nationalparkslagstiftning ska utgöra ett skydd för direkt exploaterande verksamhet i parkerna, så har den inte alltid räckt för att förhindra exploatering av naturresurser, t.ex. vattenkraftsutbyggnad. Regelverket kan inte heller skydda Laponia från långväga spridning av föroreningar eller globala miljöproblem såsom klimatförändringar. Inte heller kan det skydda Laponias fauna från effekterna av jakt som förekommer utanför området. Det är alltså angeläget att skapa former för ett effektivt och meningsfullt skydd av miljön i Laponia. Därför behövs, enligt samebyarna, ett tydligt regelverk som är anpassat efter dagens problembild samt en offensiv förvaltning i former som medger ett brett deltagande och samarbete över traditionella discipliner och administrativa gränser.

I samebyarnas miljöarbete ingår också att miljöanpassa den egna verksamheten. Byarna har tidigare påbörjat ett arbete med miljöplan, men det har ännu inte slutförts. Samebyarna avser därför att återuppta utvecklingen av miljöplaner, i vilka de ”prioriterade områdena” (se föregående avsnitt) särskilt ska beaktas. Att utveckla en miljöplan innebär att samebyn:

- ser över hela sin verksamhet – i och utanför Laponia
- identifierar 1) verksamhet som är problemfri, 2) sådan som är miljöstörande, 3) sådan som innebär ett icke hållbart nyttjande av naturresurser, eller ligger i riskzonen, samt 4) verksamhet som bidrar till en dålig arbetsmiljö
- formulerar förslag på interna miljömål
- gör en åtgärdsplan som innehåller åtgärder på kort och på lång sikt.

För att byarnas miljöarbete ska bli framgångsrikt krävs ett brett deltagande från byarnas medlemmar. Underifrånperspektivet och det faktum att byarna själva upprättar sina

miljöprogram är därför viktigt. Utveckling, och framförallt genomförande, av miljöplanerna kräver emellertid resurser, t.ex. för utbildning, forskning och teknisk utveckling samt ekonomiskt stöd för omställning av metoder. Det finns, enligt byarna, ett behov att utveckla mer miljövänliga metoder inom renskötelsen. Samebyarna är intresserade av att delta i relevanta forskningsprojekt, t.ex. om betesslitage, effekter av barmarkskörning, strategier för att minska markslitage. Miljöstöd, i syfte att stimulera renskötare att välja miljövänligare alternativ, är en åtgärd som Sametinget förordar. Miljöstödet skulle kompensera de ökade kostnader och det merarbete som uppstår vid en omställning till mer miljövänliga metoder.

Samebyarna föreslår:

- att Laponia utses till försöksområde för idéer och projekt som syftar till
 - att utveckla de samiska näringarna mot ett i alla avseenden hållbart nyttjande av naturresurserna samt
 - att stärka och utveckla den samiska identiteten och kulturen (jfr målen för världsarvet).
- att ett projekt startas inom vilket samebyarna kan börja förverkliga sin Laponiavision. Administrativa och politiska förutsättningar för ett genomförande ska undersökas. Projektets övergripande inriktning beskrivs i bilaga 2, och kallas fortsättningsvis ”Samebyarnas Laponiaprojekt”.
- att alla samebyar som har verksamhet i Laponia, som en del av byarnas Laponia projekt, utvecklar miljöplaner innan utgången av år 2001.
- att möjligheter att finansiera utbildning, forskning och praktisk prövning av alternativa modeller och mer miljövänlig teknik undersöks i samarbete med byarna.
- att förutsättningarna för ett ekonomiskt ”miljöstöd” som kan kompensera för ökade kostnader och merarbete vid omställning till mer miljövänliga metoder i renskötelsen utreds i samarbete med byarna, samt att medel för en lämplig stödform ställs till byarnas och Laponiaprojektets förfogande.

6.4 Sammanfattning och slutsatser

Att utveckla separata miljöprogram är inte ett traditionellt samiskt sätt att angripa frågan om ett hållbart nyttjande av naturen och naturresurserna. Men miljö- och naturvårdsfrågorna är en mycket viktig del av diskussionen om Laponias framtid och tydlighet är önskvärd. Samebyarna har därför valt att förtydliga sina ståndpunkter på miljöområdet i allmänhet och i relation till Laponia i synnerhet.

Samebyarna har lagt fast ett antal övergripande mål och principer för vad man anser utgör ett miljömässigt hållbart nyttjande. De bör, enligt byarna, gälla andra aktörers verksamhet, såväl som den egna, i Laponia och övriga delar av Sápmi. Byarna har identifierat delar av den egna verksamheten som kräver särskild uppmärksamhet och eventuella insatser. Vidare föreslår byarna att alla samebyar med verksamhet i Laponia utvecklar särskilda miljöplaner med utgångspunkt från de övergripande principerna och de egna prioriteringarna. I den mån den egna verksamheten inte uppfyller kraven idag, har byarna deklarerat att de ska miljöanpassas.

Samebyarna är alltså beredda att ta sitt ansvar för miljön och den biologiska mångfalden i Laponia och övriga delar av Sápmi. Byarna menar att de är bäst lämpade att utveckla effektiva metoder för att verkligen uppnå målen – åtminstone i den egna verksamheten. Men det förutsätter en ökad handlingsfrihet, ett flexiblare regelverk och ökad kontroll över de egna näringarna, markerna och markanvändningen. Samebyarnas mål att uppnå en hållbar renskötelse samt att bevara den biologiska mångfalden kan således inte åstadkommas av rennäringens aktörer ensamma. För att nå verkliga resultat behövs dessutom resurser som

möjliggör ett seriöst genomförande av byarnas åtgärdsplaner. Det torde emellertid inte vara orimligt att staten stödjer en miljöanpassning av rennäringen, på samma sätt som man stimulerar miljöåtgärder i andra areella näringar och samhällssektorer.

7. SAMISKA NÄRINGAR I LAPONIA - GAMMALT OCH NYTT

De samiska näringarna utgår, som påpekats tidigare, från en helhetssyn på natur, kultur och försörjning. De traditionella näringarna, renskötsel, jakt och fiske, utgjorde i det samiska försörjningssystemet en odelbar helhet. I alla tider har samerna tillägnat sig kunskap och utvecklat metoder för att på bästa sätt nyttja fjäll- och skogslandskapets resurser. Men formerna för att tillgodogöra sig renen, fisken, viltet och vegetationen har skiftat allteftersom förutsättningarna förändrats. Många förändringar har kommit som en följd av den svenska kolonisationen och det svenska samhällets utveckling. Andra är uttryck för en levande kulturs innovationsrikedom och naturliga utveckling. Samerna har också förenat praktisk nytta med konstnärligt uttryck, exempelvis när man slöjdat. Föremål som var avsedda att användas i dagligt arbete har idag utvecklats till konsthantverk av hög klass.

Samebyarna anser att de samiska näringarna har en absolut central roll i diskussionen om ett hållbart samiskt samhälle. De betonar näringarnas dubbla betydelse, som försörjningskällor och kulturbärare. Samebyarna anser att rennäringen, såväl som andra samiska näringar, har en betydande utvecklingspotential. Byarna vill utveckla och bedriva både traditionella och ”nya” näringar i Laponia liksom i övriga delar av Sápmi. Samtidigt konstaterar samebyarna att delar av det samiska näringslivet brottas med allvarliga ekonomiska och strukturella problem. De måste lösas för att långsiktigt hållbara - och lönsamma - näringar ska kunna utvecklas. Byarna menar också att vissa delar av det nuvarande regelverket måste ändras för att en sund näringsutveckling ska komma till stånd.

Bärkraftiga samiska näringar är, enligt samebyarna, grunden för en levande samisk kultur, och det gäller även i Laponia. Samebyarnas näringsutövning kan emellertid inte diskuteras i termer som ”utanför” och ”innanför” Laponia eftersom verksamheten i världsarvsområdet utgör en del av en större geografisk och ekonomisk helhet. I de följande avsnitten kommer därför de samiska näringarna att diskuteras både från byarnas allmänna situation och, när så är möjligt, från ett Laponiainriktat perspektiv.

7.1 En utvidgad verksamhet för samebyarna

Idag bedriver samebyarna renskötsel i Laponia. Flera av byarna använder också upplåtta delar av området för jakt och fiske. I framtiden vill byarna utveckla sitt engagemang i turismbranschen, och Laponia utgör ett naturligt mål. Det finns också ett intresse för att ta på sig förvaltnings- och skötseluppgifter i skyddade områden, inklusive Laponia. Idag hindrar emellertid lagstiftningen samebyarna från att vidga och utveckla sin näringsverksamhet, i Laponia och på andra ställen.

Rennäringslagen (omtryck SFS 1993:36) reglerar rennäringens rättigheter och skyldigheter, liksom samebyarnas organisation och verksamhet. Enligt gällande lagstiftning får en sameby inte bedriva annan ekonomisk verksamhet än renskötsel. Med vissa undantag enligt elfte och tolfte paragraferna är endast den som deltar i renskötseln medlem i en sameby.

Idag är inkomsterna från renskötseln många gånger blygsamma. De flesta renskötselföretag är tvungna att kombinera renskötsel med andra inkomstkällor för att uppnå en godtagbar

levnadsstandard. De icke renskötande samerna, dvs. majoriteten, är sysselsatta inom icke traditionsbundna samiska yrken utanför samebyarnas verksamhet. Många samer känner en hemlöshet utan fast anknytning till ett samiskt lokalsamhälle, då samebyarna på laglig väg begränsats till att vara en slags ekonomiska samfälligheter som enbart kan utöva rennäringens verksamhet (Samernas Riksförbund, 1997). Lagstiftningen är alltså ett hinder för samebyarnas ekonomiska och sociala utveckling. Det har också uppmärksammats i direktiven till den pågående utredningen ”En ny rennäringenspolitik samt en översyn av stödet till rennäringen och samisk kultur, rennäringensadministrationen och rennäringenslagstiftningen”. Både näringspolitiska och sysselsättningspolitiska skäl talar, enligt direktiven, för att det nuvarande förbudet mot att bedriva annan näringsutövning än renskötsel tas bort (Dir. 1997:102).

En sameby med ett ”vidgat kompetensområde” skulle, enligt samebyarna, kunna fungera som en helhet där rennäring såväl som byns förvaltning och annan ny näringsverksamhet, t.ex. turism ingår. Rennäringenslagen förhindrar visserligen inte enskilda samiska entreprenörer att bedriva kommersiell verksamhet annan än renskötsel. Men byarna vill ha möjlighet att ha en formell roll, en samordnande, koordinerade eller till och med kontrollerande funktion, när det gäller t.ex. turistverksamhet. Det faktum att byarna har något slags övergripande ansvar hindrar inte individuella entreprenörer från att vara de som i slutändan producerar de aktuella tjänsterna. En lagändring skulle alltså öppna möjligheter för en dynamisk och koordinerad utveckling av de samiska näringarna, liksom en breddning av samebyarnas ekonomiska bas.

I Laponia är samebyarnas möjligheter till näringsutveckling än mer begränsade p.g.a. de restriktioner som finns i nationalparksförordningen, skötselplaner och reservatsföreskrifter. I samtliga nationalparker som ingår i världsarvet är all kommersiell verksamhet generellt förbjuden. Ett undantag gör det möjligt för byarna som har marker i nationalparkerna Stora Sjöfallet, Sarek och Padjelanta att sälja ”glödkakor, fisk o dyl.” (SNFS 1987:8-10). Enligt nuvarande regelverk är det t.ex. inte tillåtet för samebyarna att sälja guidade turer, ta betalt för kulturella evenemang och fisketurer eller att sälja slöjd i turiststugorna längs lederna. Enligt regelverket ska det inte heller vara möjligt att sälja upplevelsen som det innebär för turisten att under sakkunnig ledning få följa med i renskötselarbetet, t.ex. vara med på kalvmärkning, renskiljning, m.m. Samebyarna anser att all verksamhet i Laponia, kommersiell och icke kommersiell, ska bedrivas med respekt för rennäringens behov samt vara varsam mot naturen och långsiktigt ekologisk hållbar. Däremot kan samebyarna inte se nödvändigheten av att förbjuda så gott som all kommersiell verksamhet så länge aktiviteterna inte står i konflikt med syftet för världsarvets tillkomst.

För en utveckling och breddning av samebyarnas näringsverksamhet, i och utanför Laponia, behövs kunskap och kompetens i byarna. Mycket traditionell samisk kunskap finns i byarna, men den kan behöva dokumenteras och spridas över generationsgränserna. Annan kompetens behöver byggas upp genom utbildning, t.ex. i ekonomi, förvaltning, marknadsföring, företagande, m.m.

Samebyarna föreslår:

- att ett pilotprojekt ”Utvidgad sameby” startas som en del av samebyarnas Laponiprojekt (se bilaga 2). Laponia utses som försöksområde där samebyarna kan pröva olika former för ett vidgat kompetensområde. Inom ramen för projektet producerar respektive by en plan för hur de vill utveckla sin näringsverksamhet i och utanför Laponia, medlemskap, organisation, fördelning av rättigheter och skyldigheter m.m.
- att det generella förbudet mot kommersiell verksamhet i nationalparkerna, dvs. stora delar av Laponia, omprövas till fördel för ett flexiblare regelverk som under kontrollerade

former tillåter kommersiell verksamhet som inte står i konflikt med rennäringens intressen (se avsnitt 7.2, ”Renskötsel”) eller världsarvets syfte.

- att finansieringsmöjligheter för genomförande av nödvändiga utbildningsinsatser undersöks i samarbete med byarna (se även avsnitt 9.2, ”Utbildning”).

7.2 Renskötsel

Tamrenskötseln har i en eller annan form funnits i det samiska samhället under mycket lång tid. Många gånger under historiens lopp har samerna klarat sig genom att hitta lösningar som byggt på olika sätta att nyttja renen. Renen har därför ett stort symbolvärde i den samiska kulturen, trots att långt ifrån alla samer lever av renskötsel idag (Samernas Riksförbund et al, 1999).

Samebyarna betonar renskötselns betydelse som försörjningskälla och bas för den samiska kulturen. Det är renen som styr samebyarnas markanvändning i Lapponia, och det är renskötselårets behov som avgjort placering av visten, skiljningshagar och andra kulturmiljöer i världsarvsområdet. Kulturlandskapet i Lapponia är alltså till stor del en produkt av renskötseln i området. Idag visar forskning att renbetet bidrar till den biologiska mångfalden eftersom den gynnar vissa växt- och djursamhällen som är beroende av störning (Naturvårdsverket, 1999b). Det skyddsvärda kulturlandskapet och en del av de värdefulla naturmiljöerna är alltså beroende av fortsatt renbete.

Samtidigt är rennäringen idag en modern näring som bedrivs på affärsmässiga villkor med modern teknik. Renskötseln har förändrats mycket under 1900-talet, särskilt under de sista femtio åren. De ekologiska förutsättningarna har försämrats av ett begränsande regelverk, t.ex. stängning av riksgränserna, en ökad samhällsutbyggnad och exploateringar i renskötselområdet. Den intensiva renskötseln har ersatts av en mer extensiv form. Renskötselns förändring och en allmän integration med det övriga samhället har gjort att det nomadiserande levnadssättet ersatts av permanent eller säsongvis bofasthet med pendling till renarna för bevakning och annat renskötselarbete. Tillgång till nya tekniska hjälpmedel i renskötseln har underlättat förändringen (Samernas Riksförbund et al, 1999).

Motoriseringen och användningen av kostnadskrävande metoder i renskötselarbetet har ökat drastiskt under de sista decennierna. Exploateringen av renbetsmarkerna har bidragit till en sådan utveckling. Störningar av de ”funktionella sambanden” i landskapet ökar behovet av teknik, t.ex. transporter av olika slag. Det har lett till ökade kostnader och strukturförändringar, vilket gjort rennäringen alltmer beroende av en god avkastning samt ekonomisk stabilitet. Det har i sin tur lett till ett ökat behov av kombinations- eller rent av alternativa sysselsättningar (Samernas Riksförbund, 1997). På flera håll inom rennäringen bedrivs för närvarande olika projekt för att hitta alternativa utvecklingsvägar som ska reducera behovet av kostnadskrävande teknik och i och med det minska kapitalberoendet. En ökad förädling av produkten, dvs. renen, ses också som en nödvändighet för att nå bättre ekonomisk lönsamhet. Målsättningen är att hitta former för en ekologiskt hållbar – och ekonomiskt lönsam – rennäring som dessutom erbjuder en god arbetsmiljö. Samebyarna ser det som särskilt angeläget att stimulera en sådan utveckling i Lapponiaområdet.

Rennäringen regleras genom ett detaljstyrande och ibland motsägelsefullt regelverk. Rennäringslagen (SFS 1971:437) är den lag som generellt reglerar rennäringen. Rennäringsförordningen (SFS 1993:384) reglerar bl.a. försäljning och upplåtelse av statens mark, jakt och fiske, ovan odlingsgränsen och på renbetsfjällen. Renbeteskonventionen (SFS 1972:114)

reglerar rätten till renbete i Norge. Dessutom berörs rennäringen av skogsvårdslagen, plan- och bygglagen, naturvårdslagen och miljöbalken. I Laponiaområdet blir emellertid situationen än mer komplicerad då rennäringen underställs nationalparks- och reservatsföreskrifter. I vissa fall föreligger målkonflikter mellan de olika lagarna, t.ex. parkföreskrifter och rennäringens lag, och det är, enligt samebyarna, ibland oklart vilken som har tolkningsföreträde.

På det hela taget ser samebyarna, som tidigare påpekats, positivt på utnämningen av Laponia, då värdet av det samiska kulturlandskapet och renskötseln betonas starkt. En gynnsam utveckling av rennäringen i området förutsätter emellertid ett ändamålsenligt och tydligt regelverk samt en rimlig arbetssituation för de renskötande samerna. Från byarnas sida vill man förhindra att ett ökat intresse för området leder till en okontrollerad besökstillströmning eller exploaterande verksamhet som kan störa renskötseln. Regelverket bör, enligt byarna, vara tydligt men samtidigt rymma ett visst mått av flexibilitet. Målstyrning föredras framför detaljstyrning. Restriktioner som detaljstyr renskötseln riskerar att försvåra utvecklingen samt skapa nya problem, snarare än att lösa dem. Det gäller ekonomiska såväl som ekologiska och sociala aspekter på verksamheten.

7.2.1 Renskötseln och markvegetationen

En förutsättning för en ekologiskt, men också ekonomiskt, uthållig rennäring är ett långsiktigt hållbart nyttjande av betesresurserna. Den offentliga debatten om ”överbete” och markslitage i fjällen har stundtals givit intryck av att rennäringen står i konflikt med idén om bevarande och hållbart nyttjande av fjällvegetationen. Samebyarna vill därför påpeka att betesresurserna, alltså vegetationen, är förutsättningen för hela rennäringen. Byarna är synnerligen medvetna om att slitage, liksom ett eventuellt överutnyttjande, utarmar ekosystemen vilket på sikt slår tillbaka mot den egna näringen. Det ligger alltså i byarnas eget intresse att undvika överbete och onödigt markslitage. Samtidigt vill byarna betona renens historiska roll i det svenska fjällandskapet, och den naturliga betespåverkan som präglat fjällvegetationen alltsedan vildrenens tid. Ett väl avvägt betestryck bidrar, enligt byarna, till en rik och varierad vegetation snarare än utarmar den.

Renen är en selektiv betare som ständigt strövar omkring för att hitta de smakligaste delarna av vegetationen. En gängse uppfattning är att renen äter lav. Det är visserligen sant om senhösten, vintern och den tidiga våren. Men under vår- och hela barmarkssäsongen betar renen en mångfald av andra växter såsom ris, gräs, bladknoppar, örter, löv, fräken och svamp. Bakgrunden till den stora variationen i betesval är renens skiftande näringsbehov under olika tider av året. Förenklat uttryckt kan man säga att renen överlever på vintern och växer på sommaren. När renen får vara ostörd betar den nästan kontinuerligt, och den söker sig till platser med den bästa födan. Renen är emellertid känslig för störning när den betar. Blir den störd, av människor eller insekter, söker den sig upp på höjderna där betet är sämre. Där växer ofta marklavar som egentligen inte hör till renens sommardiet och som är mer känsliga för slitage. Följden av störning är alltså att betes- och näringsupptaget minskar samtidigt som slitaget på vegetationen kan öka (Danell, 1997).

Under en följd av år har forskare och naturvårdare kunnat notera fortlöpande förändringar av markvegetationen i de svenska fjällen. Orsakerna tros vara slitage av turisttramp, luftföroreningar, motorfordonstrafik och, eller, betning och tramp av ren. 1992 arrangerade Världsnaturfonden WWF en konferens om ”renbetesproblematik” där markslitagefrågorna hade en framskjuten plats. 1993 beslutade sig Världsnaturfonden WWF tillsammans med Samernas Riksförbund, Naturvårdsverket och länsstyrelserna i Dalarnas, Jämtlands och Norrbottens län för att i samarbete med universiteten i Uppsala och Stockholm inleda en

långtidsstudie av vegetationsdynamiken i några växtsamhällen i vissa fjällområden (Världsnaturfonden WWF, 1998a). 1998 presenterades resultaten av metodstudier för att dokumentera och utvärdera vegetationsförändringar i de norra fjällen. Resultaten visar att vegetationsförändringar skett i samtliga undersökta områden, att vegetationsblottor ökat i vissa av de undersökta områdena och att lavtäckets minskat i andra (Världsnaturfonden WWF, 1998b). I studien dras inga slutsatser om orsakerna till de observerade förändringarna. Enskilda forskare har i den offentliga debatten hävdad att renskötseln, och framförallt tramp och överbete, är orsaken till markskadorna, och att renskötseln i sin nuvarande form skulle vara ett hot mot fjällnaturen (Ihse, 1995).

Fjällmiljön är emellertid ett landskap som under mycket lång tid nyttjats av renar, vildren och senare tamren. Renbetet har alltid påverkat vegetationen i fjällen (Naturvårdsverket, 1999b). Det är därför viktigt att särskilja ett eventuellt överutnyttjande av vissa områden från den dynamiska påverkan på vegetationen som renbetet alltid utgjort. Det finns också forskare som menar att s.k. överbete av renbetesmarker möjligtvis kan vara ett relevant begrepp när det gäller lavbete i skogslandet, men knappast sommarbete i fjällen (Danell, 1997). Laven växer långsamt och för att lavbetet ska vara långsiktigt uthålligt bör renen bara konsumera lavens årliga tillväxt. Tillväxten är som högst (ca 10 procent) när lavmattan är betad till hälften av sin maximala tjocklek. Renen är inte medveten om att det bara är tillväxten som kan betas uthålligt utan kan vid behov även tära på det befintliga lavförrådet. På sommaren äter renen istället örter, ris och gräs, alltså växter, eller växtdelar, som förnyas varje år. Den totala mängden tillgängliga sommarbetsväxter utgör ett slags maximalt födotak som avgör hur många renar de aktuella ekosystemen uthålligt kan föda, den s.k. maximala ekologiska bärkraften. Men långt innan sommarbetet når det maximala "födotaket", menar emellertid Danell att betetrycket är så högt att renens krav på kvalitet inte kan tillgodoses. Brist på högkvalitativ föda gör att djurens kondition, reproduktion och tillväxt bara räcker för att kompensera för de förluster som sker genom dödlighet. Nettoproduktionen blir noll, och renskötseln ger i det läget inte något överskott som kan skördas genom slakt. Renskötseln kan alltså, enligt Danell, av ekonomiska skäl inte bedrivas på den nivån med undantag av mycket korta perioder.

Delar av Unna Cearus (Sörkaitums) marker ingår som försöksområde i Världsnaturfonden WWFs studier och tillika i Laponia. Vissa vegetationsförändringar har kunnat noteras i försöksområdet. Orsakerna till de observerade förändringarna är dock inte klarlagda, och samebyn menar att de kan vara en effekt av flera samverkande faktorer. Unna Cearus föreslår att ytterligare studier genomförs så att de aktuella processerna och orsakssammanhangen kan klarläggas. Dessutom behövs, enligt samebyn, mer information om situationen i området i stort bl.a. för att klargöra det aktuella försöksområdets representativitet. I övrigt finns inga data om vegetationsförändringar och markslitage i Laponia.

Samebyarna är alltså medvetna om vikten av att nyttja markerna på ett långsiktigt hållbart sätt och att det förutsätter en anpassning av betetrycket till vad markerna tål. Byarna vill emellertid betona att frågan om ett långsiktigt hållbart nyttjande av betesresurserna i Laponia också beror på hur byarnas marker utanför Laponia kan användas. Dåliga vinterbetesförhållanden, t.ex. orsakade av skogsbruk, kan tvinga dem att tidigarelägga respektive senarelägga flyttningar, vilket i förlängningen bidrar till ett längre och intensivare nyttjande av markerna i Laponia. Betesro och minimalt med störningar från turister och rovdjur är, enligt byarna, också förutsättningar för ett effektivt betesutnyttjande. Ett utökat bete på den norska sidan om riksgränsen skulle öka möjligheterna att anpassa renskötseln till de naturgivna förutsättningarna. Byarna anser också att fortsatt forskning om sambanden mellan vegetation och betespåverkan, inventeringar av betesresurserna liksom en ökad tillämpning av traditionell

samisk kunskap i renskötseln är nödvändig för en ekologiskt och ekonomiskt optimal förvaltning av betesresurserna.

Samebyarna föreslår:

- att en särskild ”markanvändningsgrupp” med uppgift att följa och utvärdera markförändringar och betesförhållanden på de aktuella byarnas marker tillsätts som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt. Arbetet omfattar av nödvändighet byarnas hela markinnehav men Laponiaområdet prioriteras. Gruppen består av representanter för samebyarna, sakkunniga samt relevanta myndigheter och har till uppgift att utveckla nödvändiga system för att kontinuerligt uppskatta betesresurserna liksom eventuella vegetationsförändringar och slitage samt att föreslå eventuella åtgärder.
- att Laponia utses till ett försöksområde för ”riksgränsöverskridande” renbete. Gränsöverskridande betesområden bör möjliggöra ett mer långsiktigt ekologiskt nyttjande av betesresurserna, samt avgränsas av naturliga barriärer i landskapet.
- att samebyarnas söker alternativ till stängseldragningar som kan orsaka oacceptabelt lokalt slitage.

7.2.2 Rovdjursförvaltning

I Laponia finns jämförelsevis starka stammar av järv och björn. De har sakta men stadigt ökat sedan sextiotalet. Det finns också relativt gott om lodjur. Lodjuret är i motsats till järven och björnen en ”nykomling” i Norrbotten och Laponia. Den spred sig norrut under arton- och nittonhundratalet och har ökat kraftigt i Laponia under det sista decenniet. Idag visar den åter en nedåtgående trend. I världsarvsområdet finns också stabila stammar av kungsörn och havsörn. Laponia är alltså rikt på rovdjur i jämförelse med länet och landet i övrigt. Anledningen till de starka rovdjurstammarna är sannolikt god födotillgång samt ett landskap som erbjuder gott om skydd (Segerström, 1999, personlig kommentar.) Viltrikedomen, rovdjuren inkluderade, utgör en väsentlig del av de naturvärden som motiverat världsarvsutnämningen. Den rikliga rovdjursförekomsten är emellertid också ett problem för rennäringen vars fortsatta existens i området också är en del av själva syftet med Laponia.

Det finns inga exakta uppgifter om hur många rovdjur som förekommer eller föryngrar sig innanför Laponias gränser. Det är också tveksamt om det är meningsfullt att föra ett resonemang på den nivån, eftersom rovdjurens aktiviteter inte begränsas av parkgränser och renskötseln i Laponia är en del av en större helhet. Länsstyrelsen har emellertid redovisat uppgifter om förekomst av järv, lo och varg i samebyarna som helhet samt i Laponia.

Av tabellen nedan framgår att det totala antalet järvföryngringar på de berörda fjällsamebyarnas marker ökat från ungefär tretton till sju ton mellan 1997 och 1999. Antalet loföryngringar på samma byars marker uppgår idag till femton stycken, vilket är en minskning med tre sedan 1997. Drygt hälften av byarnas dokumenterade järvföryngringar, och en något lägre andel av loföryngringarna, finns i Laponia. Andelen rovdjursföryngringar i Laponia är högre i de norra byarna än i de södra. Björn och örn förekommer i hela området och föryngringar finns både i och utanför Laponia. Det finns emellertid inga dokumenterade uppgifter om det exakta antalet björnar och örnar. En uppskattning av rovdjurstrycket, i förhållande till den av sametinget och Naturvårdsverkets föreslagna ”toleransnivån”, indikerar att rovdjurstrycket i de aktuella fjällsamebyarna är jämförelsevis högt. Alla byarna ligger över den föreslagna nivån, och några ligger långt över genomsnittet för Norrbotten (Samernas Riksförbund, 1999). Laponiaområdet med sina nationalparker och en allmänt gynnsam miljö för rovdjuren

bidrar troligen till ett högre totalt rovdjurstryck i de aktuella byarna (Segerström 1999, personlig kommentar).

Sameby	År	Inom hela byn *			Inom Laponia **		
		Järvför- yngring	Lodjurs- familj	Varg	Järvför- yngring	Lodjurs- familj	Varg
Tuorpon	1997	2,75	5,00	-	-	-	-
	1998	4,15	5,00	-	2	1	-
	1999	5,70	5,00	Tillfällig	4	-	-
Jåhkågasska	1997	1,50	2,50	-	1	1	-
	1998	3,50	3,10	-	2	-	-
	1999	3,00	3,00	Tillfällig	1	-	-
Sirkas	1997	4,50	6,00	-	3	4	-
	1998	3,50	4,10	-	3	3	-
	1999	4,50	3,00	Tillfällig	2	3	-
Unna Čearus	1997	2,00	2,00	-	1	2	-
	1998	2,50	3,00	-	2	2	-
	1999	1,33	3,00	Tillfällig	1	2	-
Báste	1997	2,50	2,50	-	3	2	-
	1998	1,50	1,00	-	-	2	-
	1999	2,83	1,00	-	1	2	-
TOTALT	1997	13,25	18	-	8	9	-
	1998	15,15	16,20	-	10	8	-
	1999	16,86	15	Tillfällig	9	7	-

Tabell 1: Rovdjursförekomst (järv, lodjur och varg) inom samebyar som ingår i Världsarvsområdet Laponia, enligt rovdjursinventeringar utförda åren 1997-1999 (uppgifter från Länsstyrelsen i Norrbottens län). Siffror för Luokta Mavas redovisas inte i tabellen eftersom en mycket begränsad del av byns renbetesland berörs av Laponia. Det bör också noteras att det, enligt samebyarna, observerats fler föryngringar vilka inte kunnat bekräftas.

* Uppgifterna är hämtade ur den redovisning som Länsstyrelsen årligen lämnat till Sametinget som underlag för utbetalning av rovdjursersättningar. Decimalerna beror på om föryngringarna – familjegrupperna vid inventeringstillfället - varit så nära annan samebygräns att Länsstyrelsen föreslagit att ersättningen bör delas mellan berörda byar. I några fall har rovdjur efter beslut av Naturvårdsverket decimerats varvid föreslagits att ersättning bör utgå endast för den del av året som rovdjuren belastat samebyn.

** Antalet föryngringar av järv och familjegrupper av lodjur har angivits inom Laponia för varje berörd sameby. Någon delning av grupperna – föryngringarna - har inte gjorts även om deras belägenhet enligt praxis för ersättningar i och för sig skulle motiverat detta.

Den svenska rovdjurspolitiken har under de senaste tio åren varit i ständig förändring, och situationen sedan 1996 kan bäst beskrivas som ett politiskt vakuum. 1991 presenterade Naturvårdsverket ett ”Förslag till nytt ersättningssystem för rovdjursdödade renar” (Naturvårdsverkets rapport 3899). I den s.k. samepropositionen (1992/93:32), som antogs av riksdagen i december 1992, föreslog regeringen att ett nytt ersättningssystem skulle införas. Regeringens hantering av riksdagsbeslutet resulterade dock i ett system som på väsentliga punkter avvek från Naturvårdsverkets ursprungliga förslag. I November 1993 fick Sametinget och Naturvårdsverket i uppdrag att tillsammans utarbeta de närmare detaljerna kring systemet. Deras ”Förslag till utformning av det nya ersättningssystemet för rovdjursrivna renar” presenterades i februari, 1995, och i december beslutade regeringen att det skulle träda i kraft vid det kommande årsskiftet. Förslaget förordnades dock inte, och myndigheterna har därför efter

bästa förmåga försökt lösa genomförandet i frånvaro av riktlinjer från regeringen. En årlig klumpsumma, som 1996 uppgick till 24 miljoner och 1999 uppgår till ungefär 35 miljoner kronor, har beviljats av regeringen för att täcka kostnaderna. Pengarna som tilldelats Sametinget har dock beviljats utan någon direkt koppling till rapporterad rovdjursförekomst och därmed motiverad ersättning. En av de viktigaste poängerna i det ursprungliga förslaget, nämligen det progressiva sambandet mellan rovdjursstammens storlek, medelstilleddning och i slutändan ersättningens storlek, har därmed gått förlorad. Naturvårdsverket och Sametinget har under 1999 utarbetat ett förslag till föreskrifter och allmänna råd, och det är de båda verkens förhoppning att de ska träda i kraft i januari, 2000. Om ett par år förväntas Riksdagen fatta beslut om en ”sammanhållen rovdjurspolitik” som förhoppningsvis ska åtgärda nuvarande brister och resultera i ett konsekvent och tydligt regelverk. Den s.k. Rovdjursutredningen överlämnades till regeringen i början av januari år 2000.

Det nu gällande ersättningssystemet bygger i korthet på att samebyarna är berättigade till ekonomisk kompensation baserad på dokumenterad förekomst av rovdjur (snarare än återfunna kroppar) samt att byarna deltar i inventeringar i syfte att fastställa rovdjursförekomsten. I Naturvårdsverkets och Sametingets ursprungliga förslag ingick dessutom införande av en maximal ”toleransnivå”. Någon sådan tillämpas inte i dagens system, men många hoppas att en maximal toleransnivå så småningom ska läggas fast. Den definierar en övre gräns för hur stor del av samebyns renantal som får skattas av rovdjur, i förlängningen ett slags tak för det acceptabla rovdjurstrycket (i förslaget 10 % vilket motsvarar ungefär en tredjedel av det samlade slaktuttaget). Enligt förslaget skall rovdjursförekomst utöver den fastlagda toleransnivån kunna decimeras genom skydds jakt på lo och järv samt licensjakt på björn. Skydds jakt på rovdjur är emellertid inte tillåtet i Laponias nationalparker. En effekt är att de byar som har en stor del av sina marker inom de aktuella nationalparkerna kan tvingas acceptera rovdjursförekomster som överstiger den toleransnivå som Naturvårdsverket och Sametinget föreslagit. Samebyarna är också missnöjda med det sätt på vilket ersättningssystemet genomförts. Bristen på politisk styrning och fastlagt regelverk har, enligt byarna, möjliggjort godtycklighet och orättvisa i fördelningen av de tillgängliga medlen. Byarna är dessutom kritiska till att de föreslagna toleransnivåerna av olika skäl inte gått att upprätthålla, och att de i slutändan tvingats acceptera ett högre rovdjurstryck. Dessa problem gäller dock inte specifikt Laponia utan är allmängiltiga och bör lösas med generella åtgärder.

Syftet med Laponia är att ”bevara” den levande samiska kulturen, med dess renskötsel, och områdets unika naturvärden, vilka inkluderar rovdjuren. För att uppnå båda dessa mål måste rovdjursfrågan lösas på ett sådant sätt att såväl rovdjurens som renskötselns framtid i området tryggas. Inom samebyarna finns emellertid en oro för att faunavården kommer att överordnas rennäringens behov, och att det i slutändan blir omöjligt att bedriva en rationell och lönsam renskötsel i området. Rovdjuren utgör, enligt byarna, redan i dag ett hinder för att utnyttja betesresurserna effektivt då det t.ex. betraktas som ett högriskprojekt att ha renarna i rovdjurstäta områden.

Samebyarna betonar att man inte ifrågasätter målet att upprätthålla livskraftiga rovdjurspopulationer. Inte heller att sådana också ska utvecklas på byarnas marker, i och utanför Laponia, eller att byarna ska ta sin del av ansvaret för att målet uppnås. Byarnas ansvar, t ex vad gäller det rovdjurstryck som byarna förväntas tolerera, bör emellertid stå i proportion till samebyarnas möjligheter att själv styra och kontrollera sin verksamhet och dess effekter. Byarna anser att de ska få en möjlighet att under acceptabla förutsättningar utöva ett förvaltningsansvar. De anser sig dock vara i behov av något slags instrument för att påverka det totala rovdjurstryck som deras renskötsel, praktiskt och ekonomiskt, ska bära. De föreslagna toleransnivåerna och skyddsjakten avser att fylla just den funktionen, men de är inte tillämp-

bara på marker som omfattas av nationalparkslagstiftning. De byar som har en stor del av sina mer rovdjursfrekventerade, och störningskänsliga, områden i Laponias nationalparker ser därför sina möjligheter att styra det totala rovdjurstrycket som synnerligen begränsade - även i de fall då det överstiger smärtgränsen för vad renskötseln i området tål. I den mån det är motiverat att höja toleransnivåerna för byar som har en stor del av sina marker i skyddade områden, t.ex. för att säkra en arts fortlevnad, anser sig byarna behöva särskild ekonomisk kompensation för de kostnader och merarbete som tillkommer. I första hand eftersträvar dock byarna ett konsekvent regelverk som kan tillämpas på ungefär samma sätt inom hela deras verksamhetsområde, inom eller utanför Laponia, nationalparker och reservat.

Samebyarna föreslår:

- att en ”rovdjursgrupp” tillsätts som en del av samebyarnas Laponiaprojekt. Gruppen ska bestå av representanter för samebyarna, relevanta myndigheter samt ett antal externa sakkunniga personer. Gruppens uppgift är att utveckla en strategi för en hållbar, och för alla parter acceptabel rovdjursförvaltning i Laponia.
- att rovdjursgruppen (ovan) undersöker möjligheterna att utveckla ett enhetligt system som bygger på en definierad, och överenskommen, övre toleransnivå för det totala rovdjursstrycket som varje by måste acceptera (innanför och utanför Laponia) samt föreslår var toleransnivån bör ligga för de byar som har renbetesmarker i Laponia.
- att decimering tillåts i Laponia om inga andra sätt finns att reducera det totala rovdjursstrycket till den överenskomna toleransnivån.
- att högre ersättning utgår för eventuell rovdjursförekomst utöver de nivåer som accepteras i områden som inte är nationalparker.

7.2.3 Strategiskt viktiga områden

Vissa platser, naturtyper och landskapsfunktioner är särskilt viktiga för rennäringen. Det kan vara platser som har en strategisk betydelse vid förflyttningar, för kalvning eller områden med särskilt god födotillgång. Vissa dalgångar, s.k. trivselland, där renen särskilt gärna betar och skogsområden med hänglav är exempel på sådana platser. Varje sameby har dokumenterat strategiskt viktiga områden på särskilda markanvändningskartor (se karta 2 ”Översikt av renskötselns viktigare platser och funktioner”). Kartorna uppdateras kontinuerligt av byarna och detaljredovisas inte i den här rapporten.

De områden som identifierats som ”strategiskt viktiga” har ofta nyckelfunktioner för renskötseln som helhet. Exploatering eller annan påverkan på jämförelsevis små strategiskt viktiga arealer kan alltså få mycket stora konsekvenser. Storskalig exploatering, t.ex. skogsbruk, bebyggelse etc., i eller i närheten av strategiskt viktiga områden ska, enligt byarnas mening, inte förekomma. Verksamhet som är störande för de renskötselaktiviteter som pågår i de aktuella områdena ska också undvikas. Hit hör t.ex. vandrande turister, lösa hundar, flyg i trånga dalgångar, snöskoteråkning i kalvningsland, småviltjakt och militära övningar.

Även i Laponia finns strategiskt viktiga områden för renskötseln. De är dokumenterade på samebyarnas markanvändningskartor. Byarna anser att särskilda åtgärder måste vidtas för att minimera störning i strategiska områden som ligger i Laponia. Sådana åtgärder kan inkludera förebyggande information och insatser för att styra t.ex. vandringsturismen till andra områden, men det kan också vara nödvändigt med olika typer av restriktioner såsom besöks- och hundförbud under känsliga delar av renskötselåret. Flyg- och landningsförbud under vissa perioder, liksom tältning på särskilt anvisade platser, är exempel på andra insatser som kan vara nödvändiga för att undvika störning. Aktuella åtgärder bör, enligt byarna, närmare definieras i relevanta park- och reservatsföreskrifter eller i den skötselplan som ska utarbetas

för Laponia. De bör utgå från de områden som finns dokumenterade på byarnas markanvändningskartor samt renskötselns behov på de aktuella platserna.

Samebyarna föreslår:

- att den markanvändningsgrupp som föreslagits i avsnitt 7.2.1, om renskötsel och markvegetationen, även analyserar och utvärderar markförhållandena i relation till rennäringens ”strategiska områden”. Gruppen ska kontinuerligt uppdatera informationen om strategiskt viktiga områden på samebyarnas markanvändningskartor.
- att gruppen föreslår lämpliga åtgärder för att undvika störning och negativ påverkan i strategiskt viktiga områden i Laponia, samt att dessa inkluderas i relevanta park- och reservatsföreskrifter eller i den kommande skötselplanen för Laponia.

7.2.4 Renskötselns infrastruktur

För att bedriva renskötsel behövs viss infrastruktur i form av fasta anläggningar. Exempel på sådana anläggningar är renhagar, slaktplatser, stängsel för att undvika sammanblandning av renar, bryggor, landningsplatser, ledmarkeringar, broar och på vissa platser kåtor, stugor och förrådsbyggnader. Behovet av den här typen av infrastruktur omfattar även Laponia.

I Laponias nationalparker och reservat gäller ett generellt förbud mot att ”uppföra eller utöka byggnad eller annan anläggning”. Undantag kan dock meddelas av Länsstyrelsen om särskilda skäl föreligger och beviljas efter särskild tillståndsprövning. Samebyarna menar att det under kontrollerade former ska vara möjligt att underhålla och anlägga infrastruktur som är nödvändig för den samiska näringsutövningen i Laponia. Byarna påminner om att rennäringens traditionella ”anläggningar” idag är en del av det kulturlandskap som motiverat Laponias tillkomst. Samebyarna anser emellertid att anläggningar bör planeras så att de smälter in i natur- och kulturmiljön, bidrar till ett ekologiskt optimalt utnyttjande av betesresurserna och minimerar negativ miljöpåverkan. Ibland kan en bro som underlättar renarnas passage, eller ett stängsel som förhindrar passage, bidra till ett bättre utnyttjande av betesresurserna och på så vis minska eventuellt markslitage. Ostrategiskt placerade stängsel och anläggningar kan emellertid resultera i ett onödigt stort slitage. I de fall existerande anläggningar, t.ex. stängsel, resulterar i ett oacceptabelt stort markslitage bör, enligt samebyarna, alternativa strategier eller placeringar prövas (jfr förslag i avsnitt, 7.2.1, ”Renskötseln och markvegetationen”).

Samebyarna föreslår:

- att föreskrifter för berörda nationalparker och reservat samt Laponias blivande skötselplan medger upprätthållande och nyskapande av infrastruktur som är nödvändig för den samiska näringsverksamheten i Laponia. Förutsättningar samt instrument för reglering och kontroll ska läggas fast i samråd med samebyarna.
- att en för samebyarna gemensam ”översiktsplan” tas fram för infrastruktur i Laponia. Planen syftar till att styra var, och under vilka förutsättningar, olika typer av byggnationer får uppföras. De existerande markanvändningskartorna, medlemmarnas varierande behov samt de utgångspunkter som slagits fast i kapitel sex och sju bör, enligt byarna, vara vägledande.
- att resurser ställs till byarnas och Laponiaprojektets förfogande för att stimulera etablering av infrastruktur med förväntad miljönytta samt alternativ till befintliga anläggningar som resulterar i en betydande negativ miljöpåverkan (jfr miljöstödet i avsnitt 6.3, ”Samebyarnas miljöarbete i Laponia”).

7.2.5 Renskötsel för framtiden

Samebyarna vill fortsätta att bedriva renskötsel i Lapponia. För att rennäringen ska kunna utvecklas på ett ekologiskt hållbart, ekonomiskt lönsamt och socialt befremjande sätt, behövs det emellertid förändringar. Inom byarna finns idéer om hur man skulle vilja utveckla renskötseln och ett förändringsarbete pågår. I stort eftersträvas en utveckling där den motoriserade och kapitalkrävande teknikanvändningen, liksom därmed förknippade kostnader, minskar, där kontrollen över renarna ökar, där förädlingsgraden ökar, där den traditionella kunskapen och familjebanden stärks och där arbetsmiljön förbättras. Några exempel på åtgärder som diskuteras är att flytta kalvmärkningen till hösten och att använda snara i stället för lasso, att använda häst och hund i renskötselarbetet, att vår- och höstflytta gemensamt med mera kontroll över renarna, att införa intensivare bevakning, positionsuppföljningar av hjorden, förebyggande rovdjursinsatser, att stödutfodra innan vårflytt och höstslakt samt att införa ett system med mentorskap för att stimulera kunskapsöverföring mellan generationerna. Yngre renskötare skulle då tilldelas personliga mentorer i form av äldre, erfarna renskötare som systematiskt skulle överföra kunskap om landskapet, renskötseln och språket.

En del av dessa idéer kan förverkligas av samebyarna och de aktiva renskötarna redan idag. Andra kräver resurser av olika slag. Samebyarna gör bedömningen att resultatet skulle bli bättre om initiativ i syfte att utveckla renskötseln och dess metoder kunde samordnas och stimuleras inom ramen för ett gemensamt projekt. Även om det också i det här sammanhanget är svårt att isolera renskötseln i Lapponia från den övriga verksamheten, menar byarna att det är möjligt att ta Lapponia som utgångspunkt för ett gemensamt projekt. Mot bakgrund av motiven till världsarvets tillkomst ser man det som särskilt angeläget att uppnå en i alla avseenden hållbar renskötsel i Lapponia. Det förutsätter emellertid troligen även förändringar av renskötselarbetet utanför Lapponia.

Samebyarna föreslår:

- att ett pilotprojekt ”Renskötsel för framtiden” startas som en del av samebyarnas Lapponia-projekt. Syftet med projektet är att stimulera, samordna och stödja byarnas utveckling av nya och ”nygamla” metoder för en ekologiskt hållbar, ekonomiskt lönsam och socialt befremjande renskötsel och rennäring. Byarna utvecklar förslag till åtgärder och konkreta projektaktiviteter.
- att befintliga möjligheter att finansiera pilotprojektets genomförande undersöks i samarbete med byarna.

7.3 Jakt och fiske

Jakt och fiske har traditionellt utgjort naturliga komplement till renskötseln och betraktas därför, av samebyarna, som delar av rennäringen. Idag utgör jakt och fiske viktiga delar i det samiska hushållet och ekonomin. Inom de aktuella samebyarna bedrivs jakt på både högvilt och småvilt samt fiske som komplement till renskötseln. Dessutom finns ett mindre antal samer som jagar och fiskar som huvudsakligt näringsfång. Den största ekonomiska betydelsen har älgjakten. Både jakt och fiske bedrivs såväl för husbehov som för avsalu.

Så länge samerna har vistats i det som nu blivit Lapponia, har man jagat och fiskat i området. Jakt på bl.a. vildren och älg, fiske samt insamling var de ursprungliga försörjningskällorna, och kring de fiskrika sjöarna har bosättningar utvecklats (Mulk, 1997). Jakt och fiske har således en lång historia i Lapponia och tillika en central plats i samebyarnas framtidsvision. Förutsättningarna för jakten och fisket i Lapponia är av stor betydelse för byarnas möjligheter att utveckla sin näringsverksamhet i området.

Fisket har alltid utgjort en eftertraktad och åtråvärd resurs. Men som mycket annat i fjällregionen utgör de akvatiska systemen en begränsad och sårbar resurs som på vissa ställen nyttjats hårt (Eriksson, 1998). Vattenkraftutbyggnad har gjort sitt för att väsentligt försämra möjligheterna för fiskproduktion i en stor andel av de sjöar och vattendrag som samebyarna traditionellt nyttjat. Fjällområdets röding- och öringbestånd är på många ställen överexploaterade och visar skador p.g.a. överfiske (Sametinget, 1999). Samebyarna betonar därför vikten av att nyttjandet av fiskresursen i Laponia måste ske på ett långsiktigt hållbart sätt; uttagen måste anpassas till produktionsförmågan och hänsyn måste tas till eventuellt tidigare överutnyttjande. Även det jaktbara viltet är en åtråvärd och sårbar resurs som nyttjats flitigt. Idag är visserligen jakten i Laponias nationalparker, liksom i Sjaunja, starkt reglerad, men viltstammarna respekterar inte alltid park- och reservatsgränser. Också när det gäller jakten vill samebyarna därför betona vikten av en beskattning på nivåer som är långsiktigt uthålliga.

7.3.1 Reglering och lagstiftning

Fördelningen av jakt- och fiskerättigheter inom den samiska befolkningen, såväl som mellan samer och övriga aktörer, har tidvis orsakat konflikter och missnöje. Samebyarna vill genom Laponiaprojektet medverka till samförståndslösningar som förhoppningsvis kan bli acceptabla för alla ingående parter. Det faktum att Laponia omfattar områden som idag flitigt nyttjas av många ortsbor gör detta särskilt angeläget. Med renbeteslagens tillkomst, 1886, tillföll renbetes-, jakt- och fiskerättigheter endast den renskötande delen av den samiska befolkningen (Kvist, 1992). Det innebar t.ex. att de samer som av olika skäl inte hade renar, utan levde på jordbruk, jakt och, eller, fiske, förlorade sina särskilda rättigheter. Det faktum att ”samiska” jakt- och fiskerättigheter knöts till den renskötande delen av befolkningen har orsakat splittring och konflikter som kvarstår än idag. I den pågående översynen av rennäringslagen diskuteras ett vidgat medlemskap i samebyarna. Förslaget bygger på grundtanken att samebyarna själva ska kunna fördela renskötselrätten.

Idag regleras samebyarnas jakt- och fiskerättigheter via rennäringslagen (RNL 25§) och grundas på urminnes hävd. Enligt jaktlagen (10§) har markägaren jakträtten på sin mark. Det hindrar emellertid inte en samebymedlem från att fiska och jaga med stöd av rennäringslagen och urminnes hävd. Samebyn, eller dess medlemmar, har emellertid inte rätt att upplåta sina jakt- och fiskerätter. Det kan enligt gällande lagstiftning endast regeringen eller utsedd myndighet göra.

1992 beslutade Riksdagen att införa ett nytt upplåtelsesystem för småviltjakt och handredskapsfiske i landets fjällområden. Beslutet innebar en avreglering av tillståndsplikten och den bärande tanken var att jakt och fiske i fjällområdet ska vara tillåtet och öppet i princip för alla intresserade (Sametinget, 1999). Länsstyrelsen kan emellertid undanta vatten från upplåtelse för att tillgodose samebymedlemmarnas behov av fiskevatten (10§ SJVFS). Riksdagsbeslutet mötte skarp kritik från samiskt håll. Rätten till jakt och fiske i renskötselområdet är, enligt samebyarna, viktig för den samiska försörjningen och för utvecklingen av de samiska näringarna. Den samiska kritiken gäller effekter i form av ett ökat, och lokalt alltför högt, jakttryck, ökad störning på renskötsel och älgjakt samt ett minskat lokalt inflytande över jaktens omfattning och utformning (Sametinget, 1999). Dessutom menar Sametinget att fördelningen av undantagsvatten för samernas husbehovsfiske måste ses över eftersom produktionsförhållandena i många vatten anses vara överskattade. Samebyarna menar också att fiskevårdande åtgärder har försvårats eftersom möjligheterna att lägga sjöar ”i träda” begränsats, och de anser på det hela taget att ett hållbart nyttjande av fiskbestånd och jaktbart vilt äventyras med det nya upplåtelsesystemet.

Förutom det generella regelverket för jakt och fiske gäller särskilda föreskrifter för nationalparkerna och naturreservaten i Laponia. I nationalparkerna är jakt generellt förbjuden utom i specificerade undantag som beskrivs i föreskrifterna till de olika parkerna. Den fria småviltjakten har därför en begränsad betydelse i Laponiaområdet. I vissa områden, Tjuoldavágge, Sulidälbmá samt Stubbá och delar av Sjávnja, är det emellertid möjligt att jaga småvilt i enlighet med de nuvarande reglerna. Enligt nationalparksföreskrifterna och dess undantag, har samebyarna rätt att jaga älg i Padjelanta samt småvilt i samtliga parker. Byarna har emellertid frångått rätten att jaga älg i nationalparkerna Sarek, Stora Sjöfallet och Muddus.

I nationalparkerna är även fiske generellt förbjudet utom i särskilt upplåtna fiskekortsvatten där "hundredskapsfiske" är tillåtet. Också i naturreservatet Sjaunja råder begränsningar för det allmänna fisket. Medlemmar i samebyarna har dock rätt att fiska för husbehov och avsalu i samtliga parker och reservat

7.3.2 Jakt och fiske i Laponia

Samebyarna anser att jakt och fiske måste ske på nivåer som är långsiktigt hållbara. Ramen för nyttjandet måste alltså sättas av de biologiska förutsättningarna. Eftersom produktionen, liksom kunskapen om dynamiken i fjällesystemen, är begränsad, är en reglering, eller till och med förbud, av viss jakt och fiske nödvändig. Byarna är däremot kritiska till beslut att generellt, och utan tydligt redovisade naturvårdsskäl, förbjuda all jakt inom ett geografiskt begränsat område. Byarna ställer sig frågande till förbudet som förhindrar samebyarna att jaga älg i Sareks, Stora Sjöfallets och Muddus nationalparker. Samebyarna menar att jakt på hållbara nivåer i renskötselområdet är en samisk rättighet som är grundad på urminnes hävd. En sådan rättighet bör, enligt byarna, inte kunna frångås av samebyns medlemmar utan särskilda skäl eller ekonomisk kompensation.

I vissa delar av Laponia är allmän jakt tillåten. För att undvika störning på renskötseln, och för att möjliggöra en bättre lokal kontroll över jaktens omfattning och utformning, vill samebyarna ha en utvidgad roll i förvaltning och styrning av den allmänna jakt som förekommer i Laponia. Dessutom anser byarna att upplåtelseystemet för småviltjakt och hundredskapsfiske ovan odlingsgränsen generellt bör förändras. Det är emellertid en större politisk fråga som bättre behandlas utanför detta arbete som koncentrerar sig på Laponia.

Samebyarna är angelägna om att kunna bedriva husbehovs- och avsalufiske i Laponia. Sportfiske bör, enligt byarna, även i framtiden tillåtas i särskilt upplåtna vatten mot lösande av fiskekort. Byarna är dock oroade över fiskbeståndens utveckling i en del av de traditionellt nyttjade sjöarna i Laponia, och de önskar därför medverka i forskning för att utreda orsakssambanden. Byarna välkomnar studier som kan ge underlag för beslut om långsiktiga uttagsnivåer och eventuella fiskevårdande åtgärder i Laponia. Byarna önskar dock ha en aktiv roll i den kunskapsuppbyggande fasen såväl som i eventuell fiskevård. I områden med sviktande fisktillgång bör, enligt byarna, försiktighetsprincipen tills vidare råda och fiske bedrivs med restriktivitet.

Samebyarna eftersträvar också en utökad och mer aktiv roll i förvaltningen av sportfisket i Laponia. Byarna vill bl.a. ha ett ökat inflytande över var, hur och på vilket sätt fisket ska bedrivs, och de anser att intresserade samebyar och samebymedlemmar bör kunna administrera försäljning av fiskekort samt sköta de direkta kundkontakterna. En direkt kontakt med fritidsfiskarna ökar förutsättningarna för direkt information vilket kan minska störning i renskötselarbetet. På sikt är samebyarna också intresserade av att utveckla småskalig fisketurism i Laponia (se avsnitt 7.4.2, "Samisk turism i Laponia").

Samebyarna föreslår:

- att samebyarnas jakträtt i princip ska kvarstå i hela Lapponiaområdet, inklusive världsarvsområdets nationalparker och reservat. Om det av naturvårdsskäl är motiverat att under kortare eller längre perioder förbjuda jakt på en viss art, ska dessa redovisas och utgöra grunden för en inskränkning i samebyns jakträtt.
- att samebyarna får en utvidgad roll i förvaltning och styrning av den allmänna jakt och det sportfiske som tillåts i Lapponia. Förvaltningen ska ske i samverkan med lokala parter och utgångspunkten ska vara ett långsiktigt hållbart nyttjande av viltpopulationer och fiskbestånd.
- att delprojekt "Hållbart fiske" utvecklas som en del av samebyarnas Lapponiaprojekt. I projektet deltar representanter för samebyarna, relevanta myndigheter samt ett antal externa sakkunniga personer. Projektet syftar till att klarlägga orsakerna till sviktande fiskbestånd i vissa av Lapponias vatten, att föreslå hållbara uttagsnivåer samt eventuellt motiverade fiskevårdande åtgärder. Utgångspunkten för projektet bör vara att livskraftiga populationer av naturligt förekommande arter och stammar ska upprätthållas.

7.4 Turism

Lapponia är ett område med jämförelsevis oexploaterad och spektakulär natur och det bebos och nyttjas av en av Europas få urbefolkningar - samerna. Det finns inte många områden i Europa som kan erbjuda något liknande. Lapponia är ett världsarv med höga natur- och kulturvärden. Nationella och internationella bedömare gör, enligt den lokala turismbranschens strategiplan för Lapponia, uppskattningen att Lapponia har en stor potential att utveckla en stark och hållbar turism. Inriktningen på de produkter Lapponia kan erbjuda anses stämma väl överens med trenderna i det framtida resmönstret (Turism i Jokkmokk AB et al, 1998).

Redan idag besöker mellan fem och sju tusen fjällvandrare Lapponia varje år. Turismen i området har dessutom en lång historia. Kvikkjokk är en plats som i århundraden har lockat vetenskapsmän. Under 1800-talets senare hälft var orten Lappmarkens bäst beskrivna plats och även internationellt en känd turistattraktion (Broberget al, 1986). 1888 byggde Svenska Turistföreningen (STF) sin första fjällstuga i Varvvek på leden till Sulidälbmá. Stugan var i första hand avsedd för de turister som skulle bestiga Sulidälbmá som man då trodde var Sveriges högsta berg (Sehlin, 1963). Idag är det relativt lätt att resa till Lapponia, och infrastrukturen i området är med internationella mått mätt välutvecklad (Turism i Jokkmokk AB et al, 1998). Längs markerade vandringsleder, i och strax utanför, Lapponia tillhandahåller Naturvårdsverket (SNV) respektive STF övernattningsstugor. Restriktionerna för anläggningar och kommersiell verksamhet i Lapponias nationalparker och naturreservat, begränsar idag övriga initiativ. Ett fåtal övernattningsstugor i privat samisk regi finns i Guvtjávrrre (Kutjaure) och Bietsávrrre (Pietsaure) som ligger precis i anslutning till Lapponiagränsen. Ett flertal boendeanläggningar finns också just utanför, och vid de naturliga infarterna till, Lapponia. Med undantag av Naturvårdsverkets och STF:s stugor och anläggningar, som dock utgör mer än hälften av den samlade kapaciteten, drivs anläggningarna i lokal regi. Ett mindre antal, ca fyra mindre anläggningar, drivs av samer.

Det finns idag inga guide- eller aktivitetsföretag som har specialiserat sig på Lapponia eller uteslutande arbetar i världsarvsområdet. Däremot finns ett antal guideföretag som i varierad utsträckning utnyttjar Lapponia, eller delar av området, i sina produktutbud. Ett mindre antal av boendeanläggningarna i Lapponias närhet ordnar också aktiviteter och guidade turer i världsarvsområdet. Sammanlagt finns ett femtontal aktivitetsanordnare i och omkring

Laponia. Samtliga, med undantag för STF, drivs i lokal regi, och ca fem är samiska. De flesta är små och den totala kapaciteten är begränsad.

Samebyarna konstaterar att det finns en marknad för turistaktiviteter i Laponia, och att samisk turism kan ha en betydande potential. Det är en möjlighet som byarna vill utnyttja. Samisk turism, i samiska entreprenörers eller samebyarnas regi, bör, enligt byarna, kunna bli en legitim samisk binäring i Laponia. Det skulle bredda samebyarnas ekonomiska bas samt skapa nya arbetstillfällen. Medlemmar som arbetar i renskötseln, såväl som samer som inte är aktiva i rennäringen, skulle kunna erbjudas försörjning i turistverksamheten. Samebyarna ser alltså i princip positivt på en utveckling av en lokalt baserad turism i, och kring, Laponia.

En okontrollerad, eller alltför stor turisttillströmning, kan emellertid få negativa effekter både för naturmiljön och rennäringen. Byarna vill därför betona vikten av att all turism i området bedrivs på ett sådant sätt att den snarare bidrar till att bevara natur och kultur än motsatsen. Aktiviteter och produkter måste därför anpassas till vad natur, kultur och rennäring tål. Samebyarnas vision av turism i Laponia bygger på småskalighet, äkthet, kunskap och upplevelser inom ramen för ett respektfullt förhållande till naturen och den lokala kulturen.

7.4.1 Samisk turism – vad är det?

Samisk turism tar sin utgångspunkt i samiska värderingar och levnadssätt samt bedrivs under samisk ledning (Israelsson et al, 1994). Enligt samebyarna innebär samisk turism ett ansvarsfullt besökande som bidrar till en hållbar utveckling av rennäringen och ett skydd för miljön. Det är inte en produkt utan snarare ett förhållningssätt som ska skapa kunskap och förståelse för samernas kultur, näringar och livsmiljö. Samisk turism är emellertid en sentida verksamhet och befinner sig i ett startskede. Den samiska kulturen, som av många uppfattas som spännande, exotisk och intressant, har trots detta utgjort ett vanligt inslag i icke samiska företags försök att attrahera besökare. Samiska dräkter, kåtan, slöjden m.m. har länge använts som lockbete och dragplåster. Det kan på sikt medföra en utarmning och anonymisering av kulturen. Osäkerheten blir stor om vad som är genuint samiskt (Israelsson et al, 1994). Risken finns att en stereotyp, och delvis missvisande, bild av den samiska kulturen resulterar i felaktiga förväntningar hos besökaren.

Kompetens att leverera genuina produkter som bygger på den samiska kulturen finns, enligt samebyarna, i första hand hos kulturbärarna själva - samerna. Turism i samisk regi, liksom samiskt deltagande i marknadsföring av turistaktiviteter med samiska inslag, kan bidra till att turisterna besöker regionen med realistiska förväntningar och blir nöjda med sin upplevelse. Samisk turism innebär också möjligheter att sprida korrekt kunskap och information om samernas historia, kultur och moderna näringar till allmänheten i Sverige och internationellt. En aktiv samisk medverkan i turismutvecklingen i renskötselområdet kan också minska risken för konflikter mellan rennäring och turism. Med kunskap och god planering kan turistströmmarna styras bort från känsliga områden. Målsättningen från samebyarnas sida är att rennäringen även fortsättningsvis ska vara en samisk huvudnäring och att turismen utvecklas till ett bra komplement. Samisk turism måste alltså utvecklas på ett sådant sätt att förutsättningarna för huvudnäringen – rennäringen – inte försämras. Turismen kan utgöra en betydelsefull förstärkning till huvudnäringens konsolidering och utveckling, då samebyarnas och de samiska företagens ekonomier generellt stärks. Det finns alltså ett ömsesidigt beroendeförhållande mellan den samiska turismen och rennäringen. Båda näringarna gynnas av respektive närings fortsatta existens och utveckling så länge det sker med respekt för den gemensamma resursbasen.

Under beteckningen samisk turism finns många olika typer av turistaktiviteter som riktar sig till en mängd skilda målgrupper. Gemensamt för produkterna är att de kretsar kring det samiska kulturlandskapet, samiska tankesätt och värderingar. I de flesta fall innefattar de verksamheter som ingår i det samiska vardagslivet och där turister, i mer eller mindre anpassad form, får möjlighet att delta. De flesta samiska turistföretag erbjuder attraktioner och aktiviteter, medan det är få företag som säljer boende och researrangemang. Det finns också samiska företag som producerar och säljer samisk slöjd och matkultur (Israelsson, 1994).

7.4.2 Samisk turism i Laponia

Samebyarna är intresserade av att utveckla samisk turism i Laponia. Byarna vill stimulera en tillväxt av enskilda samiska entreprenörer som säljer turistprodukter i området samt få möjlighet att själva ha en aktiv roll i uppbyggnad och organisation av verksamheten. Detta kräver som påpekats tidigare en ändring av rennäringslagen. Tänkbara samiska turistprodukter i Laponia inkluderar olika typer av guidning, upplevelser som bygger på den samiska vardagen och näringarna (kalvmärkning, klövjerajd, brödbak i kåtan, vistasboende, hjordbevakning m.m.) samt kunskaps- och äventyrsinriktade arrangemang. Byarna är även intresserade av att utveckla fisketurism, dvs. att sälja hela upplevelsekonceptet kring fisket som ett komplement till dagens försäljning av färsk, rökt och gravad fisk. En sådan utveckling skulle vidga målgruppen till att förutom vandrings turisterna omfatta den betydligt resursstarkare gruppen sportfiskare. I byarna finns också ett intresse av att driva anläggningar, i eller i anslutning till Laponia, som kan erbjuda logi och eventuellt mat. Huvudinriktningen på den samiska turismen i Laponia kommer emellertid att vara aktiviteter och kunskapsförmedling, såsom guidning, själsliga och intellektuella upplevelser samt arrangemang av olika slag. Det är inom denna nisch som byarna bedömer att den samiska kompetensen och de samiska företagens förutsättningar bäst kommer till sin rätt.

När det gäller icke samisk turistverksamhet i Laponia, betonar samebyarna vikten av att undvika konflikter med rennäringsen. Samebyarna anser därför att det är nödvändigt att byarna har insyn och inflytande i den övergripande planeringen av turismen i området.

Samebyarnas utgångspunkt för turism i Laponia är att den inte får påverka miljön, andra samiska näringar eller den samiska kulturen på ett negativt sätt. Förutsättningen för en långsiktigt hållbar turism, samisk såväl som icke samisk, är också att själva grunden för områdets attraktivitet, dvs. den relativt oexploaterade naturen och den genuina samiska kulturen, inte förbrukas. Det innebär, enligt byarna, att turismen måste utvecklas och bedrivas med varsamhet, kunskap och respekt för områdets natur och kultur. Samebyarna föreslår därför att principerna för ekoturism (WWF:s tio budord för Ekoturism, Världsnaturfonden WWF, 1995), med eventuell lokal anpassning, tas som utgångspunkt för turistaktiviteter i Laponia. Ekoturismprinciperna (se bilaga 1) slår bl.a. fast att den ekologiska och sociala bärkraften ska vara styrande, att kompetenta guider och hög kvalitet på informationen är avgörande eftersom ekoturism är kunskapsturism, att den lokala ekonomin ska gynnas, att resenärens ska påverkas till en respektfull attityd och att ekoturism ska bidra till naturskydd och lokal utveckling. De s.k. etiska regler som utvecklats av samiska företag från olika delar av Sápmi är, enligt samebyarna, också är användbara i sammanhanget.

För att utveckla samisk turism i Laponia på ett seriöst och framgångsrikt sätt krävs ett långsiktigt och professionellt arbete. Till att börja med behövs ökad kunskap om potentiella marknader samt kundernas förväntningar och preferenser, dvs. en marknadsundersökning. De samiska turistföretagens behov av utbildning, strategier för marknadsföring och en lämplig organisation av verksamheten behöver också undersökas. Det är viktigt att hitta en form som

möjliggör ett nära samarbete mellan de olika samiska turistentreprenörerna, samebyarna, de icke samiska operatörerna samt företag och organisationer som kan komplettera de samiska aktörerna med den service som krävs för en attraktiv och konkurrenskraftig slutprodukt. Kanaler för kontakt och kommunikation mellan de samiska turistföretagen och marknaden, via nätverk, större researrangörer och eventuella informationscentra i Jokkmokk och Gällivare, måste också utvecklas (se avsnitt 9.3, ”Information”).

Samebyarna föreslår:

- att en förstudie ”Samisk turism i Laponia” genomförs som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt. Studien ska kartlägga den potentiella marknaden för samiska turistprodukter, analysera dess ekonomiska bärkraft, utreda de samiska turistföretagens behov av stöd och utbildning samt föreslå en lämplig organisation för den samiska turistverksamheten i Laponia.
- att turistverksamhet på kommersiella grunder kan tillåtas i Laponia, inklusive nationalparkerna (jfr avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”), förutsatt att den bedrivs på ett miljömässigt och kulturellt hållbart sätt som inte strider mot syftet med världsarvets tillkomst (jfr kapitel 3, ”Lapplands Världsarv – Laponia”), samt att WWF:s principer för ekoturism är vägledande för turismutveckling i Laponia.
- att samebyarna garanteras möjlighet till insyn och inflytande i övergripande planering av turistverksamheten, samisk och icke samisk, i Laponia.
- att samebyarnas juridiskt definierade verksamhetsområde vidgas i enlighet med tidigare förslag (jfr avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”) så att byarna ges laglig möjlighet att ha en aktiv roll i utvecklingen av samisk turistverksamhet i Laponia.

7.5 Samiska produkter

De traditionella samiska näringarna; rennäring, jakt och fiske, genererar produkter för husbehov såväl som för avsalu. Samiska slöjdare, hantverkare och konstnärer producerar också för försäljning. Samebyarna är angelägna om att möjligheten att avsätta och marknadsföra samiska produkter, i och i anslutning, till Laponia tillvaratas. Byarna betonar samtidigt vikten av att produkterna håller hög kvalitet. Byarna är också angelägna om att en så stor del som möjligt av den totala försäljningen utgörs av lokalt producerade produkter. Ett för de aktuella byarna gemensamt varumärke med logotyp som identifierar lokalt producerade ”Laponiaprodukter” skulle, enligt byarna, kunna vara en möjlighet.

Samebyarna eftersträvar generellt en högre förädlingsgrad på det renkött som säljs och skulle vilja utreda möjligheterna att höja förädlingsgraden på de egna produkterna som produceras i, eller i närheten av, Laponia. Utredningen ska utgå från befintlig renskötsel och analysera den existerande förädlingskapaciteten, liksom eventuella ytterligare behov, i ljuset av de möjligheter Laponia kan erbjuda för avsättning och marknadsföring av produkterna. En högre förädlingsgrad skulle öka värdet på de sålda produkterna och därmed lönsamheten.

En viss del av byarnas köttproduktion borde, enligt byarna, kunna avsättas i Laponia med omnejd, direkt till turister eller till anläggningar och företag som tillhandahåller olika typer av måltider. Byarna eftersträvar ett ökat samarbete med sådana företag och anläggningar för att öka användningen och profileringen av samiska råvaror och samisk matkultur. Byarna anser också att det bör vara tillåtet att sälja lokalt producerade livsmedel i Laponia. Idag är byarnas medlemmar enligt nationalparksföreskrifterna (dock ej Muddus) tillåtna att sälja ”glödkakor, fisk o.dyl.”.

Det samiska hantverket och slöjden är kanske de mest synliga uttrycken för den samiska kulturen. Inom Jokkmokk och Gällivare kommuner finns många samiska hantverkare och slöjdare som gör både mjuk- och hårdslöjd. Här finns också nationellt och internationellt erkända samiska konstnärer. Byarna är intresserade av att tillsammans med slöjdare utveckla ett antal Laponiaprodukter. De bör, enligt byarna, utgå från samisk slöjdtradition, vara anpassade till marknadens önskemål samt ta sin utgångspunkt i Laponiaområdets speciella karaktär. Produkterna skulle, enligt byarna, kunna säljas på ett antal angivna ställen i och utanför Laponia, nationalparkerna inkluderade.

Samebyarna föreslår:

- att en försäljning av lokalt producerad slöjd samt livsmedel (kött, fisk, bär, bröd, etc.) tillåts i Laponia (jfr avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”). Verksamheten ska bedrivas under kontrollerade former och på ett sätt som inte strider mot världsarvets syfte.
- att möjligheten att etablera ett för byarna gemensamt varumärke, liksom den förväntade nyttan av ett sådant, utgör en del av förstudien ”Samisk turism i Laponia”.
- att samebyarna som en del av sitt Laponiaprojekt utreder möjligheterna att höja förädlingsgraden på de egna renprodukterna som produceras i, eller i närheten av, Laponia. Utredningen ska utgå från befintlig renskötsel och analysera den existerande förädlingskapaciteten, liksom eventuella ytterligare behov, i ljuset av de möjligheter Laponia kan erbjuda för avsättning och marknadsföring av produkterna.

7.6 Sammanfattning och slutsatser

Samebyarna vill utveckla de traditionella näringarna i Laponia och de vill starta nya. En ekonomiskt stabil bas, alltså lönsamma samiska näringar, är en förutsättning för en levande samisk kultur i världsarvsområdet. Arbetstillfällena och möjligheter för fler samer att få sin utkomst från de samiska näringarna är också nödvändigt för en socialt befrämjande utveckling. Byarna tror att det kan uppnås genom en satsning på en kombination av renskötsel, jakt och fiske samt samisk turism. En generell ökad förädlingsgrad på de samiska produkterna, och en mer samordnad och offensiv marknadsföring ska dessutom öka lönsamheten på de aktuella näringarna. Byarna har också lagt fast klara mål på miljöområdet. Genomförandet kommer att kräva en översyn av hela den egna verksamheten samt anpassning och omställning av vissa metoder och förhållningssätt. Samebyarnas strategi som konkretiseras i deras förslag till omedelbara åtgärder och långsiktiga projektaktiviteter bygger alltså på en kombination av ekonomiskt, socialt och miljömässigt inriktade åtgärder. Tillsammans syftar de till att stärka den samiska näringsverksamheten. Det är insikten om att de ekonomiska, sociala och miljömässiga komponenterna är sammanlänkade som är förslaget största styrka.

För att uppnå önskvärda resultat krävs förändringar i regelverket såväl som utveckling och anpassning av de samiska näringarna. Samebyarna har sammanfattat sin syn på behovet av åtgärder under den återkommande rubriken ”samebyarna föreslår”. För att samebyarna ska kunna ha en aktiv roll i turismutvecklingen krävs t.ex. en förändring av rennäringslagen. Det är, enligt samebyarna, också önskvärt att regelverket i Laponias nationalparker och reservat ses över och till delar omprövas. Är det t.ex. nödvändigt att förbjuda så gott som all kommersiell verksamhet i nationalparkerna för att områdets natur- och kulturkvaliteter ska bevaras? Samtidigt åtar sig byarna att se över delar av den egna verksamheten; hur kan markslitage minimeras, hur kan en ansvarsfull rovdjursförvaltning och renskötsel kombineras, hur kan transporter minimeras och hur kan en hållbar samiskt turism utvecklas i området?

Byarna är medvetna om att de behöver ny kompetens för att kunna genomföra sina idéer. Den är man beredd att skaffa sig bl.a. genom utbildning. Samebyarnas samlade förslag syftar lika mycket till att förbättra förutsättningarna för de samiska näringarna som till att utveckla och förändra den egna verksamheten.

Det finns många fördelar med att pröva nya modeller och arbetssätt i en begränsad skala. Det kan vara lättare att angripa ett svårt problem på en konkret nivå, i ett begränsat område med ett överblickbart antal aktörer, än i en generell diskussion där hänsyn måste tas till en rad skiftande förutsättningar. Det kan också vara kostnadseffektivt eftersom nödvändig metodutveckling kan ske i en mindre skala. Det kan dessutom vara värdefullt att i en begränsad skala pröva nya regelsystem för att sedan i ljuset av erhållna erfarenheter diskutera en generell förändring. Därför finns det klara poänger med Samebyarnas Laponiaprojekt som bygger på idén att starta ett antal angelägna pilotprojekt i Lapponia. Det finns även andra skäl som talar för en särskild satsning i Lapponia, nämligen områdets höga natur- och kulturvärden. De motiverar särskilda ansträngningar att åstadkomma en i alla avseenden hållbar utveckling av de näringar som bedrivs i området. Vinsterna av en riktad satsning på pilotprojekt i Lapponia skulle alltså både kunna bestå i en hållbar utveckling och bevarande av aktuella värden just i Lapponia, samt värdefulla erfarenheter som kan användas i andra sammanhang.

8. EN LEVANDE SAMISK KULTUR

Den samiska kulturen och det levande samiska kulturlandskapet var viktiga motiv till utnämningen av Lapponia till världsarvsområde. De värden som representeras av kulturen i området bör alltså, i enlighet med världsarvskonventionen, säkerställas för framtiden (se kap 3, ”Lapplands världsarv – Lapponia”).

Samebyarna anser att bärkraftiga samiska näringar är basen för en levande samisk kultur. Renen och renskötseln intar idag en särskilt central plats i den samiska kulturen. I renskötseln finns också levande kopplingar till många kulturyttringar. Den traditionella musikformen, *jojken*, lever framförallt inom renskötseln när renskötarens befinner sig ute i markerna. Även slöjden, som idag är utsmyckad och förfinad, har sin grund och inspirationskälla i bruks-slöjden som används i renskötseln (Samernas Riksförbund et al, 1999). Att stimulera en dynamisk utveckling av de samiska näringarna i Lapponia, är enligt samebyarnas synsätt, ett av de mest verkningsfulla sätten att bidra till en levande samisk kultur i området. Men det är också, enligt byarna, väsentligt att samerna själva får redskap och resurser att styra sin kulturella utveckling.

I det flitigt använda begreppet ”samisk kultur” inbegrips emellertid en mängd mycket olika aspekter på det samiska livet och samhället. Några av de mest påtagliga och konkreta kulturyttringarna är slöjden, dräkten och det samiska språket. Gemensamma traditioner, värderingar, tankesätt och sociala strukturer är andra mindre synliga aspekter som bidrar till den samiska kulturens och det samiska samhällets särart. Olika identitetskapande faktorer håller samman det samiska folket och skapar en etnisk medvetenhet. För samerna har naturmiljön, språket och renskötseln blivit de viktigaste identitetskriterierna (Fjällström, 1985). Även slöjden – ”Duodji” – och dräkten är viktiga identitetskapande faktorer. Dräkten och kniven visar t.ex. från vilken familj eller vilket område någon kommer. Att identifiera sig som same är en hållning eller handling som skapas i mötet med andra etniska grupper. Självbild, eller identiteten, skapas av förväntningar och reaktioner hos andra samer och andra etniska grupper (Balto, 1997). Den är alltså, liksom de olika kulturella uttrycken, inte statisk utan förändras ständigt allteftersom den egna gruppen och det omgivande samhället utvecklas. Kulturbegreppet förändras också. Uppmärksamheten har under senare decennier förflyttats alltmer från enskilda kulturelement, som föremål, seder och bruk, till deras skapare och bärare samt deras värderingar, tankemönster och föreställningar (Lindqvist, 1987).

Att skapa förutsättningar för den samiska kulturens fortlevnad i Lapponia är således en komplex uppgift. Det är, enligt samebyarna, viktigt att eventuella åtgärder inte begränsas till ett statiskt bevarande av de mest välkända och synliga kulturuttrycken. Byarna menar vidare att det knappast är möjligt att diskutera förutsättningarna för den samiska kulturens framtid i Lapponia, utan att ta hänsyn till verkligheten utanför världsarvets gränser. Den samiska kulturen, med sina olika uttryck, är en produkt av många underliggande faktorer. Få av dessa kan betraktas eller diskuteras uteslutande i relation till ett så litet geografiskt område som Lapponia. Särskilt inte som kulturbärarna, samerna, vistas utanför området en stor del av året.

Barns identifikation med samisk, svensk eller någon annan kultur beror till stor del på föräldrarnas förhållande till sin kulturella bakgrund (Barne- og familiedepartementet, 1995). Genom socialiseringsprocessen överförs de fenomen och faktorer som kan kallas kultur.

Samtidigt är kulturen en förutsättning för att socialiseringen får sitt innehåll. Den ger förståelse för samspelet mellan människa och samhälle. Socialisering är något som sker omedvetet – vare sig vi vill det eller inte. Uppfostran är däremot värderingar, levnadsregler, sanktioner och omsorg som medvetet överförs till nästa generation (Balto, 1997). Samebyarna vill betona betydelsen av de samiska barnens socialisering, uppfostran och identitetsutveckling för den samiska kulturens fortsatta utveckling i Laponia.

Traditionellt var gränsen mellan lek och arbete flytande. Genom lek med föräldrarna och andra äldre personer lärde sig barnen att bemästra de nödvändiga arbetsuppgifterna i ett självförsörjande hushåll. Genom att delta i vardagens sysslor lärde sig barnen också om naturen och de naturgivna förutsättningarna. Språk, värderingar, traditioner, tankesätt och försörjning utgjorde en integrerad del av uppväxtmiljön. Idag är förhållandena annorlunda och de flesta samiska barn växer upp i en flerkulturell miljö. Många samiska familjer har inte sin försörjning från de traditionellt samiska näringarna. Även i samebyarna är de renskötande familjerna ofta ekonomiskt beroende av att den ena parten har ett jobb utanför renskötseln. En vanlig lösning är att den andra parten, oftast mannen, pendlar mellan renarna och familjen i tätorten. Samebyarna understryker därför vikten av samisk barnomsorg, samiska undervisningsalternativ och andra åtgärder som gör det möjligt för de samiska barnen att delta i renskötselarets aktiviteter och årsrytm. Byarna betonar att en ung generation med kunskap om det samiska språket, den samiska kulturen och en trygghet i sin samiska identitet, är en förutsättning för en framtida samisk kultur i Laponia.

Alla dimensioner av frågan om den samiska kulturens fortlevnad och utveckling i Laponia kan inte analyseras inom ramen för det här arbetet. Frågans komplexitet och spännvidd kräver betydligt mer tid och resurser. Samebyarna vill markera att ett sådant behov finns, om Laponias kulturella värden ska kunna bevaras och utvecklas. I det här kapitlet kommer ett urval av kulturellt viktiga frågor med direkt koppling till Laponia att belysas; samisk språkanvändning, kulturmiljöer och byggnadsskick.

8.1 Det samiska språket

I alla kulturer har språket ett speciellt värde. I synnerhet för minoritetsgrupper är det egna språket den kanske viktigaste faktorn för att upprätthålla en gemensam identitet. Att hålla ett minoritetsspråk levande är emellertid ingen lätt uppgift i ett samhälle där mediaflöde, utbildning och samhällskontakter sker på majoritetsspråket. För att ett språk ska leva måste det ha en plats i vardagen, i umgänget mellan människor och i kontakter med samhällets olika institutioner (Samernas Riksförbund et al, 1999).

Samiskan tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen. Laponia ligger i det lulesamiska språkområdet där två samiska dialekter används; lulesamiska och nordsamiska. Nordsamiskan kom till området med de nordsamer som tvångsförflyttades söderut under nittonhundratalets första hälft.

I en rapport till samerättsutredningen (SOU 1990:84) konstaterade språkforskare att de svenska samerna befinner sig i ett långt framskridet språkbyte från samiska till svenska. Samma rapport understryker att möjligheten att bevara samiskan är beroende av samhällsutvecklingen i stort. Den konstaterar att man inte *”kan rädda språket enbart genom politiska insatser riktade mot språket självt. Den regionalpolitiska utvecklingen i Norrlands inland och samernas möjligheter till ökat självbestämmande är ett par faktorer som påverkar samernas förutsättningar att bevara sitt språk”*.

Minoritetsspråkskommitténs betänkande ”Steg mot en minoritetspolitik” (SOU 1997:192 och 193) föreslår ett antal åtgärder till skydd och stöd för det samiska språket. I de fyra nordligaste inlandskommunerna, däribland Jokkmokk och Gällivare, föreslås ny lagstiftning som innebär att enskilda får rätt att använda sitt eget språk (samiska) hos förvaltningsmyndigheter och domstolar oberoende av kunskap i svenska. Myndigheter och domstolar måste i enlighet med förslaget också svara på samiska. En viss rätt att bli bemött på samiska inom förskoleverksamheten och äldreomsorgen föreslås också. Slutligen rekommenderar utredningen att Sverige ratificerar minoritetsspråskonventionen och att samiska blir ett officiellt minoritetsspråk i Sverige. Riksdagen beslutade den andra december, 1999, att godkänna en proposition som bygger på minoritetsspråkskommitténs betänkande (prop. 1998/99:143 och 1999/2000:KU6).

I Laponia, och bland de samer som nyttjar området, används samiskan fortfarande i det dagliga livet. Speciellt i renskötelsen fyller språket en viktig funktion. Samebyarna poängterar dock i likhet med språkforskarna att situationen för det samiska språket är kritisk. Många av samebyarnas medlemmar, framförallt i den yngre generationen, behärskar inte samiska. Även bland de aktiva renskötarna finns en relativt stor grupp som inte kan använda språket. Samebyarna betonar språkets centrala roll som kulturbärare. Generationers kunskap om de samiska näringarna, om landskapet och de ekologiska förutsättningarna finns lagrat i språket. Laponia ingår i en av relativt få regioner där det samiska språket, trots allt, fortfarande lever och utvecklas. Detta i kombination med det faktum att språket utgör en central del av det kulturarv som nu ska vårdas och bevaras motiverar, enligt samebyarna, särskilda språkvårdande satsningar i Laponia.

Enligt samebyarna behövs generella åtgärder för att stimulera den samiska språkanvändningen i samhället i stort. Ett språk med en mycket begränsad användbarhet har svårt att överleva och utvecklas. Byarna stödjer på ett allmänt plan de förslag som presenteras i minoritetsspråkskommitténs betänkande. Dessutom behövs, enligt byarna, ett internt arbete som bl.a. syftar till att öka medvetenheten i de egna leden om vikten av att språket bevaras. De renskötare som aktivt använder, och i och med det utvecklar, språket bör, enligt byarna, ges en central plats i det interna språkarbetet. Samebyarna vill i det här sammanhanget återanknyta till det tidigare presenterade förslaget (se avsnitt 7.2.5, ”Renskötelse för framtiden”) att med hjälp av personliga mentorer underlätta kunskapsöverföring mellan generationerna. Mentorer skulle med fördel även kunna användas i syfte att lära icke samisktalande renskötare att utveckla sina färdigheter i det samiska språket.

En annan viktig språkstimulerande åtgärd är, enligt byarna, att uppmuntra användningen av samiska geografiska namn och ortnamn med senast antagna ortografi, s.k. samisk ortografi. De geografiska benämningarna är viktiga och användbara i språkarbetet då varje namn har en särskild betydelse. Byarna ser positivt på det arbete som Lantmäteriverket påbörjat när det gäller nord- och lulesamisk ortografi på de nya allmänna kartorna. Korrekt samisk benämning och ortografi bör emellertid, enligt byarnas mening, användas i all information om Laponia, inklusive offentlig skyltning och kommunikation. Samebyarna anser att det är särskilt motiverat att främja språket och språkutvecklingen i Laponia, och föreslår därför att samiska och svenska blir officiella språk i världsarvsområdet. Hantering av all relevant information i, och om, Laponia bör således ske både på samiska och svenska.

Samebyarna föreslår:

- att de korrekta samiska namnen på geografiska platser och orter används i all information och skyltning om Laponia, samt att ett informationsmaterial produceras som förklarar vad de samiska namnen betyder.
- att delprojekt ”Det samiska språket” med syfte att bevara och utveckla det samiska språket i Laponia startas som en del av samebyarnas Laponiaprojekt. Projektets första steg är att byarna tillsammans med kommunerna och sametingets språkkonsulenter utvecklar språkplaner som anger mål och medel för språkarbetet.
- att samiska och svenska blir officiella språk i Laponia .

8.2 Samiska kulturmiljöer i Laponia

Laponia är ett samiskt kulturlandskap och det är väl känt att människor bebott och nyttjat landskapet under mycket lång tid. Men Laponia är, liksom större delen av fjällområdet, från arkeologiskt och kulturhistoriskt perspektiv till största delen outforskat (Edbom, 1997). Det flesta av kulturmiljöerna, förhistoriska liksom senare, är varken identifierade eller dokumenterade.

Det samiska kulturmiljöarvet är till sin struktur och konstruktion ytterst skört och utsatt. Ofta består det av öppna och känsliga, ibland helt tillfälliga, konstruktioner som lavar och ställningar av klykstänger. Det samiska kulturlandskapet innefattar dessutom ofta värden och minnen som inte enbart består av lämningar skapade av människor. Personer som kan ge en heltäckande bild av de minnen och platser som tecknar den traditionella, samiska kulturmiljön blir allt färre. Det samiska samhället är utsatt för en omfattande strukturomvandling och levnadsmönstren förändras i snabb takt. Många av de fysiska uttrycken för det samiska kulturarvet hotar att försvinna lika snabbt. Samiska lämningar riskerar också att förstöras i samband med olika typer av exploatering. Trots att en heltäckande överblick saknas, bedöms tillståndet för det samiska kulturarvet som mycket kritiskt (Riksantikvarieämbetet et al, 1998).

1998 beslutade Riksantikvarieämbetet att under tre år (1998-2000) särskilt fokusera på insatser för det samiska kulturarvet. Ett särskilt program har tagits fram där behov, kunskapsnivå, önskemål m.m. sammanställts och utvärderats. I Norrbotten är mycket lite dokumenterat. Därför vill man koncentrera insatserna i länet på dokumentation i syfte att få kunskap om olika byggnationer samt deras lokala anpassningar och egenheter. Den kunskapen är viktig bl.a. för att kunna motverka användande av alltför generella lösningar vid restaurering (Riksantikvarieämbetet et al, 1998). Under de tre åren finns även särskilt öronmärkta medel hos länsstyrelsen för dokumentation samt restaurering och underhåll av kulturhistoriskt intressanta byggnader och konstruktioner. Från och med augusti 1999 existerar även ett s.k. miljöstödd med syfte att förhindra igenväxning av äldre betesvallar och hägn.

Under de två senaste åren, 1998 och 1999, har delar av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering förlagts till Laponia. Det senaste året har dessutom ytterligare inventerings- och dokumentationsinsatser i Laponia finansierats med särskilda EU-medel. Insatserna syftar till att få grundläggande kunskap om området och dess historia. Vid inventeringarna söker arkeologer spår efter kulturlämningar. Det kan t.ex. vara boplatser från stenålder, eller senare, fångstgropar, härdar, visten, renvallar, bengömmor, förrådsgröpar eller gruvhål. Under inventeringarna 1988 och 1999 har ca 1000 fornämningar påträffats. Över 70 procent är härdar och kåtatomter, dvs. lämningar efter kåtor och visten. Resten är till största delen fångstgropar, förvaringsanläggningar och andra gropkonstruktioner (Edbom, 1999). Inventeringsarbetet i fjäll- och inlandsområdet kommer att pågå åtminstone fram till år 2004 och de EU finansierade satsningarna i Laponia till och med år 2000.

Samebyarna är mycket positiva till de pågående arbetet som syftar till att dokumentera och bevara de samiska kulturmiljöerna, de förhistoriska såväl som de mer sentida. Byarna anser att det är viktigt att de samiska kulturmiljöerna dokumenteras på ett tillfredsställande sätt så att kunskapen om områdets historia kan utvecklas. Vilka delar av det samiska kulturarvet som ska bevaras och vårdas är, enligt byarna, en mer komplicerad fråga. Det är inte självklart att byggnader som förlorat sin funktion ska vårdas för sin egen skull. Det normala, enligt samebyarnas synsätt, är att naturen "tar tillbaka" byggnader och områden som inte längre används. För samebyarna är det inte heller självklart att platser och lämningar som har haft, eller till och med har, en religiös eller rituell funktion ska bli offentliga minnesmärken. Restaurering av enstaka objekt, eller byggnader och platser som fortfarande fyller en funktion, ser byarna däremot som något mycket angeläget. Erfarenheterna av Riksantikvarieämbetets hittillsvarande program med möjligheter till särskilt ekonomiskt stöd för renovering och restaurering av gamla byggnader, är positiva. Samebyarna gör dock bedömningen att det behövs mer tid och resurser för att klara av att bevara det som man anser angeläget att vårda och föreslår därför att Riksantikvarieämbetets program förlängs. De föreslår emellertid att restaureringsinsatserna samordnas på samebynivå så att prioritering och styrning utgår från byarnas och rennäringens behov. Byarna föreslår också att den planerade översiktsplanen för infrastruktur i Laponia (se avsnitt 7.2.4, "Renskötelsns infrastruktur") även omfattar restaurering av befintliga byggnader.

Samebyarna är angelägna om en fortsatt inventering och dokumentation av de förhistoriska lämningarna i Laponia. Byarna eftersträvar en fortsatt och utvecklad samverkan med Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, och andra inblandade institutioner. Vikten av att ta till vara den kunskap och kompetens som finns bland byarnas medlemmar betonas. I den mån byarnas medlemmar har erforderlig kompetens, ser byarna mycket positivt på möjligheten till en mer aktiv medverkan. Kurser och utbildning, t.ex. i dokumentation och praktisk byggnadsteknik, som möjliggör ett större deltagande välkomnas.

För att bevara karaktären på Laponias kulturlandskap räcker det, enligt samebyarna, dock inte att vårda de förhistoriska och gamla miljöerna. Det är också betydelsefullt hur den moderna bebyggelsen utvecklas. Samebyarna anser att det är önskvärt att ta tillvara de traditionella byggnadsteknikerna som resulterat i byggnader som ofta smälter in i naturen på ett mjukt och naturligt sätt. En intressant möjlighet vore, enligt byarna, att skapa ett byggnadsprogram där arkitekter ritat moderna, funktionella byggnader som utgår från den lokala samiska traditionen och smälter in i de naturliga omgivningarna. Ett liknande projekt är föreslaget av Ájtte, och samebyarna uppmuntrar ett genomförande.

Samebyarna föreslår:

- att Riksantikvarieämbetets särskilda satsning för insatser för det samiska kulturarvet förlängs så att ett relevant urval av samiska miljöer kan restaureras, traditioner och tekniker dokumenteras och föras vidare, samt att nödvändiga resurser för programmets genomförande ställs till förfogande.
- att samebyarna tilldelas en samordnande funktion när det gäller prioritering av bevarandeinsatser och att den planerade översiktsplanen för rennäringens infrastruktur i Laponia (se avsnitt 7.2.4, "Renskötelsns infrastruktur") även omfattar restaurering av befintliga byggnader.
- att ett byggnadsprogram som syftar till att ta fram moderna, funktionella byggnader, som bygger på den lokala samiska traditionen och som är anpassade till de naturliga omgivningarna startas.

8.3 Sammanfattning och slutsatser

Kulturlandskapet såväl som många av de samiska kulturyttringarna är intimt förknippade med de samiska näringarna, särskilt rennäringen. De enskilt viktigaste insatserna för att bevara ett levande kulturarv i Laponia är därför åtgärder som bidrar till bärkraftiga samiska näringar i området. Effekterna av insatser för att bevara enskilda kulturyttringar, utan hänsyn till deras funktion i det samiska samhället, är troligen kortlivade. Det är också en risk att de snarare tillfredsställer besökarens förväntningar på den samiska kulturen i området, än stimulerar en vital kulturutveckling.

Att bevara en minoritetskultur i ett begränsat område som kulturbärarna, samerna, endast nyttjar under delar av året är en utmaning, speciellt då varken Laponia, eller dess invånare, är isolerade från majoritetskulturen och dess påverkan. Samebyarna har dock identifierat ett antal områden inom vilka byarna anser att det är meningsfullt med åtgärder som är specifikt riktade mot Laponiaområdet. De omfattar det samiska språket samt kulturmiljöer och nutida byggnadsskick i Laponia. I språket finns generationers kunskap om landskapet, kulturen och de samiska näringarna i Laponia lagrad. För att språket ska kunna bevaras måste det emellertid användas. Användningen stimuleras om språket fyller en funktion i den vardagliga kommunikationen, i samhället i stort liksom i renskötseln och andra samiska sammanhang. Byarna föreslår därför att samiska blir ett officiellt språk i Laponia. För att öka kunskaperna och stimulera till ökad användning av de egna språket krävs dessutom ett internt arbete. Byarna menar att språkarbetet måste vara långsiktigt och föreslår att språkplaner som identifierar konkreta mål och medel upprättas som ett första steg.

När det gäller kulturmiljöerna i Laponia är samebyarna angelägna om att pågående dokumentation och kunskapsuppbyggnad fortsätter. De nuvarande möjligheterna att med ekonomiskt stöd renovera äldre byggnader, ses också som något mycket positivt. Byarna anser däremot inte att det är självklart att alla identifierade lämningar ska vårdas för all framtid. De fysiska spåren efter tidigare generationers samer i Laponia är visserligen talrika – men de är små. Det har ofta påpekats att samer inte haft ett behov av att efterlämna monument som bevis på sin närvaro. Enligt det samiska synsättet är det normalt att naturen tar tillbaka byggnader och platser som inte används. Det är delvis tack vare det synsättet som Laponia fått den prägel av orördhet som kännetecknar området idag. Detta dynamiska sätt att se på förändringar i naturen och den närmaste omgivningen är en värdefull del av själva kulturarvet. Det är därför angeläget att samebyarna ges en central roll i både planering och genomförande av vårdinsatser av Laponias kulturmiljöer.

Det är emellertid viktigt att komma ihåg att de mest betydelsefulla åtgärderna för den samiska kulturens utveckling och fortlevnad i Laponia troligtvis inte kan begränsas till insatser i själva världsarvsområdet. Hit hör bl.a. åtgärder som kan bidra till att stärka en samisk identitet liksom göra det möjligt att försörja en familj genom arbete i de samiska näringarna. Samisk barnomsorg, utbildning och olika insatser som stimulerar kunskapsöverföring mellan generationerna är centrala. Betydelsen av en uppväxtmiljö där föräldrar, eller andra vuxna, kan förmedla samiska värderingar, traditioner, språk och kunskap om de samiska näringarna kan inte underskattas.

9. KUNSKAP OCH INFORMATION

Det faktum att Laponia blivit utnämnt till världsarv har ökat behovet av kunskap och information om området. Troligtvis kommer kunskaps- och informationsbehovet att öka i takt med ett växande intresse för världsarvet. Det är många olika sorters kunskap och information som efterfrågas av en varierande målgrupp. Det här kapitlet är för överskådligheten skull strukturerat i tre delar. Först avhandlas ”forskning och dokumentation” sedan ”utbildning” och sist ”information”.

Laponia är ur arkeologiskt och kulturhistoriskt perspektiv ett till största delen utforskat område (se även avsnitt 8.2, ”Kulturmiljöer i Laponia”). På den naturvetenskapliga sidan är situationen bättre. Men vad som ibland glöms bort är att Laponia ingalunda är någon ”vit fläck” på kartan trots att det forskningsmässigt återstår en hel del att göra. Människor har levt i, och omkring, Laponia i årtusenden. De sameer som vistats och färdats i området är, enligt samebyarna, en till stor del utnyttjad kunskapsbank. Bland dem finns unik kunskap om områdets naturförhållanden, om hur man kan överleva och försörja sig i landskapet, om sägner, trosföreställningar, värderingar och mycket mer. Den samiska kunskapsbanken är, enligt byarna, en stor resurs som bör dokumenteras och tas tillvara inom ramen för informationsarbetet om Laponia. Mycket av den unika kunskapen finns endast muntligt bevarad hos den äldre generationen och riskerar att försvinna om den inte dokumenteras inom en snar framtid.

Många olika institutioner, företag och organisationer kommer att vara inblandade i uppbyggnad och förmedling av kunskap om Laponia. Viss grundläggande informationsproduktion har av nödvändighet redan startat och ett antal större informationsprojekt har också påbörjats. En stor del av de aktuella utbildnings- och informationsinsatserna kommer att beröra olika aspekter på den samiska närvaron i området. Samebyarna ser mycket positivt på den möjlighet som Laponia erbjuder att föra ut information om samiska förhållanden. Samtidigt är det av stor betydelse för samerna att den bild som förmedlas är korrekt, att samerna själva har möjlighet att påverka innehållet och att den inte bidrar till felaktiga förväntningar på Laponia eller samerna som folk. Därför anser samebyarna att samerna själva bör ha en aktiv roll i både framställning och förmedling av information som berör samiska frågor. Byarnas grundinställning är att information och utbildning som handlar om sameer och samiska förhållanden ska förmedlas av sameer eller i samarbete med sameer.

9.1 Forskning och dokumentation

Från kulturhistorisk synvinkel är Laponia, som tidigare påpekats, ett relativt utforskat område. Pågående insatser i syfte att dokumentera och bevara förhistoriska och sentida kulturmiljöer har berörts i föregående kapitel. På den naturvetenskapliga sidan varierar kunskapsunderlaget i de olika nationalparkerna och reservaten. Det finns ingen heltäckande sammanställning över kunskapsläget i Laponia som helhet eller pågående forskning i området. Det är emellertid ett flertal universitet och institutioner som bedriver forskning av mycket varierande karaktär i världsarvsområdet. När det gäller dokumentation, planerar Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, ett antal nya projekt som bl.a. handlar om vetenskaps-historia, rennäringens markanvändning och etnologi i Laponia. Dessutom ska olika dokumentationsinsatser genomföras av Länsstyrelsen och Åjtte för att ge underlag till de båda institutionernas informationsprojekt.

Samebyarna är i grunden positiva till att kunskapen om Laponia utvecklas genom forskning och dokumentation. I egenskap av nyttjare av området och markerna där forskning pågår,

liksom objekt för en del av forskningsinsatserna, har byarna emellertid synpunkter på hur kontakter och eventuellt samarbete med forskare kan förbättras. Byarna välkomnar forskningsinsatser som i högre utsträckning tillgodoser samebyarnas och rennäringens behov av kunskapsuppbyggnad. Hit hör t.ex. forskning om fiskbestånd och fiske, betesresurser, rennäringens utveckling samt markslitage. Byarna har tidigare påpekat behovet av dokumentation av traditionell samisk kunskap och stödjer forskningsinsatser inom detta område. Särskilt angeläget är, enligt byarna, dokumentation av det immateriella kulturarvet, berättelser, sägner, kunskap om landskapets användning etc. Samebyarna är intresserade av att medverka i forskningsprojekt som kan förväntas resultera i kunskap och tillämpningar av värde för byarnas verksamhet.

Samebyarna vill också betona vikten av att forskningsinsatser i området planeras på ett sådant sätt att störning på rennäringen kan minimeras. Det kan till exempel vara fråga om att inte köra skoter, flyga, eller landa, i vissa områden under känsliga perioder av året. Byarna anser att de bör ha rätt att bli förhandsinformerade om nya forskningsprojekt för att ge synpunkter på hur eventuella konflikter med samiska intressen kan undvikas. Det finns platser och information som samebyarna inte vill ha inventerad, dokumenterad eller analyserad (jfr avsnitt 8.2, ”Kulturmiljöer i Laponia”). Forskare inom humanistiska discipliner får ibland tillgång till material som kan innehålla information av mycket personlig karaktär. Byarna vill understryka att sådant material måste hanteras med omdöme samt hänsyn till de som berörs av informationen och inte exponeras utan uttryckligt medgivande av de berörda personerna. Sammanfattningsvis efterfrågar samebyarna insyn i den forskning som bedrivs i området, en fungerande dialog med de aktuella forskarna samt hänsyn till rennäringens behov och medlemmarnas personliga integritet.

Samebyarna föreslår:

- att en grupp bildas med syfte att planera forsknings- och dokumentationsinsatser i Laponia, och att mekanismer för samråd och eventuellt samarbete utvecklas mellan samebyarna och den aktuella gruppen. I gruppen bör bl.a. ingå representanter för universitet och institutioner som bedriver forskning i Laponia.
- att samebyarna ges rätt att bli förhandsinformerade om nya forskningsprojekt samt lämna synpunkter på hur eventuella konflikter med samiska intressen kan undvikas.

9.2 Utbildning

Behovet av olika typer av utbildning om Laponia har ökat, eller uppstått, som en följd av världsarvsutnämningen. Många företag och organisationer som planerar verksamhet i, eller i anslutning till, Laponia behöver kunskap om området, t.ex. om vad som gör det så speciellt och hur det kan nyttjas på ett hållbart sätt. Utbildning av guider, stugvärdar och andra turist-entreprenörer har också föreslagits som ett sätt att höja status och kvalitet på den verksamhet som bedrivs. Det är även troligt att Laponia, och information från världsarvsområdet, kommer att användas i en mängd andra utbildningssammanhang. Samebyarna själva ser utbildning som en väg att skaffa sig den kompetens de anser sig behöva för att genomföra sina idéer. För klarhetens skull skiljs här på ”extern” utbildning, alltså kunskapsförmedling till andra än samebyarna själva, och ”intern” utbildning, dvs. kunskapsuppbyggnad i de egna leden.

Den externa utbildningen kommer i hög grad att rikta sig till grupper och individer som avser att komplettera sin befintliga utbildning eller yrkeskunskap med specialkunskaper om Laponia. Det mest intressanta för den här kategorin är sannolikt kunskap om Laponias speciella kvaliteter, om naturen, kulturen, kulturlandskapet liksom om hur Laponia bör, och

inte bör, nyttjas. Mot bakgrund av den samiska närvarons centrala roll för områdets kultur såväl som landskap och ekologi, är det troligt att en betydande del av utbildningsinsatserna kommer att behandla samiska frågor och företeelser. Samebyarnas grundinställning är, av skäl som tidigare redovisats, att kunskap om samer bör förmedlas av samer eller i samarbete med samer. Det är alltså angeläget att de aktörer som avser att bedriva utbildning om Laponia utvecklar samarbete med lämpliga samiska institutioner, alternativt anlitar samisk kompetens.

Samebyarna gör bedömningen att behovet av informations- och utbildningsinsatser om de samiska aspekterna på Laponia kommer att öka. För att kunna tillgodose behovet behövs samordning, särskild pedagogisk kompetens och en professionell organisation. Ett samiskt informations- och utbildningsföretag med tyngdpunkt på Laponiaprodukter skulle, enligt byarna, kunna fylla en viktig funktion. Byarna anser att möjligheten att etablera en sådan verksamhet inom ramen för det Samiska Centrum som planeras i Jokkmokk, eller motsvarande, bör undersökas.

Den ”interna” utbildningen, alltså kunskapsuppbyggnad i samebyarna, kommer att ha en annorlunda inriktning. Samebyarnas medlemmar har till stor del specialkunskaperna om Laponia. Däremot kan de sakna annan kompetens som är nödvändig för att deras kunskaper ska kunna användas i ett nytt, eller utvecklat, professionellt sammanhang med anknytning till Laponia. Det finns t.ex. behov av utbildning i ekonomi, företagande, administration, marknadsföring, förvaltning m.m. De befintliga kunskaperna kan också behöva kompletteras för att bli heltäckande. Översikt kurser i ekologi, naturgeografi, etnologi och arkeologi, med relevans för Laponia, skulle t.ex. kunna komplettera och höja värdet på den traditionella kunskapen. Dessutom är det, som påpekats tidigare, angeläget att stimulera kunskapsöverföringen mellan generationerna för att på det sättet göra den traditionella kunskap som idag finns hos den äldre generationen tillgänglig för de yngre. Samebyarna vill i det här sammanhanget påminna om förslaget på personliga mentorer som presenterats i avsnitt 7.2.5, ”Renskötsel för framtiden”.

Samebyarna föreslår:

- att utbildning som handlar om samer och samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.
- att möjligheten att etablera ett samiskt informations- och utbildningsföretag inom ramen för det planerade Samiska Centret i Jokkmokk, eller motsvarande, undersöks som beskrivet ovan.
- att varje by utvecklar en utbildningsplan som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt. Planen bör identifiera utbildningsinsatser som behövs för att byarna ska kunna genomföra sin Laponiavision, dvs. de förslag som presenteras i denna rapport (jfr avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”). Möjligheter att finansiera de föreslagna utbildningssatsningarna undersöks i samarbete med byarna.

9.3 Information

Behovet av information om Laponia är stort och det informationsmaterial som finns är litet samt svåröverskådligt. Idag är en stor del inte alls tillgängligt för allmänheten och utbudet via internet är än så länge begränsat (Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, 1998). Den situationen håller emellertid raskt på att förändras. Ett antal större projekt med syfte att producera olika typer av information om Laponia pågår för närvarande parallellt. Ájttes projekt, ”Informationsnav Laponia”, innehåller flera komponenter; en basutställning om Laponia, ett antal småskrifter samt IT-satsningen ”Focus Laponia – en rastplats för utblick

och inblick”. De planerade småskriften ska handla om den geologiska utvecklingen, den naturvetenskapliga forskningshistorien, kulturarvet samt en guidebok om besöksmål som visar Laponias förhistoria. Även länsstyrelsen producerar internetinformation om fjällområdet och Laponia. Deras satsning ”Fjällinformation på internet” syftar till att utarbeta ett system för internetbaserad information om nationalparker, naturreservat, rennäring, kulturmiljöer, jakt och fiske i Norrbottens fjällvärld. Projektet omfattar alltså hela fjällvärlden i Norrbottens län, men Laponia är en viktig del. Dessutom kommer länsstyrelsen att ansvara för informationsskyltar i, och i anslutning till, Laponiaområdet.

Samebyarna konstaterar att flera projekt har startat i syfte att producera information om Laponia. Det är, enligt byarna, nödvändigt att efterfrågan på grundläggande information omedelbart kan tillgodoses och därför välkomnas det faktum att informationsproduktionen påbörjats. Bra och lättillgänglig information är en förutsättning för att områdets pedagogiska och ekonomiska potential ska kunna utnyttjas. Samtidigt vill byarna betona vikten av att informationsinsatserna samordnas, och att en ansvars- och arbetsfördelning genomförs utifrån en helhetsbild av det uppskattade informationsbehovet. Det förutsätter dock en gemensam organisation som kan planera och koordinera informationsarbetet, liksom ett brett deltagande i processen. Samebyarna är, av skäl som redovisats tidigare, intresserade av att ha en aktiv roll i informationsarbetet om Laponia. Byarna är alltså angelägna om att delta i en övergripande diskussion och planering, liksom i viss produktion, av information om Laponia. Det är ofta på ett tidigt stadium som det övergripande budskapet och profilen på informationsprodukterna bestäms. Det är också i den övergripande planeringen som balansen mellan olika ämnesområden och intressen läggs fast. Samebyarna noterar att flera stora informationsprojekt som omfattar information om samiska frågor och företeelser har påbörjats. Byarna antar att detta inte utesluter en möjlighet för samebyarna, eller andra samiska informationsinitiativ, att påverka den övergripande inriktningen på informationsutbudet om Laponia, inklusive redan påbörjade projekt. Samebyarna vill också återanknyta till tidigare ståndpunkter och förslag som förts fram under rubriken ”utbildning” och som är lika relevanta i informations-sammanhang. Hit hör möjligheterna för ett eventuellt samiskt utbildnings- och informationsföretag, liksom ståndpunkten att information om samer ska produceras och förmedlas i former som medger ett betydande samiskt inflytande.

Samebyarna föreslår:

- att information som handlar om samer och samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.
- att informationsarbetet om Laponia samordnas, att en ansvars- och arbetsfördelning genomförs utifrån en helhetsbild av informationsbehovet och de potentiella producenternas förutsättningar, samt att samebyarna och andra samiska informationsinitiativ ges möjligheter att delta i den processen.
- att möjligheten att etablera ett samiskt informations- och utbildningsföretag inom ramen för det planerade Samiska Centret i Jokkmokk, eller motsvarande, undersöks som beskrivet ovan.

9.4 Sammanfattning och slutsatser

Samebyarna anser att det är viktigt att kunskapen om Laponia utvecklas genom forsknings- och dokumentationsinsatser. De skulle emellertid välkomna forskning som i större utsträckning tillgodoser byarnas behov av kunskapsuppbyggnad. De är också intresserade av att medverka i sådan forskning. Behovet av ny kunskap ska inte undervärderas. Samtidigt är

det viktigt att den befintliga traditionella samiska kunskapen om området uppvärderas. Den är unik, finns till största delen inte i existerande böcker eller arkiv utan kan endast förmedlas av de människor som har levt och verkat i området. Det är därför synnerligen angeläget att den dokumenteras innan den försvinner med de generationer som bäst kan förmedla den.

Samebyarna efterlyser en bättre kommunikation och, när ömsesidigt intresse finns, samarbete med forskare i världsarvsområdet. Byarna föreslår att det bildas en grupp med uppgift att planera forsknings- och dokumentationsinsatser i Laponia. En sådan grupp kan även fungera som byarnas kontaktyta med forskarvärlden och skapa förutsättningar för en fungerande dialog. Ett organiserat informationsutbyte kan resultera i mindre störning på den samiska näringsutövningen, ökad insyn i pågående forskningsverksamhet samt gemensamt accepterade förhållningssätt i kontakterna mellan forskare och samer. Byarna vill även ha rätt att bli förhandsinformerade om nya forskningsprojekt liksom möjlighet att lämna synpunkter på hur eventuella konflikter med samiska intressen kan undvikas.

Vilken kunskap som förmedlas genom utbildning och information styrs naturligtvis till stor del av de befintliga behoven. Men det finns alltid flera sätt att besvara en fråga, och det är ofrånkomligt att informations- och utbildningsutbudet styrs av producentens värderingar och prioriteringar. Därför är samebyarna ytterst angelägna om att kunna delta i en samordnad diskussion om den övergripande inriktningen på informationsutbudet om Laponia, liksom de ingående aktörernas respektive ansvarsområden. I den mån ett forum för en sådan diskussion saknas idag, anser byarna att ett sådant borde skapas.

Det är av stor betydelse för samerna att den bild som förmedlas via information och utbildning är korrekt och att innehållet inte bidrar till felaktiga förväntningar - på Laponia eller på samerna som folk. Därför anser byarna att samerna själva bör ha en aktiv roll i såväl framställning som förmedling av information. Samebyarnas grundinställning är att information och utbildning som handlar om samer och samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.

10. FÖRVALTNING OCH SKÖTSEL

Enligt Världsarvskonventionens femte artikel förbinder sig de underskrivande staterna bl.a. att verka för att effektiva åtgärder för skydd och bevarande av kultur- och naturarv kommer till stånd. Att föra upp ett objekt på världsarvslistan är, enligt Riksantikvarieämbetet, meningslöst om man inte vårdar det, eller låter utvecklingen förstöra de kvalitéer som en gång gjorde objektet till ett värdigt världsarv (se även kapitel 3, ”Lapplands världsarv – Laponia”).

Det som framför allt gjorde att Laponia ansågs värdigt världsarvstiteln var områdets betydelse för den biologiska mångfalden, den spektakulära naturen, dess historiska betydelse för den samiska kulturen liksom dess värde som samiskt kulturlandskap. I förarbetet motiverades särskilt betydelsen av den nu levande samiska kulturen i området (se kapitel 3, ”Lapplands världsarv - Laponia”). Sverige har alltså, genom världsarvskonventionen och utnämningen av Laponia till världsarv, tagit på sig ett ansvar för att säkerställa dessa värden för framtiden. En viktig del av det arbetet är att tydliggöra hur ansvaret fördelar sig mellan de inblandade parterna, liksom att skapa ändamålsenliga former för förvaltning och skötsel av området.

I Laponia ingår fyra befintliga nationalparker vars förvaltning och skötsel regleras enligt Miljöbalken (1998:808, 2-3§) samt Nationalparksförordningen (SFS 1987:938). Förutom parkerna har två naturreservat förts till världsarvsområdet. Naturreservaten förvaltas av länsstyrelsen. Det är emellertid viktigt att notera att uppgiften att förvalta och ”vårda” Laponias speciella kvalitéer är betydligt mer omfattande än uppdraget att förvalta de befintliga nationalparkerna och reservaten. Parkerna syftar genomgående till att bevara naturområden i sina ”naturliga tillstånd”. I Laponia ska naturvård sammanvävas med kulturmiljövård och någon form av ”bevarande” av ett kulturlandskap med en nu levande kultur och näring, dvs. levande människor med egna idéer om markerna och sin framtid. Något liknande har inte förekommit tidigare i Sverige. Det finns ingen lagstiftning som är direkt tillämplig på områden med så mångfacetterade värden och skiftande behov. Det finns heller inga förvaltningsmodeller som utvecklats för att hantera en liknande uppgift.

Samebyarna menar att Laponia är ett område som samer bebott och förvaltats i årtusenden. Världsarvsområdet utgör en del av de marker som samerna genom ”urminnes hävd” betraktar som sina. De samer som nu bor och verkar i Laponia vill själva få möjlighet att utveckla sin kultur, sina näringar och sina liv, i och utanför, världsarvsområdet. Det är, enligt samebyarna, endast kulturbärarna själva, dvs. samerna i området, som kan säkerställa den samiska kulturens och kulturlandskapets fortlevnad i Laponia. Det omgivande samhället kan stödja och skapa förutsättningar för en sådan utveckling, men avgörande avvägningar och beslut måste tas av samebyarnas medlemmar. Samebyarna understryker vikten av att samerna själva får redskap att besluta om egna angelägenheter samt styra sin egen utveckling i området. Det kan endast ske med förfogande över möjligheter att påverka de omgivande förutsättningarna, nyttjandet av markerna, regelverket m.m. En viktig del av ett meningsfullt inflytande är delaktighet i beslut om områdets skötsel och framtida utveckling, alltså i Laponias förvaltning. Samebyarna vill framhålla att ett betydande samiskt inflytande över förvaltning och skötsel av Laponia är en förutsättning för att de värden som motiverade utnämningen av området ska kunna bibehållas.

Samtidigt vill samebyarna poängtera att de inte kräver ensamrätt till området eller förnekar andra lokala intressenter möjlighet till inflytande. Byarna vill återanknyta till de slutsatser

som presenterades i kapitel fem, ”Människor och natur - bevarandestrategier”. Där betonas den alltmer utbredda insikten att en förutsättning för ett lyckat naturvårdsarbete är ett gott samarbete mellan staten, naturvårdande myndigheter och lokalbefolkningen, urbefolkningar liksom övriga. Likaså poängteras att allt fler naturvårdare hävdar att nyckeln till ett gott samarbete är respekt för lokalbefolkningens rättigheter och möjlighet till inflytande och kontroll. Även Agenda 21, som antogs vid FN:s konferens Miljö och Utveckling 1992, betonar starkt kopplingen mellan lokalt deltagande och inflytande samt möjligheten att uppnå en hållbar utveckling (Agenda 21, kap 23). Vikten av att öka urbefolkningars aktiva deltagande, bl.a. i beslut och program som rör nyttjande av naturresurser och skyddade områden, avhandlas i ett särskilt kapitel (Agenda 21, kapitel 26). Starka skrivningar om vikten av att tillvarata urbefolkningars traditionella kunskap finns också i konventionen för biologiskt mångfald (artikel 8j). Det är samebyarnas förhoppning att dessa insikter och internationellt förankrade program ska genomsyra kommande beslut om Laponias förvaltning och skötsel.

10.1 Förvaltning

Det finns, som påpekats tidigare, ingen svensk lagstiftning som är direkt tillämplig när det gäller att ”skydda” områden av Laponias karaktär och komplexitet. Enligt Miljöbalken, som behandlar ”skydd av naturen”, får föreskrifter om vård och förvaltning av nationalparker meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer (Miljöbalken 1998:808). Ett mark- eller vattenområde kan också, enligt Miljöbalken, förklaras som ”kulturresevat” i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Nationalparksförordningen (SFS 1987:938) slår fast att Länsstyrelsen är förvaltare av nationalparker i länet, och Naturvårdsverket meddelar efter samråd med länsstyrelsen föreskrifter enligt sjunde kapitlet Miljöbalken. I Nationalparksförordningens tredje paragraf listas emellertid också ”undantag”, dvs. nationalparker med annan förvaltare än Länsstyrelsen. Ett exempel är Tyresta nationalpark för vilken Stiftelsen Tyrestaskogen är förvaltare.

Länsstyrelsen i Norrbotten är för närvarande ansvarig för förvaltningen av Laponias nationalparker och naturreservat. Den utgår från fastlagda skötselplaner m.m. för de respektive parkerna och reservaten. Någon sammanhållen förvaltning av världsarvsområdet som helhet finns däremot inte, med undantag för den fysiska förvaltningen av områdets stugor, m.m. som är länsstyrelsens ansvar. Någon samlad skötselplan har inte heller utvecklats. Länsstyrelsen har däremot tagit fram ett förslag på s.k. insatser som omfattar åtgärder inom natur- såväl som kulturmiljövård, kunskapsuppbyggnad, information, m.m. i området som helhet.

Förutom den svenska lagstiftningen, aktualiseras i fallet Laponia, även Världsarvskonventionen, dvs. åtaganden enligt internationell rätt. Enligt konventionen har Sverige, som påpekats tidigare, förbundit sig att verka för skydd och bevarande av världsarvsområdet på de sätt som anges i konventionens femte artikel. Där uppmanas de undertecknande staterna bl.a. att vidta ändamålsenliga juridiska, vetenskapliga, tekniska, administrativa och ekonomiska åtgärder för att skydda och bevara det aktuella världsarvet. Likaså uppmanas staterna att utveckla vetenskaplig och teknisk forskning liksom arbetsmetoder som gör det möjligt att motverka de faror som hotar världsarvet. Detta torde rimligen inkludera uppgiften att med utgångspunkt från befintligt, särskilt anpassat eller nyskapat regelverk besluta om en förvaltningsform som leder till ett säkerställande av Laponias värden - så som de framgår av konventionen och har definierats av UNESCO.

Samebyarna anser att det finns speciella skäl för en förvaltningsform som medger en hög grad av lokalt inflytande och deltagande i Laponia (se föregående avsnitt). Byarna föreslår därför ett särskilt förvaltningsorgan för världsarvsområdet. I det förvaltande organet bör det ingå

representanter för de berörda samebyarna, kommunerna, länsstyrelsen samt eventuellt Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Sametinget och möjligen även andra relevanta institutioner som Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Samebyarna anser att de samiska företrädarna ska ha majoritetsställning i det förvaltande organet. Byarna anser även att det förvaltande organet även bör ha en solid lokal förankring. Därför föreslår samebyarna att minst hälften av det totala antalet ledamöter representerar lokala parter, såsom berörda samebyar och kommuner, under förutsättning att det överordnade kravet på samisk majoritet samtidigt uppfylls. Motiven för en sådan lösning finns redovisade i kapitel fem samt i föregående avsnitt. Det tyngst vägande skälet är dock, enligt byarna, att ett starkt samiskt inflytande i förvaltningen av området är nödvändigt för att säkerställa de värden (bl.a. ett levande samiskt kulturlandskap) som motiverade Laponias tillkomst.

Det finns flera alternativa lösningar på hur ett sådant förvaltande organ skulle kunna organiseras inom ramen för det befintliga regelverket. Ett alternativ är en styrelse till vilken staten överlåter sin förvaltningsrätt. Länsstyrelsen kan i så fall stå kvar som formell naturvårdsförvaltare för nationalparkerna, och föreskrifterna/skötselplanen definierar vilka förvaltningsuppgifter som överläts på styrelsen. En annan variant är en stiftelse, som i likhet med Stiftelsen Tyrestaskogen, utses som Laponias särskilda förvaltare i nationalparksförordningen och andra relevanta regelverk. Byarna föreslår vidare att den aktuella styrelsen/stiftelsen utses som förvaltare inom ramen för en övergripande skötselplan för området. Den bör, enligt byarna, få uppdraget att utarbeta ett förslag till föreskrifter och skötselplan som beslutas av lämplig instans, t.ex. Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet eller regeringen. Enligt samebyarna bör styrelsen/stiftelsen ha beslutsbefogenheter i frågor som omfattas av skötselplan och föreskrifter.

Samebyarna föreslår dessutom att ett formaliserat samarbete utvecklas mellan den förvaltande styrelsen/stiftelsen och andra Laponiaintressenter, t.ex. forskningsintressen, turistorganisationer, miljöorganisationer, informations- och utbildningsproducenter. Syftet med ett organiserat samarbete är att samordning och informationsutbyte kan underlättas. Det är, enligt samebyarna, angeläget att den kunskap som forskare och intresseorganisationer har om området kan utnyttjas på ett effektivt sätt, liksom att hänsyn kan tas till deras behov i Laponia.

Samebyarna har i det här skedet valt att presentera de principiella utgångspunkterna för sin idé om ett särskilt förvaltande organ för Laponia. Nästa steg är att konkretisera förslaget i dialog med andra lokala intressenter och aktuella myndigheter. Det förutsätter dock ett forum, t.ex. en interimistisk styrelse, för en gemensam dialog samt resurser för vissa fördjupade studier, t.ex. om lämplig organisationsform, etc. Byarna är angelägna om att få tillgång till resurser som gör det möjligt att utveckla förslaget till ett fullgott beslutsunderlag. Byarnas förhoppning är att de så småningom tillsammans med berörd myndighet kan agera för ett förverkligande av idén, om så behövs lyfta frågan till lämplig instans för beslut. Byarna anser att frågan inrymmer avvägningar och frågeställningar av den art att ett regeringsbeslut kan vara motiverat, inte minst mot bakgrund av det nationella ansvar som Laponias förvaltare kommer att axla i relation till världsarvskonventionen och UNESCO.

Samebyarna föreslår:

- att ett särskilt förvaltningsorgan, som t.ex. kan vara en stiftelse eller styrelse, utses till förvaltare av världsarvsområdet Laponia. Förvaltningsansvaret och uppdraget definieras i föreskrifter och skötselplan.

- att representanter för samebyarna, kommunerna, länsstyrelsen samt eventuellt Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet ingår i det förvaltande organet, att de samiska företrädarna ska ha majoritetsställning i det förvaltande organet samt att minst hälften av det totala antalet ledamöter representerar lokala parter under förutsättning att det överordnade kravet på samisk majoritet samtidigt uppfylls.
- att förvaltningsorganet har beslutskapacitet inom ramen för skötselplanen och föreskrifterna.
- att byarna i dialog med övriga lokala intressenter och berörda myndigheter, och som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt, utarbetar ett mer detaljerat förslag som bygger på utgångspunkterna ovan. I förslaget bör lämplig organisationsform, sammansättning, ansvarsområde, finansiering, m.m. tydliggöras.
- att resurser för att utarbeta ett mer detaljerat förslag ställs till samebyarnas och Laponiaprojektets förfogande.

10.2 Säkerställande och Skötsel

I de befintliga nationalparkerna och naturreservaten, dvs. största delen av Laponia, finns mekanismer för att skydda de aktuella naturvärdena. Miljöbalken ger även de områden som inte är nationalparker eller reservat skydd från storskaliga exploateringar. Fornlämningar är skyddade enligt Kulturminneslagen. De identifierade ”värden” som, enligt samebyarna, är i störst behov av säkerställande är uttryck för den levande samiska kulturen i området liksom de samiska näringarna, framförallt renskötseln. Samebyarna påstår inte att det saknas viktiga uppgifter inom natur- och kulturmiljövården men vill betona det angelägna behovet av åtgärder för att säkerställa ett levande samiskt kulturlandskap i området. Många av samebyarnas förslag som redovisas i det här programmet är exempel på sådana åtgärder. Ett steg i rätt riktning vore, enligt byarna, att möjliggöra ett förverkligande av Samebyarnas Laponiaprojekt som beskrivs i bilaga 2.

Samebyarna har i olika sammanhang påpekat det problematiska med att betrakta Laponia isolerat från samebyns övriga verksamhet och marker. Påverkan på den samiska kulturen såväl som rennäringens förutsättningar utanför Laponia kommer att påverka samebyarnas verksamhet och i förlängningen kulturlandskapet Laponia. Byarna skulle därför i dialog med berörda myndigheter vilja undersöka möjligheten att byarnas marker utanför Laponia betraktas som någon slags buffertzona. Ett sådant synsätt skulle kunna motivera insatser utanför Laponia i syfte att mildra eller motverka oönskade effekter i världsarvsområdet.

Idag finns skötselplaner för nationalparkerna Padjelanta, Muddus och Stora Sjöfallet, men inte för naturreservaten Sjaunja och Stubba eller Sareks nationalpark. De befintliga skötselplanerna behandlar dock framförallt naturvårdsaspekterna. Ingen skötselplan finns för kulturmiljöer eller fornlämningar. Samebyarna föreslår att en sammanhållen skötselplan tas fram för Laponia. Den bör, enligt byarna, ta sin utgångspunkt i det breda spektrum av olika värden som motiverat Laponias tillkomst. Flera konkreta bidrag till en blivande skötselplan finns också i det här programmet under rubriken ”samebyarna föreslår”.

Samebyarna är intresserade av att ha en aktiv roll i den praktiska förvaltningen och skötseln av Laponia och dess anläggningar. I byarna finns intresse av att driva valda delar av verksamheten, såsom skötsel av leder, stugor, m.m., på entreprenad (se även avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”). Byns medlemmar kan också fungera som en ”arbetspool” för arbetsuppgifter i Laponia. Samebyarna anser att det är rimligt att skötseln av området genererar arbetstillfällen för byarnas medlemmar.

Samebyarna föreslår:

- att byarna i dialog med inblandade myndigheter undersöker huruvida det är möjligt att betrakta byarnas marker utanför Laponia som en buffertzona, samt om ett sådant synsätt skulle kunna motivera insatser utanför Laponia i syfte att mildra eller motverka oönskade effekter i världsarvsområdet.
- att en sammanhållen skötselplan tas fram för Laponia av det förvaltande organ (styrelse/stiftelse) som föreslagits i föregående avsnitt. Planen bör ta sin utgångspunkt i det breda spektrum av värden som motiverat Laponias tillkomst.
- att samebyarna ges möjlighet att utföra praktiska skötseluppgifter, underhåll av leder, stugor, etc., i Laponia på entreprenad och att arbetskraft från byarna rekryteras för liknande uppgifter.

10.3 Sammanfattning och slutsatser

Laponia är inte bara nationalpark. Området går inte heller att jämföra med något av Sveriges befintliga världsarv. Det finns ingen lagstiftning som är direkt tillämpbar på ett område av Laponias karaktär, och det finns inga etablerade förvaltningsmodeller som utvecklats för att hantera en liknande uppgift. Därför är det, enligt samebyarna, motiverat att föra en öppen diskussion om vilken typ av förvaltning som bäst tjänar syftet att säkerställa Laponias värden.

I internationella naturvårdssammanhang betonas den alltmer utbredda insikten att en förutsättning för ett lyckat naturvårdsarbete är ett gott samarbete mellan staten, naturvårdande myndigheter och lokalbefolkningen. Likaså poängteras att nyckeln till ett gott samarbete är respekt för lokal- och urbefolkningars rättigheter och möjlighet till inflytande och kontroll. Samebyarna anser att ett starkt samiskt inflytande i Laponias förvaltning är nödvändigt för att säkerställa de värden som motiverade världsarvets tillkomst. Det är till sist samebyarnas medlemmar som genom sina individuella och gemensamma handlingar kommer avgöra det samiska kulturlandskapets framtid i Laponia. Delaktighet skapar förutsättningar för ett långsiktigt ansvarstagande.

Samebyarna föreslår ett särskilt förvaltande organ för Laponia. Det kan vara en stiftelse eller styrelse där representanter för samebyarna, kommunerna, länsstyrelsen, m.fl. kan ingå. Byarna anser att de samiska företrädarna ska ha majoritetsställning i det förvaltande organet, samt att minst hälften av det totala antalet ledamöter representerar lokala parter under förutsättning att det överordnade kravet på samisk majoritet samtidigt uppfylls. Styrelsen/stiftelsen bör, enligt byarna, ha beslutskapacitet inom sitt ansvarsområde som definieras av föreskrifter samt skötselplan för Laponia.

Samebyarnas förslag på en, för Laponia, skräddarsydd förvaltningsform som medger en stark lokal och samisk representation kan verka drastisk och främmande i ett svenskt perspektiv. Mest troligt skulle det emellertid gå att genomföra inom ramen för befintlig lagstiftning – förutsatt att alla inblandade parter stödjer idén. Kreativa lösningar på problemet om vem som ska ”äga” och förvalta världsarvsområdena som bebos av urbefolkningar är emellertid inget unikt. Samebyarna vill påminna om två andra kombinerade världsarv, Uluru-Kata Tjuta och Kakadu National Parks i Australien (se kapitel 5, ”Människa och natur – bevarandestrategier”). Där har urbefolkningen, aboriginerna, återfått det formella ägandet till marken som den Australiensiska staten nu ”leasar” för sina nationalparker och världsarv. Båda världsarven förvaltas av parkstyrelser där aboriginerna är i majoritet. I det tredje jämförbara världsarvet, Tongariro National Park på Nya Zeeland, har marken symboliskt återlämnats till

Maorierna vilka i sin tur ”skänkt” den till den Nya Zeeländska staten för nationalparksbildning. På flera ställen i världen görs ansträngningar för att kombinera befintliga regelverk och förvaltningstraditioner med organisatoriska modeller som möjliggör ett meningsfullt deltagande för ur- och lokalbefolkningar. Samebyarnas förslag är från ett internationellt perspektiv knappast revolutionerande. Snarare avspeglar det en existerande trend. En lösning som tillgodoser deras synpunkter skulle placera Sverige bland de nationer som leder den pågående utvecklingen mot nya och funktionella former för natur- och kulturmiljöskydd (jfr kapitel 5, ”Människa och natur – bevarandestrategier”).

REFERENSER

- Adams, J. S. & McShane, T. 1992. *The Myth of Wild Africa; Conservation Without Illusion*. University of California Press, Berkley och Los Angeles.
- Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. 1998. Ansökan till statens kulturråd om projektbidrag för projektet FOCUS LAPONIA – en rastplats för utblick och inblick. 1998-12-22, Jokkmokk.
- Alaska Native Claims Settlement Act. 1971. I U.S. Code, Congressional and Administrative News, nr 12. Februari, 1981.
- Arambiza, E. 1998. The Kaa-Iya Protected Area of the Gran Chaco; A case of collaboration between indigenous people and conservationists, i *From Principles to Practice; Indigenous Peoples and Biodiversity Conservation in Latin America*. Proceedings from the Pucallpa Conference, March 17-20, 1998. IWGIA Document nr 87. Köpenhamn.
- Balto, A. 1997. Samisk barneoppdragelse i endring. Ad Notam Gyldendal AS, Oslo.
- Barne- og familiedepartementet. 1995. Rammeplan for barnehagen Q-0903 B. Akademika As. Oslo.
- Bergstrand, I & Spik, P. 1998. Bádjelánnda – Sarek; Kulturlandskap. Duoddaris nr 12. Ájtte - Svenskt Fjäll och Samemuseum, Jokkmokk.
- Biörnstad, M. 1996. The Nomination of “The Laponian Area – Precious Nature – Sami Culture” for the World Heritage List. Ett officiellt brev från ICOMOS i Sverige till ICOMOS i Paris. Skrivet 1996-06-06. Stockholm.
- Broberg, G & Johannisson, K. 1986. Styr som örnen din färd till fjällen, i 100 år; Svenska Turistföreningens årsbok 1986. Svenska Turistföreningen, Stockholm.
- Chatty, D. 1998. Enclosure and exclusions; Conserving wildlife in pastoral areas of the Middle East, i *Anthropology Today*. Vol. 14, nr 4, 1998.
- Colchester, M. 1994. *Salvaging Nature; Indigenous Peoples, Protected Areas and Biodiversity Conservation*. United Nations Research Institute for Social Development, Geneve.
- Colchester, M. 1998. *From Principles to Practice; Breifing Paper for the Conference on Indigenous Peoples and Protected Areas in South and South-East Asia i Sabah, Malaysia*. World Rainforest Movement, London.
- Cordell, J. 1993. Who Owns the Land? Indigenous Involvement in Australian Protected Areas, i *The Law of the Mother; Protecting Indigenous Peoples in Protected Areas*. Kemf, E (ed). Sierra Club Books, San Fransisco.
- Danell, Ö. 1997. Renens behov av bete och betesro, i *Hållbar Utveckling och Biologisk Mångfald i Fjällregionen*. Rapport från 1997 års Fjällforskningskonferens. Forskningsrådsnämnden, Stockholm.
- Edbom, G. 1999. Laponia ett mångtusenårigt levande kulturlandskap. Lulesamisk Tidning, dec. 1999 (under tryckning).
- Edbom, G. 1997. Till Länsstyrelsens handlingsprogram för Laponia; Kortfattad kulturhistorisk forskningshistoria för Laponiaområdet. Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, 1997-12-01.
- Ellen, R. 1996. *Environment, Subsistence and System*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Eriksson, L-O. 1998. Fjäll-Mistra: Mer fisk – bättre miljö, i *Forskning och Förvaltning för Hållbar utveckling i Landets Fjällområden*. Rapport från 1998 års Fjällforskningskonferens. Fjällforskningsinstitutet, Östersund.
- Fisher, R. J. 1995. *Issues in Forest Conservation; Collaborative Management of Forests for Conservation and Development*. IUCN och WWF, Gland.

- Fjällström, P. 1985. Samernas samhälle i tradition och nutid. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Ghimire, K. B. & Pimbert, M. P. (ed). 1997. Social Change & Conservation; Environmental Politics and Impacts of National Parks and Protected Areas. Earthscan Publications Limited, London.
- Green, C. 1999. Världsarvet Lapponia och samisk identitet – ekologi, politik och kulturella uttryck. Working Paper nr 1999:18, presenterat på ETOURs seminarium, 99-06-03 i Östersund.
- Hannah, L. 1992. African People, African Parks; An Evaluation of Development Initiatives as a Means of Improving Protected Area Conservation in Africa. Conservation International, Washington, DC.
- Hoberg, B. 1997. PM Världskonventionen, 97-01-07, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Hussain, T., Bibi, P., Kaushal, P. & Kaushal, J. 1998. Community Forest Management of Protected Area by Van Gujjars in Northern India, i People in Parks - Threat or Protection? A Seminar organised by The Swedish Society for Nature Conservation, 13-14 november, 1998, i Stockholm. Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm.
- Hultblad, F. 1968. Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. Berlinska Boktryckeriet, Lund.
- Ihse, M. 1995. Renskötseln hot mot fjällnaturen; Samerna kan inte fortsätta skylla allt på turisterna, i Samefolket nr 8, 1995.
- Ingold, T. 1996. Hunting, Gathering and the Environment, i Redefining Nature; Ecology, Culture and Domestication. Ellen, R. & Fukui, K. (ed). Oxford.
- Israelsson, Å. & Liljegren, L. 1994. Samisk Turism; förutsättningar för en långsiktig hållbar och ekonomiskt lönsam utveckling. C-uppsats på Turismvetenskapliga programmet, Mitthögskolan, Östersund.
- IUCN. 1994. Guidelines for Protected Area Management Categories; IUCN Commission on National Parks and Protected Areas with the assistance of the World Conservation Monitoring Centre. Cambridge and Gland.
- Johnsen, N. 1998. Maasai in a Tourist's Paradise; A process of Poverty and Sedentarisation, i Indigenous Affairs, nr 2, 1998. IWGIA, Köpenhamn.
- Kemf, E. (ed). 1993. The Law of the Mother; Protecting Indigenous Peoples in Protected Areas. Sierra Club Books, San Francisco.
- Kvist, R. 1992. Swedish Saami Policy, 1550-1990, i Readings in Saami History; Culture and Language III. Kvist, R. (ed). Center for Arctic Cultural Research.
- Kvenangen, P. G. 1996. Samernas Historia, Sameskolstyrelsen, Jokkmokk.
- Keuchler, S. 1993. Landscape as Memory, i Landscape; Politics and Perspectives. Bender, B. (ed). Berg Publishers, Oxford.
- Lindqvist, M. 1987. Klasskamrater. Liber Förlag, Malmö.
- Leader-Williams, N., Kayera, J. A. & Overton, G. L. (ed). 1996. Community Based Conservation in Tanzania. IUCN, Gland och Cambridge.
- Milton, J. P. & Binney, G. A. 1980. Ecological Planning in the Nepalese Terai. Threshold International Centre for Environmental Renewal, Washington DC.
- Mulk, I-M. 1997. Lapponia - Lapplands världsarv, i Norrbottens museums årsbok 1997. Norrbottens Museum, Luleå.
- Nash, R. 1982. Wilderness and the American Mind. Yale University Press, New Haven & London.

- Naturvårdsverket. 1997. Skyddad Natur. Rapport 4738. Naturvårdsverkets Förlag, Stockholm.
- Naturvårdsverket, 1999a. Lapplands världsarv. Naturvårdsverkets Förlag. Stockholm.
- Naturvårdsverket, 1999b. Storslagen fjällmiljö; Miljö kvalitetsmål 10. Rapport 5001. Naturvårdsverkets Förlag, Stockholm.
- Nilsson-Dahlström, Å. 1998. Bevara Natur eller Kultur? Fallet Världsarvet Lapponia. Opublicerat seminariepaper. Uppsala Universitet.
- Oviedo, G. & Brown, J. 1999. Building Alliances with Indigenous Peoples to Establish and Manage Protected Areas, i Partnerships for Protection; New Strategies for Planning and Management for Protected Areas. Stolton, S. & Dudley, N. (ed). WWF och IUCN, Gland.
- Peluso, N. L. 1993. Coercing Conservation; The Politics of State Resource Control, i Global Environmental Change. Juni, 1993.
- Riksantikvarieämbetet. 1996. Pressmeddelande 1996-12-06.
- Riksantikvarieämbetet. 1999. Våra Svenska Världsarv. <http://verelius.rshm.se/varv/index.htm>. 1999-09-09. Kopia finns hos redaktören.
- Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Norrbotten & Äjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. 1998. Bevarande av det samiska kulturarvet; program för stöd.
- Samernas Riksförbund. 1996. Samiskt Vägval; Agenda 21 - handlingsprogram i miljö- och demokratifrågor. Umeå.
- Samernas Riksförbund. 1997. SSR:s handlingsprogram för samisk näringsutveckling 1996-1999. Umeå.
- Samernas Riksförbund. 1999. Rovdjursituationen för rennäringen. Umeå.
- Samernas Riksförbund, Jordbruksverket, Sveriges Lantbruks Universitetet & Statistiska centralbyrån. 1999. Svensk rennäring.
- Sametinget. 1999. Småviltjakt och fiske i fjällområdet. Utdrag från websidan: www.sametinget.se/st/aktjakt.html 1999-10-28. Kopia finns hos redaktören.
- Segeerström, P. 1999. Fältansvarig för rovdjursforskning på Länsstyrelsen i Norrbotten. Personlig kommentar 99-10-21.
- Sehlin, H. 1963. Fjäll för fritid, i Svenska Turistföreningens årsbok 1963. Svenska Turistföreningen, Stockholm.
- Serengeti Regional Conservation Strategy. 1992. Project Coordination Unit and District Support Programme. Project Proposal prepared for the Ministry of Tourism. Natural Resources and Environmental Wildlife Division supported by NORAD.
- Sjörs, H. & Nilsson, C. 1976. Vattenutbyggnadens effekter på levande natur. Svenska Växtgeografiska Sällskapet.
- Sundborg, Å. 1977. Älv, kraft, miljö; vattenkraftutbyggnadens miljöeffekter. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Sundin, B. 1981. Från rikspark till bygdemuseum; Om djurskydds- naturskydds- och hembygdsrörelserna i sekelskiftets Sverige, i Naturligtvis; Uppsatser om natur och samhälle tillägnade Gunnar Eriksson. Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet.
- Sörlin, S. 1988. Framtidslandet; Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Sörlin, S., Abrahamsson, K. V. & Hällgren, J-E, & Sundström, T. 1991. Humanekologi; Vägar till överlevnad. Forum för tvärvetenskap, Umeå Universitet.

- Sörlin, S., Abrahamsson, K. V., Hällgren, J.E. & Sundström, T. 1992. Humanekologi; Naturens resurser och människans försörjning. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Sörlin, S. 1999. Den föränderliga bevekelsegrunden för naturskydd, manus för Sveriges Natur, Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm.
- Turism i Jokkmokk AB & Friska Gällivares Ekonomiska Förening. 1998. Förslag till strategiplan för Turismutveckling i Lapponia.
- UNESCO. 1962. Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites. Adopted by the General Conference in Paris on Dec. 11, 1962.
- UNESCO. 1996. World Heritage. The Convention. Information Paper from UNESCO.
- UNESCO. 1999. World Heritage Convention. UNESCOs hemsida; <http://www.unesco.org/whc/nwhc/pages/doc/main.htm>. 1999-09-09. Kopia hos redaktören.
- Usher, A. D. 1998. People and Parks: An Overview, in People and Parks – Threat or Protection? Proceedings from a seminar organised by the Swedish Society for Nature Conservation, November 13-14, 1998, in Stockholm. Svenska Naturskyddsföreningen, Stockholm
- Världsnaturfonden WWF. 1995. WWF och turismen; Miljöanpassad turism & ekoturism. Världsnaturfonden WWF, Stockholm
- Världsnaturfonden WWF. 1998a. Dynamik och konstans i fjällväxtlighet. Världsnaturfonden WWFs fjällvegetationsprojekt år 1994-1997: initialskedet. Rapport, nr 4:98. Världsnaturfonden WWF, Stockholm.
- Världsnaturfonden WWF. 1998b. Vegetationsförändringar i fjällen; Metodstudier i norra fjällen med hjälp av IRF-flygbilder och satellitbilder. Rapport nr 5:98. Världsnaturfonden WWF, Stockholm.
- Weeks, N. 1986. National Parks and Native People; A study of the Experience of Selected Other Jurisdictions with a View to Cooperation in Northern Canada, i Contributions to Circumpolar Studies. Beach, H (ed). Uppsala Research Reports in Cultural Anthropology 1986. Nr 7.
- Ödman, E., Bucht, E. & Nordström, N. 1982. Vildmarken och välfärden; Om naturskyddslagstiftningens tillkomst. Liber Förlag, Lund.

WWF:s tio budord för Ekoturism

WWF ställer följande krav för att resor ska få kallas ekoturism. Dessa regler kan också vara vägledande för de många reseföretag som inte bedriver en specifik ekoturism men vill miljöanpassa sin verksamhet. Samma förhållningssätt bör gälla för ekoturistiska resor både internationellt och inom Sverige.

1. Den ekologiska och sociala bärkraften ska vara styrande

Ekoturism ska bidra till att bevara natur och kultur. Reseproduktionen måste därför anpassas till de naturliga begränsningarna, dvs. vad natur och kultur tål. Tio besökare kan skada mer än hundra, om arrangemanget är illa genomtänkt och genomfört.

Ekoturism kan i praktiken betyda att avstå från arrangemang till överbesökta eller dåligt skötta områden, där social eller ekologisk bärkraft inte respekterats. Eller att gemensamt med andra intressenter besluta om vad som ska göras för att förhindra ytterligare slitage och exploatering. Målet måste alltid vara att naturmiljön och områdets kultur ska påverkas så litet som möjligt. Storleken på resegrupperna bestäms av känsligheten hos det område som besöks. Blir grupperna för stora bör de delas upp och fler ledare sätts in. En bedömning grundad på sunt förnuft måste göras från fall till fall, då fasta siffror inte går att ange generellt. Någonstans mellan 8 och 15 deltagare kan vara en hållpunkt, särskilt vid besök hos t.ex. urbefolkningar. Mer än 25 per reseledare är nästan alltid för mycket.

2. Alla reseföretag bör utse en miljöansvarig och upprätta en miljöplan

Alla reseföretag bör utse en miljöansvarig och upprätta en genomgripande miljöstrategi för företaget. Den miljöansvarige gör regelbundet en miljörevision av verksamheten.

På varje arbetsplats bör också finnas ett miljöombud.

Naturskydd och ekologiskt medvetande måste finnas med i reseföretagens personalutbildningar. Strävan är att påverka attityderna inom företaget i en mer miljömedveten riktning, särskilt hos producenter, marknadsförare, säljare, platschefer och reseledare.

I de vanliga enkätformulären till kunderna ska ingå frågor om hur deras resa varit från miljösynpunkt, med utrymme för förslag till förbättringar. Varje enkät bör följas upp av den miljöansvarige och reseproducenten.

Målet är att allt inom verksamheten ska bli miljövänligare – från kontor och bokningslokaler till hotell, resor, bussar, flyg, campingsläger, safarijeepar, etc.

Naturliga åtgärdsområden är återvinning, eliminering av engångsartiklar, användning av miljömärkt papper i kataloger, utskick och kopieringsapparater, källsortering, avfallshantering, latrinhantering, val av bränsle vid eldning och matlagning i fält, val av miljövänliga och energisnåla transportmedel där så är möjligt (t.ex. tåg hellre än bil och flyg).

3. Miljöåtagandena gäller även underleverantörerna på resmålet

Reseföretagens miljöåtaganden är viktiga oavsett om man gör helt egna arrangemang eller köper dem genom lokala arrangörer.

Vid val av lokala arrangörer bör de gynnas som är mest natur- och kulturmedvetna.

Alla underleverantörer bör få en konkret lista över vad kunderna och företaget ställer för krav på ekoturistisk anpassning av deras verksamhet. Underleverantörerna ska meddelas att deltagarna kommer att svara på enkätfrågor om hur dessa krav uppfyllts.

4. Välj miljöanpassade hotellanläggningar

Vid val av logi för besökarna ska strävan vara att gynna miljöanpassade anläggningar med lägsta miljöpåverkan (energi, buller, avfall, latrin, kompostering, vattenförbrukning m.m.). Helst dessutom anläggningar byggda enligt lokal tradition, med lokala material och med så mycket lokalanställd personal som möjligt. Turistanläggningar där man håller vilda djur och fåglar fångna bör undvikas.

Anläggningar för t.ex. energianvändning, sophantering, kemikalier i driften, liksom anläggningarnas placering i landskapet, ska vara genomtänkta från miljösynpunkt.

5. Verkligt kunniga guider är avgörande

Ekoturism är kunskapsturism och går inte att bedriva utan hög kvalitet på guiderna. Reseföretagen måste satsa på verkligt kunniga guider och reseledare, både när det gäller inhyrda lokala ledare och de egna ledarna.

Strävan ska vara att så mycket som möjligt använda sig av lokala guider och ställa krav på dessa, så att kunnande, kvalitet och miljömedvetenhet blir ett konkurrensmedel för dem.

6. Gynna den lokala ekonomin

Strävan ska vara att gynna den lokala ekonomin på besöksområdet, bland annat genom att:

- Upphandla så mycket som möjligt av varor och tjänster lokalt och av lokalt ägda företag, t.ex. hotell, restauranger, lokala arrangörer, guider, bärare, marknader, etc.
- I stor utsträckning ha lokal prägel på mat och dryck och därmed använda färre importvaror.
- Stimulera resenärernas inköp av lokalt tillverkade souvenirer, dock ej där materialet hämtats från utrotningshotade eller sårbara arter.

7. Påverka resenärerna till en respektfull attityd

Resenärerna ska informeras utan onödig ”exotism”, och påverkas i riktning mot en icke-störande, respektfull attityd gentemot lokala folk och sedvänjor, kultur och natur.

Möjligheter bör skapas till värdiga möten mellan resenärer och traktens folk, fjärran från den konventionella turismens regisserade folklore.

I denna attitydfråga ligger ett viktigt ansvar hos reseledarna ute på fältet, som fortlöpande bör belysa sociala, ekologiska och ekonomiska förhållanden, lokala miljökonflikter och de naturskydds- och utvecklingsansträngningar som görs.

Reseledarna ska betona den enskilda resenärens ansvar för att undvika kulturkrockar och miljöförstöring.

Alla deltagare ska meddelas de lokala naturskyddsbestämmelserna, ges tips om lämpligt beteende i naturen och i möten med traktens folk, vilda djur och ömtåliga växter. De bör också informeras om skräphantering, klädsel, regler för eldning, latrin, etc., gärna förmedlat av lokala naturvårdare eller guider.

Alla deltagare ska fortlöpande meddelas de särskilda kulturella förutsättningarna inför och under resan, särskilt i tredje världen och vid besök hos urbefolkningar.

Ekoturism innebär bl.a. att man undviker att besöka folkgrupper som inte vill bli besökta.

När det gäller t.ex. fotografering av människor, dricks, köpsläende, eller hur man ska förhålla sig till tiggeri, bör information spridas till deltagarna genom reseledaren, lokala ”Visitor’s guidelines” om sådana finns, eller på annat sätt.

8. Köp inte deras liv!

Resenärerna ska uppmanas i informationen inför resan och genom direktinformation från reseledarna att inte köpa saker tillverkade av hotade djur eller växter. Det gäller framförallt:

- samtliga havssköldpadd produkter
- varor av reptilskinn
- alla krokodilprodukter
- ödleskinnvaror
- varor av myrkott- och pangolinskinn
- samtliga elfbensprodukter
- levande fåglar och andra levande djur
- delar eller produkter av apor, elefanter, noshörningar, björnar, papegojor, paradisfåglar, rovfåglar och fjärilar
- samtliga koraller
- pälsar från samtliga fläckiga kattdjur och tigrar
- alla orkidéer och kaktusar, utom då de köps från en odling.

WWFs informationsfolder ”Köp inte deras liv” eller motsvarande bör sändas gratis till alla resenärer tillsammans med resehandlingarna.

9. Ekoturism kräver bra information till resenärerna

Kunskapsturism innebär också att kunden bör få en utförlig information med litteraturtips, utrustningsråd, resonemang om särskilda förhållningssätt till lokala seder och bruk på just det resmålet.

Under gruppresor bör ett litet resebibliotek finnas till hands.

Kunden bör redan vid beställningen få information om reseföretagets hänsynstagande till miljön. Kunden rekommenderas att inte ta med förbrukningsartiklar som bidrar till ökad avfallsmängd i regionen.

Reseföretagets miljöprogram bör spridas till resenärerna och användas aktivt i marknadsföringen.

10. Ekoturism ska bidra till naturskydd och lokal utveckling

Ekoturism ska också innebära ett direkt eller indirekt ekonomiskt stöd åt naturskydd och lokal utveckling. Reseföretaget bör kunna visa på vilka sätt resan bidrar till detta.

Resenärer som vill bidra mer direkt till naturskydd, lokal utveckling eller sociala-kulturella insatser på plats, bör få hjälp av reseledarna att komma till rätt användning (lokal barnhem, skolor, hjälporganisationer, lokala naturskydds- och viltvårdsorganisationer, nationalparksförvaltning, WWF, Vi-skogen, etc.).

SAMEBYARNAS LAPONIAPROJEKT

Samebyarnas Laponiaprojekt är ett långsiktigt projekt med syfte att förverkliga samebyarnas vision för världsarvsområdet Laponia. Projektet omfattar, liksom världsarvsområdet, många vitt skilda frågor och arbetsområden. Det innehåller delar som syftar till att förändra de yttre förutsättningarna för samebyarnas verksamhet i området, liksom delar som utgörs av ett internt utvecklingsarbete. Projektets omfattning, frågeställningarnas komplexitet samt det faktum att en viktig komponent är det interna utvecklingsarbete som måste göras av byarna själva, gör att projektet kommer att kräva tid för ett fullt genomförande. Byarna uppskattar att en realistisk tidsram för hela projektet är ca tio år. Det kan emellertid med fördel delas upp i mindre delar, och samebyarna är positiva till att arbeta med ett successivt genomförande som bygger på stegvis förändring.

I den här bilagan redovisas projektets olika delar i en sammanhållen form. För att tydliggöra nödvändigheten, och möjligheten, av ett successivt genomförande har de olika projektaktiviteterna delats in i tre ”steg”. Aktiviteter inkluderade i steg ett är sådana som kan startas nu, eller inom en snar framtid, steg två förutsätter intresse och deltagande från andra parter och, eller, ytterligare resurser och steg tre förutsätter formella beslut av olika slag. Övriga förslag som syftar till att skapa förutsättningar för den önskade förändrings- och utvecklingsprocessen ligger i ett separat avsnitt som kallas ”stödåtgärder”. Det ska poängteras att redovisningen nedan inte är en projektplan utan endast ett sätt att systematisera och åskådliggöra de förslag som samebyarna presenterat i det här programmet. Den ska inte heller tolkas som en fullständig åtgärdslista. Det är t.ex. troligt att en del av de projektaktiviteter, arbets- och planeringsgrupper, som förslås i steg ett och två, kommer att generera ytterligare förslag som hör hemma under steg två och tre.

Steg 1: Projektaktiviteter som samebyarna kan starta omedelbart med befintliga eller tillgängliga resurser

FÖRVALTNING & SKÖTSEL

Delprojekt Utvidgad sameby:

- samebyarna organiserar en ”arbetspool” med arbetskraft för skötseluppgifter i Laponia.

Delprojekt Laponiaförvaltning:

- samebyarnas förslag till förvaltningslösning diskuteras med andra inblandade parter.

MILJÖ & NÄRINGSUTVECKLING

Delprojekt Miljöplaner:

- alla samebyar som har verksamhet i Laponia utvecklar miljöplaner innan utgången av år 2001 (pågående projekt).

Delprojekt Utvidgad sameby:

- samebyarna gör planer för hur de vill utveckla sin näringsverksamhet i och utanför Laponia.

Delprojekt Hållbar markanvändning & infrastruktur:

- samebyarna tar fram en gemensam ”översiktsplan” för rennäringens infrastruktur i Laponia.
- samebyarna söker alternativ till anläggningar och skötselmetoder som orsakar ett oacceptabelt markslitage.

Delprojekt Renskötsel för framtiden:

- varje by presenterar förslag till åtgärder och projektaktiviteter.

KULTUR

Delprojekt Det samiska språket:

- byarna medverkar i utveckling av språkplaner.

Delprojekt Samiska kulturmiljöer:

- byarna ser över behoven av restaurering av byggnader m.m. samt inkorporerar informationen i ”översiktsplanerna”.

KUNSKAP & INFORMATION

Internutbildning:

- samebyarna utvecklar utbildningsplaner som identifierar interna utbildningsbehov.

Steg 2: Projektaktiviteter som kan starta när ytterligare resurser och/eller intresserade samarbetspartners identifierats och säkrats
--

FÖRVALTNING & SKÖTSEL

Delprojekt Laponiaförvaltning:

- byarna utarbetar ett fullständigt förslag på förvaltande organ, organisation, sammansättning m.m., utifrån föreslagna riktlinjer och i dialog med övriga parter.
- byarna undersöker i samarbete med inblandade myndigheter om det är möjligt att betrakta byarnas marker utanför Laponia som en ”buffertzona”.

MILJÖ & NÄRINGSUTVECKLING

Delprojekt Miljöplaner:

- åtgärder som identifierats i miljöplanerna.
- utbildning i miljöfrågor genomförs i alla byar.
- alternativa bruksformer och miljövänlig teknik utvecklas och prövas, eventuellt i samarbete med intresserade forskare.

Delprojekt Utvecklad sameby:

- utbildningsinsatser genomförs.

Delprojekt Hållbar markanvändning och infrastruktur:

- arbetsgrupp tillsätts för att utvärdera markförändringar och betesförhållanden, för att kontinuerligt analysera och utvärdera markförhållandena i relation till rennäringens strategiska områden samt för att föreslå nödvändiga åtgärder.

Delprojekt Hållbar rovdjursförvaltning:

- arbetsgrupp tillsätts med uppgift att utveckla en strategi för en hållbar och för alla parter acceptabel rovdjursförvaltning.

Delprojekt Renskötsel för framtiden:

- genomförande av föreslagna åtgärder och projektaktiviteter.

Delprojekt Hållbar jakt & fiske:

- arbetsgrupp tillsätts med syfte att klarlägga orsakerna till sviktande fiskbestånd samt föreslå hållbara uttagsnivåer samt eventuellt motiverade fiskevårdande åtgärder.

Förstudie Samisk turism i Laponia genomförs i syfte att kartlägga den potentiella marknaden för samiska turistprodukter, nyttan av ett gemensamt varumärke samt möjligheter att höja förädlingsgraden på renprodukter från Laponia.

KULTUR

Delprojekt Det samiska språket:

- genomförande av aktiviteter och åtgärder föreslagna i språkplaner.

Delprojekt Samiska kulturmiljöer:

- Samebyarna deltar aktivt i planering och prioritering av restaureringsinsatser; översiktsplanen används som utgångspunkt för arbetet.

KUNSKAP & INFORMATION

Samordningsgruppen Forskning och dokumentation i Laponia bildas för att planera forsknings och dokumentationsinsatser i Laponia; mekanismer för samråd och samarbete utvecklas med samebyarna.

Samordningsgruppen Laponiainformation bildas för att samordna arbetet med information om Laponia.

Förstudie Samiskt informations och utbildningsföretag genomförs för att undersöka förutsättningarna för försäljning av samiska informations- och utbildningstjänster om Laponia.

Steg 3: Projektaktiviteter som kräver lagändringar, dispenser eller annan typ av beslut för att kunna starta
--

FÖRVALTNING & SKÖTSEL

Delprojekt Laponiaförvaltning:

- ett särskilt förvaltningsorgan, t.ex. stiftelse eller styrelse, utses till förvaltare för Laponia i enlighet med förslag producerat i steg 2.
- en sammanhållen skötselplan för Laponia läggs fast – förslag utvecklas av det förvaltande organet.
- I skötselplanen ingår: åtgärder föreslagna av ”markanvändningsgruppen” för att minimera störning på rennäringen; regler som medger upprätthållande och nyskapande av infrastruktur som är nödvändig för den samiska näringsverksamheten i Laponia (eller i eventuella föreskrifter) samt andra förslag som genererats av delprojekt eller arbetsgrupper.

Delprojekt Utvidgad sameby:

- Samebyarna utför praktiska förvaltningsuppgifter i Laponia på entreprenad.

MILJÖ & NÄRINGSUTVECKLING

Delprojekt Utvidgad sameby:

- genomförande av pilotprojekt ”utvidgad sameby; byarnas juridiskt definierade verksamhetsområde vidgas på försök så att samebyarna kan starta ny näringsverksamhet enligt framtagna planer (se steg 1).

Delprojekt Hållbar markanvändning och infrastruktur:

- Laponia utses till försöksområde för ”gränsöverskridande” renbete.

Delprojekt Hållbar rovdjursförvaltning:

- Genomförande av ”rovdjursgruppens” strategi för hållbar rovdjursförvaltning; regler om ersättning och decimering i Laponia beslutas enligt principförslag.

Delprojekt Hållbar jakt & fiske:

- Samebyarna får en utvidgad roll i förvaltning och styrning av den allmänna jakt och sportfiske som tillåts i Laponia.
- Samebyarnas jakträtter i Laponias ses över.

”Stödåtgärder” – övriga insatser som underlättar eller skapar förutsättningar för projektaktiviteternas genomförande

MILJÖ & NÄRINGSUTVECKLING

- utveckling av ett ekonomiskt miljöstödsystem som bl.a. kan kompensera för ökade kostnader och merarbete vid omställning till mer miljövänliga metoder samt stimulera användning av miljövänliga alternativ.
- omprövning av det generella förbudet för kommersiell verksamhet i nationalparkerna till fördel för ett flexiblere regelverk som tillåter viss form av kommersiell verksamhet, t.ex. turistverksamhet och försäljning av samiska produkter.
- försöksverksamhet med ett utvidgat kompetensområde för de aktuella samebyarna så att en breddning av samebyarnas näringsverksamhet och ekonomiska bas är möjlig.
- organisation som ger samebyarna möjlighet till insyn och inflytande i övergripande planering av turistverksamheten i Laponia.

KULTUR

- det samiska språket; korrekta samiska namn på geografiska platser används i all information och skyltning om Laponia, informationsmaterial produceras som förklarar vad de samiska namnen betyder.
- det samiska språket; samiska och svenska blir officiella språk i Laponia.
- samiska kulturmiljöer; att Riksantikvarieämbetets satsning förlängs.
- samiska kulturmiljöer; ett byggnadsprogram som syftar till att ta fram moderna funktionella byggnader som bygger på den lokala samiska traditionen, etc., startas.

KUNSKAP & INFORMATION

- informations- och utbildningsproducenter respekterar samebyarnas önskan att information och utbildning om samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.
- samebyarna blir förhandsinformerade om nya forskningsprojekt och ges rätt att lämna synpunkter på hur eventuella konflikter med samiska intressen kan undvikas.

Samebyarnas förslag – en sammanställning

Kapitel 6.3 Samebyarnas miljöarbete i Laponia

- att Laponia utses till försöksområde för idéer och projekt som syftar till
 - att utveckla de samiska näringarna mot ett i alla avseenden hållbart nyttjande av naturresurserna samt
 - att stärka och utveckla den samiska identiteten och kulturen (jfr. målen för världsarvet).
- att ett projekt startas inom vilket samebyarna kan börja förverkliga sin Laponiavision. Administrativa och politiska förutsättningar för ett genomförande ska undersökas. Projektets övergripande inriktning beskrivs i bilaga 2, och kallas fortsättningsvis ”Samebyarnas Laponiaprojekt”.
- att alla samebyar som har verksamhet i Laponia, som en del av byarnas Laponia projekt, utvecklar miljöplaner innan utgången av år 2001.
- att möjligheter att finansiera utbildning, forskning och praktisk prövning av alternativa modeller och mer miljövänlig teknik undersöks i samarbete med byarna.
- att förutsättningarna för ett ekonomiskt ”miljöstöd” som kan kompensera för ökade kostnader och merarbete vid omställning till mer miljövänliga metoder i renskötseln utreds i samarbete med byarna, samt att medel för en lämplig stödform ställs till byarnas och Laponiaprojektets förfogande.

Kapitel 7.1 Samiska näringar - en utvidgad verksamhet för samebyarna

- att ett pilotprojekt ”Utvidgad sameby” startas som en del av samebyarnas Laponiaprojekt (se bilaga 2). Laponia utses som försöksområde där samebyarna kan pröva olika former för ett vidgat kompetensområde. Inom ramen för projektet producerar respektive by en plan för hur de vill utveckla sin näringsverksamhet i och utanför Laponia, medlemskap, organisation, fördelning av rättigheter och skyldigheter m.m.
- att det generella förbudet mot kommersiell verksamhet i nationalparkerna, dvs. stora delar av Laponia, omprövas till fördel för ett flexiblere regelverk som under kontrollerade former tillåter kommersiell verksamhet som inte står i konflikt med rennäringens intressen (se avsnitt 7.2, ”Renskötsel”) eller världsarvets syfte.
- att finansieringsmöjligheter för genomförande av nödvändiga utbildningsinsatser undersöks i samarbete med byarna (se även avsnitt 9.2, ”Utbildning”).

Kapitel 7.2.1 Samiska näringar - renskötseln och markvegetationen

- att en särskild ”markanvändningsgrupp” med uppgift att följa och utvärdera markförändringar och betesförhållanden på de aktuella byarnas marker tillsätts som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt. Arbetet omfattar av nödvändighet byarnas hela markinnehav men Laponiaområdet prioriteras. Gruppen består av representanter för samebyarna, sakkunniga samt relevanta myndigheter och har till uppgift att utveckla nödvändiga system för att kontinuerligt uppskatta betesresurserna liksom eventuella vegetationsförändringar och slitage samt att föreslå eventuella åtgärder.
- att Laponia utses till ett försöksområde för ”riksgränsöverskridande” renbete. Gränsöverskridande betesområden bör möjliggöra ett mer långsiktigt ekologiskt nyttjande av betesresurserna, samt avgränsas av naturliga barriärer i landskapet.
- att samebyarnas söker alternativ till stängseldragningar som kan orsaka oacceptabelt lokalt slitage.

Kapitel 7.2.2 Samiska näringar - rovdjursförvaltning

- att en ”rovdjursgrupp” tillsätts som en del av samebyarnas Laponiaprojekt. Gruppen ska bestå av representanter för samebyarna, relevanta myndigheter samt ett antal externa sakkunniga personer. Gruppens uppgift är att utveckla en strategi för en hållbar, och för alla parter acceptabel rovdjursförvaltning i Laponia.
- att rovdjursgruppen (ovan) undersöker möjligheterna att utveckla ett enhetligt system som bygger på en definierad, och överenskommen, övre toleransnivå för det totala rovdjurstrycket som varje by måste acceptera (innanför och utanför Laponia) samt föreslår var toleransnivån bör ligga för de byar som har renbetesmarker i Laponia.
- att decimering tillåts i Laponia om inga andra sätt finns att reducera det totala rovdjurstrycket till den överenskomna toleransnivån.
- att högre ersättning utgår för eventuell rovdjursförekomst utöver de nivåer som accepteras i områden som inte är nationalparker.

Kapitel 7.2.3 Samiska näringar - strategiskt viktiga områden

- att den markanvändningsgrupp som föreslagits i avsnitt 7.2.1, om renskötsel och markvegetationen, även analyserar och utvärderar markförhållandena i relation till rennäringens ”strategiska områden”. Gruppen ska kontinuerligt uppdatera informationen om strategiskt viktiga områden på samebyarnas markanvändningskartor.
- att gruppen föreslår lämpliga åtgärder för att undvika störning och negativ påverkan i strategiskt viktiga områden i Laponia, samt att dessa inkluderas i relevanta park- och reservatsföreskrifter eller i den kommande skötselplanen för Laponia.

Kapitel 7.2.4 Samiska näringar - renskötselns infrastruktur

- att föreskrifter för berörda nationalparker och reservat samt Laponias blivande skötselplan medger upprätthållande och nyskapande av infrastruktur som är nödvändig för den samiska näringsverksamheten i Laponia. Förutsättningar samt instrument för reglering och kontroll ska läggas fast i samråd med samebyarna.
- att en för samebyarna gemensam ”översiktsplan” tas fram för infrastruktur i Laponia. Planen syftar till att styra var, och under vilka förutsättningar, olika typer av byggnationer får uppföras. De existerande markanvändningskartorna, medlemmarnas varierande behov samt de utgångspunkter som slagits fast i kapitel sex och sju bör, enligt byarna, vara vägledande.
- att resurser ställs till byarnas och Laponiaprojektets förfogande för att stimulera etablering av infrastruktur med förväntad miljönytta samt alternativ till befintliga anläggningar som resulterar i en betydande negativ miljöpåverkan (jfr. miljöstud i avsnitt 6.3, ”Samebyarnas miljöarbete i Laponia”).

Kapitel 7.2.5 Samiska näringar - renskötseln för framtiden

- att ett pilotprojekt ”renskötsel för framtiden” startas som en del av samebyarnas Laponia-projekt. Syftet med projektet är att stimulera, samordna och stödja byarnas utveckling av nya och ”nygamla” metoder för en ekologiskt hållbar, ekonomiskt lönsam och socialt befrämjande renskötsel och rennäring. Byarna utvecklar förslag till åtgärder och konkreta projektaktiviteter.
- att befintliga möjligheter att finansiera pilotprojektets genomförande undersöks i samarbete med byarna.

Kapitel 7.3.2 Samiska näringar - jakt och fiske i Laponia

- att samebyarnas jakträtt i princip ska kvarstå i hela Laponiaområdet, inklusive världsarvsområdets nationalparker och reservat. Om det av naturvårdsskäl är motiverat att under kortare eller längre perioder förbjuda jakt på en viss art, ska dessa redovisas och utgöra grunden för en inskränkning i samebyns jakträtt.
- att samebyarna får en utvidgad roll i förvaltning och styrning av den allmänna jakt och det sportfiske som tillåts i Laponia. Förvaltningen ska ske i samverkan med lokala parter och utgångspunkten ska vara ett långsiktigt hållbart nyttjande av viltpopulationer och fiskbestånd.
- att delprojekt ”Hållbart fiske” utvecklas som en del av samebyarnas Laponiaprojekt. I projektet deltar representanter för samebyarna, relevanta myndigheter samt ett antal externa sakkunniga personer. Projektet syftar till att klarlägga orsakerna till sviktande fiskbestånd i vissa av Laponias vatten, att föreslå hållbara uttagsnivåer samt eventuellt motiverade fiskevårdande åtgärder. Utgångspunkten för projektet bör vara att livskraftiga populationer av naturligt förekommande arter och stammar ska upprätthållas.

Kapitel 7.4.2 Samiska näringar - samisk turism i Laponia

- att en förstudie ”Samisk turism i Laponia” genomförs som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt. Studien ska kartlägga den potentiella marknaden för samiska turistprodukter, analysera dess ekonomiska bärkraft, utreda de samiska turistföretagens behov av stöd och utbildning samt föreslå en lämplig organisation för den samiska turistverksamheten i Laponia.
- att turistverksamhet på kommersiella grunder kan tillåtas i Laponia, inklusive nationalparkerna (jfr. avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”), förutsatt att den bedrivs på ett miljömässigt och kulturellt hållbart sätt som inte strider mot syftet med världsarvets tillkomst (jfr. kapitel 3, ”Lapplands Världsarv – Laponia”), samt att WWF:s principer för ekoturism är vägledande för turismutveckling i Laponia.
- att samebyarna garanteras möjlighet till insyn och inflytande i övergripande planering av turistverksamheten, samisk och icke samisk, i Laponia.
- att samebyarnas juridiskt definierade verksamhetsområde vidgas i enlighet med tidigare förslag (jfr. avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”) så att byarna ges laglig möjlighet att ha en aktiv roll i utvecklingen av samisk turistverksamhet i Laponia.

Kapitel 7.5 Samiska näringar - samiska produkter

- att en försäljning av lokalt producerad slöjd samt livsmedel (kött, fisk, bär, bröd, etc.) tillåts i Laponia (jfr. avsnitt 7.1, ”En utvidgad samebyverksamhet i Laponia”). Verksamheten ska bedrivas under kontrollerade former och på ett sätt som inte strider mot världsarvets syfte.
- att möjligheten att etablera ett för byarna gemensamt varumärke, liksom den förväntade nyttan av ett sådant, utgör en del av förstudien ”Samisk turism i Laponia”.
- att samebyarna som en del av sitt Laponiaprojekt utreder möjligheterna att höja förädlingsgraden på de egna renprodukterna som produceras i eller i närheten av Laponia. Utredningen ska utgå från befintlig renskötsel och analysera den existerande förädlingskapaciteten, liksom eventuella ytterligare behov, i ljuset av de möjligheter Laponia kan erbjuda för avsättning och marknadsföring av produkterna.

Kapitel 8.1 En levande samisk kultur - det samiska språket

- att de korrekta samiska namnen på geografiska platser och orter används i all information och skyltning om Laponia, samt att ett informationsmaterial produceras som förklarar vad de samiska namnen betyder.
- att delprojekt ”Det samiska språket” med syfte att bevara och utveckla det samiska språket i Laponia startas som en del av Samebyarnas Laponiprojekt. Projektets första steg är att byarna tillsammans med kommunerna och sametingets språkkonsulenter utvecklar språkplaner som anger mål och medel för språkarbetet.
- att samiska och svenska blir officiella språk i Laponia.

Kapitel 8.2 En levande samisk kultur - samiska kulturmiljöer i Laponia

- att Riksantikvarieämbetets särskilda satsning för insatser för det samiska kulturarvet förlängs så att ett relevant urval av samiska miljöer kan restaureras, traditioner och tekniker dokumenteras och föras vidare, samt att nödvändiga resurser för programmets genomförande ställs till förfogande.
- att samebyarna tilldelas en samordnande funktion när det gäller prioritering av bevarandeinsatser och att den planerade översiktsplanen för rennäringens infrastruktur i Laponia (se avsnitt 7.2.4, ”Renskötselns infrastruktur”) även omfattar restaurering av befintliga byggnader.
- att ett byggnadsprogram som syftar till att ta fram moderna, funktionella byggnader som bygger på den lokala samiska traditionen och som är anpassade till de naturliga omgivningarna startas.

Kapitel 9.1 Kunskap och information - forskning och dokumentation

- att en grupp bildas med syfte att planera forsknings- och dokumentationsinsatser i Laponia, och att mekanismer för samråd och eventuellt samarbete utvecklas mellan samebyarna och den aktuella gruppen. I gruppen bör bl.a. ingå representanter för universitet och institutioner som bedriver forskning i Laponia.
- att samebyarna ges rätt att bli förhandsinformerade om nya forskningsprojekt samt lämna synpunkter på hur eventuella konflikter med samiska intressen kan undvikas.

Kapitel 9.2 Kunskap och information - utbildning

- att utbildning som handlar om samer och samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.
- att möjligheten att etablera ett samiskt informations- och utbildningsföretag inom ramen för det planerade Samiska Centret i Jokkmokk, eller motsvarande, undersöks som beskrivet ovan.
- att varje by utvecklar en utbildningsplan som en del av Samebyarnas Laponiprojekt. Planen bör identifiera utbildningsinsatser som behövs för att byarna ska kunna genomföra sin Laponiavision, dvs. de förslag som presenteras i denna rapport (jfr. avsnitt 7.1, ”En utvidgad verksamhet för samebyarna”). Möjligheter att finansiera de föreslagna utbildningssatsningarna undersöks i samarbete med byarna.

Kapitel 9.3 Kunskap och information - information

- att information som handlar om samer och samiska förhållanden ska förmedlas av samer eller i samarbete med samer.

- att informationsarbetet om Laponia samordnas, att en ansvars- och arbetsfördelning genomförs utifrån en helhetsbild av informationsbehovet och de potentiella producenternas förutsättningar, samt att samebyarna och andra samiska informationsinitiativ ges möjligheter att delta i den processen.
- att möjligheten att etablera ett samiskt informations- och utbildningsföretag inom ramen för det planerade Samiska Centret i Jokkmokk, eller motsvarande, undersöks som beskrivet ovan.

Kapitel 10.1 Förvaltning och skötsel - förvaltning

- att ett särskilt förvaltningsorgan, som t.ex. kan vara en stiftelse eller styrelse, utses till förvaltare av världsarvsområdet Laponia. Förvaltningsansvaret och uppdraget definieras i föreskrifter och skötselplan.
- att representanter för samebyarna, kommunerna, länsstyrelsen samt eventuellt Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet ingår i det förvaltande organet, att de samiska företrädarna ska ha majoritetsställning i det förvaltande organet samt att minst hälften av det totala antalet ledamöter representerar lokala parter under förutsättning att det överordnade kravet på samisk majoritet samtidigt uppfylls.
- att förvaltningsorganet har beslutskapacitet inom ramen för skötselplanen och föreskrifterna.
- att byarna i dialog med övriga lokala intressenter och berörda myndigheter, och som en del av Samebyarnas Laponiaprojekt, utarbetar ett mer detaljerat förslag som bygger på utgångspunkterna ovan. I förslaget bör lämplig organisationsform, sammansättning, ansvarsområde, finansiering, m.m. tydliggöras.
- att resurser för att utarbeta ett mer detaljerat förslag ställs till samebyarnas och Laponiaprojektets förfogande.

Kapitel 10.2 Förvaltning och skötsel - säkerställande och skötsel

- att byarna i dialog med inblandade myndigheter undersöker huruvida det är möjligt att betrakta byarnas marker utanför Laponia som en buffertzona, samt om ett sådant synsätt skulle kunna motivera insatser utanför Laponia i syfte att mildra eller motverka oönskade effekter i världsarvsområdet.
- att en sammanhållen skötselplan tas fram för Laponia av det förvaltande organet (styrelse/stiftelse) som föreslagits i föregående avsnitt. Planen bör ta sin utgångspunkt i det breda spektrum av värden som motiverat Laponias tillkomst.
- att samebyarna ges möjlighet att utföra praktiska skötseluppgifter, underhåll av leder, stugor, etc., i Laponia på entreprenad och att arbetskraft från byarna rekryteras för liknande uppgifter.